

**КУЛЬТУРНО-ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКИЙ ЦЕНТР «АЙГИНЕ»
«АЙГИНЕ» МАДАНИЙ ИЗИЛДӨӨ БОРБОРУ**

**ТРАДИЦИОННАЯ КОНФЛИКТОЛОГИЯ
ЧЫР-ЧАТАКТАРДЫ ЧЕЧУҮНҮН САЛТТЫК УСУЛДАРЫ**

Бишкек - 2013

Исследование, лежащее в основе книги, и ее издание осуществлены культурно-исследовательским центром «Айгине» в рамках проекта «Передача молодежи традиционных методов предотвращения и решения конфликтов» при финансовой поддержке Посольства США в Кыргызстане.

Авторские права защищены. Воспроизведение всей книги или любой ее части запрещается без письменного разрешения КИЦ «Айгине»

Редактор: Самаков Айбек

Коллектив авторов:

Айтпаева Гульнара, Кожобекова Айжаркын, Садыр уулу Жумагазы, Самаков Айбек, Сейдахматова Чинара

Дизайн обложки: Чолпонай Усубалиева - Грищук

Традиционная конфликтология

Чыр-чатактарды чечүүнүн салттык усулдары

В данном учебном пособии описаны некоторые способы предотвращения и решения конфликтов, традиционно применявшиеся в различных сообществах Центральной Азии. Учебное пособие прошло апробацию во время летнего трудового лагеря для представителей молодежи различных национальностей в рамках проекта «Передача молодежи традиционных методов предотвращения и решения конфликтов», осуществленного при финансовой поддержке Посольства США в КР.

Бул окуу куралында Борбордук Азиянын элдери чыр-чатактардын алдын алуу жана аларды чечүү үчүн эзелтеден бери колдонуп келе жаткан салттык усулдары сүрөттөлдү. Кыргызстандагы АКШнын Элчилиги колдогон «Чыр-чатактын алдын алуунун жана чечүүнүн салттык жолдорун жаш муундарга үйрөтүү» долбоорунун алкагында ар кайсы улуттардын жаш өкүлдөрү катышкан эмгек лагеринде аталган окуу куралы сыноодон өткөн.

Благодарность

Инициатор проекта, КИЦ «Айгине», выражает глубокую благодарность жителям села Кайынды Баткенской области и смотрителю святого места Кожо Мати Вали Ормонову Маматисаку за гостеприимство, которое они оказали участникам съезда смотрителей святых мест и участникам трудового летнего лагеря; Смотрителям святых мест и старейшинам за ценные воспоминания и работу с молодежью; Представителям молодежи, принявшим участие в трудовом лагере, за вклад в улучшение данного учебного пособия и труд в целях сохранения святого места Кожо Мати Вали; Программе малых грантов посольства США в КР за понимание важности и финансирование проекта, продвигающего концепции и практики предотвращения и решения конфликтов, которые давно и эффективно используются разными сообществами Центральной Азии.

Ыраазычылык

Долбоордун демилгесин көтөргөн «Айгине» маданий-изилдөө борбору Кыргызстандын ар дубанынан келген ыйык жерлердин кароолчуларынын жыйынын жана жаштардын эмгек лагеринин катышуучуларына көргөзгөн меймандостугу үчүн Баткен дубанынын Кайынды айылынын тургундарына жана Кожо Мати Вали ыйык жеринин шайыгы – Ормонов Маматисакка; өзүнүн баалуу тажрыйбасын жаштар менен бөлүшкөн ыйык жерлердин кароолчуларына жана даанышман аксакалдарга; ушул окуу куралды жакшыртууга жана Кожо Мати Вали ыйык жерин сактоого салым кошкон эмгек лагерине катышкан жаштарга; жана Борбордук Азиянын ар кайсы элдери чыр-чатактарды чечүү үчүн эзелтеден колдонуп келе жаткан усулдардын маанисин тушунуп, колдоо көргөзгөн Кыргызстандагы АКШнын Элчилигинин чакан гранттар программасына алкыш айтып, ыраазычылыгын билдирет.

Содержание

Предисловие

Благодарность

Введение

Современные методы разрешения конфликтов

Институты самоорганизации сообществ как система бесконфликтного
сосуществования

Институт аксакалов как древний инструмент решения конфликтов

Роль и место женщины в решении конфликтов в традиционной культуре

Сватовство как инструмент примирения

Искусство как способ установления и сохранения мира

Ислам о мире и примирении

Роль святых мест в предотвращении и решении конфликтов

Концепция коллективной ответственности

Об авторах

Список использованной литературы

Предисловие

Учебное пособие «Традиционная конфликтология», которое вы держите в руках, является одним из результатов проекта «Передача молодежи традиционных методов предотвращения и решения конфликтов». Данный проект был инициирован культурно-исследовательским центром «Айгине» и поддержан программой малых грантов Посольства США в 2012 году.

Культурно-исследовательский центр Айгине (кырг. «ясный», «определённый») является некоммерческой неправительственной организацией, которая создана в 2004 году. В миссию КИЦ «Айгине» входит изучение природного и культурного наследия Кыргызстана, а так же развитие духовных, образовательных и научных программ, нацеленных на сохранение, приумножение и интеграцию традиционной мудрости в современный образ жизни, а также включение позитивного потенциала традиционных знаний в процесс принятия решений на разных уровнях общественной и государственной системы.

С 2005 года наша организация ведет обширные полевые исследования святых мест и традиционных знаний в разных областях страны. В свете миссии организации и многолетних практических работ инициирование проекта по традиционным методам решения конфликтов было для КИЦ «Айгине» шагом естественным и логичным. Предотвращение конфликтов, их переживание и решение, выход их конфликтных ситуаций - этот блок информации, который обязательно присутствует в базе знаний любого народа. Ведь конфликты со всеми их причинами, этапами проявления и последствиями являются обязательным и естественным компонентом человеческого общества и природного мира.

Под традиционными методами здесь мы понимаем совокупность концепций и практик, используемых теми или другими сообществами для предотвращения и решения конфликтных ситуаций. Данный проект не ставил целью сравнение традиционных и современных методов предотвращения и решения конфликтов. Однако есть некоторые различия между традиционной и современной «конфликтологиями», которые лежат на поверхности. Это, конечно, в первую очередь, время их возникновения. Действительно, если конфликтология как наука начала сформировываться только в 19-20 вв., то традиционные методы предотвращения и решения конфликтов существовали испокон веков. Кроме того, традиционная конфликтология отличается мобильностью применения, ритуализированностью практик и их редкой устойчивостью. Например, строго женские ритуалы «Мушкул Кушод» и «Биби Сейшанбе», распространенные среди сообществ Ферганской долины, издавна являются именно практиками предотвращения конфликтов или методами «изгнания беды», если конфликт уже случился. Эти ритуалы совершаются очень быстро при наличии угрозы конфликта и на любом этапе его развития. Женщины собирались на подобные ритуальные действия сто лет назад, делают они это и сейчас.

Наше внимание к традиционным методам предотвращения и решения конфликтов вызвано их регулярным воспроизведением и устойчивостью в современных обстоятельствах. Мы не противопоставляем традиционные методы современным и полагаем, что между ними есть много общего. Мы уверены, что в каждой предконфликтной, конфликтной и постконфликтной ситуации должны быть востребованы те традиционные или современные, или совокупно те и другие методы, которые смогут наиболее быстро и результативно решить проблему.

При очевидной устойчивости и востребованности традиционных методов предотвращения и решения конфликтов в жизненных обстоятельствах, они чрезвычайно мало представлены в сфере конфликтологии, да и вообще в научно-методической сфере. Данное учебное пособие призвано ввести традиционные методы в сферу активного осмысления и обучения.

Первая версия учебника апробировалась во время трудового лагеря, который был проведен в августе 2012 года на Кожо Мати Вали - святом месте, расположенном в селе Кайынды - одном из самых отдаленных айылов Баткенской области. Лагерь, в котором молодежь разных национальностей встречалась и обсуждала с практиками-старейшинами со всей страны вопросы того, как в исторические времена возникали и решались конфликты и одновременно строила каменные ограждения вокруг святого места Кожо Мати Вали. Этот лагерь, фильм об удивительных встречах, уроках и трудах и данное учебное пособие являются основными продуктами проекта «Передача молодежи традиционных методов предотвращения и решения конфликтов». Но еще более ценным результатом данного проекта является тот потенциал традиционных идей и людей, открывшийся во время его реализации.

Айтпаева Гульнара, директор проекта

Самаков Айбек, автор и координатор проекта

Введение

Сегодня сложно представить общество без конфликтов. И хотя современная наука разработала и предлагает большой и разнообразный арсенал методов предотвращения и разрешения конфликтов, количество конфликтов не снижается. Существует множество теорий, объясняющих причины конфликтов, их развитие, функции, последствия и методы работы с ними. Каждая теория раскрывает тот или иной аспект конфликтной ситуации, тем самым предлагая возможные варианты устранения ее причины.

Быстрая динамика социальных, политических, экономических, культурных процессов рождает все более сложные формы конфликтов, в основе которых лежат комплексные причины. Устранение таких причин возможно лишь при условии включения не только практических, прагматических механизмов, но и глубинных духовных принципов существования общества.

В этом контексте серьезную значимость обретают традиционные методы разрешения конфликтов, имеющие исторические корни и не раз доказывавшие свою эффективность. Следует отметить, что данные методы существовали и продолжают существовать в повседневной практике многих народов, независимо от степени развития политических институтов. Важно понимать, что действия традиционных методов не противостоят современному научному инструментарию, а скорее способны дополнить их. Но что еще важнее: традиционные методы могут обеспечить духовное основание для реализации современных подходов.

Соединение современных и традиционных путей разрешения конфликтов есть возможность комплексного подхода к созданию общества с высоким потенциалом сопротивляемости разрушительной силе конфликтов. Это сочетание так же создает базу для извлечения необходимого опыта из конфликтных ситуаций и перехода на качественно другой уровень развития.

Эпоха глобализации заставляет страны и народы искать механизмы и основания, обеспечивающие жизнеспособность общества в условиях, когда размываются устоявшиеся системы ценностей, повышается уровень обособления общества, обостряется чувство тревожности за будущее.

Обращение к традиционным методам не есть идеализация прошлого или стремление повернуть ход развития назад. Это - возможность обратиться к принципам, которые объединяют данное общество, обеспечивают преемственность поколений, передают исторический опыт, тем самым помогая не повторять «ошибок прошлого».

Территория Центральной Азии, в целом, и Кыргызстана, в частности, представляла собой место встречи различных цивилизаций: евро-христианской, арабо-мусульманской, китайско-конфуцианской, тюрской кочевой, индо-буддийской. Наличие Шелкового пути обеспечивало

интенсивное общение различных этнических, культурных, социальных групп. В ходе такого общения вырабатывались методы и стратегии сосуществования.

Кыргызстан до сих пор является страной, где живут разные народы и представлены разные культуры и религии. Разнообразие в нашей стране, как и везде в мире, является основой развития и условием выживания в будущем. В этой связи необходима постоянная работа над поиском эффективных способов поддержания культурного, этнического многообразия, с одной стороны, и предотвращения возможных конфликтов, с другой. Эта двудеятная задача требует усилия не только со стороны властных структур, но и общества в целом. Члены общества, включаясь в социальную систему, сохраняя свое личностное начало, должны понимать значимость сохранения и улучшения системы, в которой они живут.

Данное пособие предлагает читателю обратиться к исторически сложившимся методам предотвращения и разрешения конфликтов, существующих в практике Центрально-Азиатских народов вообще, и кыргызского, в частности.

Пособие адресовано широкому кругу читателей, заинтересованных в вопросах гармонизации социальных и этнокультурных отношений в Кыргызстане. В этом контексте оно не имеет ограничений в своем применении. Главным принципом в работе с конфликтами является принцип «не навреди», широко известный в медицинской практике. Работа позволяет увидеть, что на протяжении истории Центрально-Азиатские народы находили эффективные способы преодоления конфликтных ситуаций и работы с постконфликтной стадией, сохраняя возможность сосуществования различных культур.

Следует отметить, что пособие само по себе не может служить гарантом установления мира, но оно помогает акцентировать внимание на необходимости вступления в вопрос о предотвращении и разрешения конфликта всему обществу, не перекладывая ответственность на те, или иные структуры.

В структуру пособия входит 9 разделов:

1. Современные методы разрешения конфликтов
2. Институты самоорганизации сообществ как система бесконфликтного сосуществования
3. Институт аксакалов как древний инструмент решения конфликтов
4. Роль и место женщины в решении конфликтов в традиционной культуре
5. Сватовство как инструмент примирения
6. Искусство как способ установления и сохранения мира
7. Ислам о мире и примирении

8. Роль святых мест в предотвращении и решении конфликтов

9. Концепция коллективной ответственности

Каждый из представленных в пособии разделов содержит в себе вопросы, адресованные читателю, которые должны помочь ему не просто принять информацию, но и попытаться выразить к ней свое отношение, связать ее со своим личным опытом и вывести его на уровень собственного понимания и, возможно, использования.

Таким образом, знакомство с традиционными методами работы с конфликтами предполагает вдумчивую и активную деятельность читателя.

Мы искренне надеемся, что каждый, кто будет работать с данным пособием, обнаружит в нем для себя полезные способы и возможности, реализация которых будет зависеть от глубины желания, проявленных усилий и готовности вместе предотвращать и разрешать возникающие проблемные ситуации и конфликты мирными, созидательными путями.

Современные методы разрешения конфликтов

Задачи:

1. Показать разнообразие видов конфликта.
2. Познакомить с методами разрешения конфликта.

Любой конфликт ▲1 так или иначе связан с наличием неравенства личностного, социального, этнического или государственного характера.

В этой связи исследователи классифицируют конфликты по различным основаниям, тем самым подчеркивая разнообразие форм существующих конфликтов, их причин, целей участвующих сторон, масштабы, вовлеченность гражданского населения и т.д.

Р. Дарендорф выделяет следующие виды конфликтов:

По источникам возникновения:

- Конфликты интересов
- Конфликты ценностей
- Конфликты идентификации

По социальным последствиям:

- Успешные конфликты
- Безуспешные конфликты
- Созидательные конфликты (конструктивные)
- Разрушительные конфликты (деструктивные)

По масштабности:

- Локальные конфликты
- Региональные конфликты
- Межгосударственные конфликты
- Глобальные конфликты
- Микро-, макро-, и мегаконфликты

По формам, в которых осуществляется борьба:

- Мирные конфликты
- Немирные конфликты

По особенностям условий происхождения:

▲1 Существует более 100 определений конфликта.
«Конфликт (от лат. conflictus) — наиболее острый способ разрешения противоречий в интересах, целях, взглядах, возникающий в процессе социального взаимодействия, заключающийся в противодействии участников этого взаимодействия, и обычно сопровождающийся негативными эмоциями, выходящий за рамки правил и норм. Конфликты являются предметом изучения науки конфликтологии»¹.

¹Конфликт [Электронный ресурс] // Википедия – свободная энциклопедия. URL: <http://ru.wikipedia.org/wiki/Конфликт> (дата обращения 20.01.2013)

- Эндогенные конфликты
- Экзогенные конфликты

По отношению действующих участников к конфликту:

- Подлинный конфликт
- Случайный конфликт
- Ложный конфликт
- Латентный конфликт

По тактике борьбы:

- Сражение
- Игра
- Дебаты

А.Г. Здравомыслов предлагает следующую классификацию конфликтов:

- Конфликты между индивидами (межиндивидуальные)
- Конфликты между группами (межгрупповые)

Типы межгрупповых конфликтов:

- Конфликты между группами интересов
- Конфликты между этнонациональными группами
- Конфликты между группами, которых объединяет общность положения
- Конфликты между ассоциациями
- Конфликты внутри и между институтами (межинституциональные)
- Конфликты между государствами
- Конфликты между культурами и типами культур

Многие исследователи уделяют большое внимание внутриличностным и межгрупповым конфликтам, относя к ним так называемые мотивационные конфликты (К. Левин, Л. Берковиц, М. Дойч, Д. Майерс). В целом в психологической литературе конфликты представлены на трех уровнях: на внутриличностном уровне, межличностном и межгрупповом.

Ф. Лютенс, рассматривая внутриличностные конфликты, объединяет их в три типа:

- Ролевой конфликт
- Конфликт, являющийся следствием фрустрации

- Конфликт целей

Что касается межгрупповых конфликтов, то они чаще всего обусловлены ограниченными ресурсами или борьбой за сферы влияния между различными формальными и неформальными группами, каждая из которых имеет свои интересы. Следует отметить, что 75-80% межличностных конфликтов также обусловлены, прежде всего, материальными интересами участников, тем не менее, внешне они выглядят как столкновение взглядов, ценностей или несовпадением характеров.

По характеру конфликты можно разделить на:

- Объективные, то есть имеющие в своей основе реальные проблемы
- Субъективные, то есть связанные с наличием различных оценок событий, фактов, действий, отношений и т.д. >?1

В современной конфликтологии представлено огромное количество разнообразных классификаций, что позволяет говорить о конфликте как о многоаспектном явлении, связанном с множеством отношений в обществе.

У всякого конфликта есть позитивные и негативные функции:

Позитивные	Негативные
Снятие напряженности (эффект разрядки) между участниками конфликта.	Угроза раскола общества
Коммуникация и связь. В ходе столкновения конфликтующие стороны получают возможность больше узнавать друг друга и находить основу для сближения.	Негативные изменения во властных структурах и отношениях.
Стимуляция. Конфликт провоцирует социальные и политические изменения.	Утрата благоприятного имиджа общества, страны в глазах мирового

>?1В каких из представленных конфликтов Вы были непосредственным участником? Каким образом смогли разрешить конфликт? Поделитесь своим опытом. Как Вы считаете, был ли Ваш метод разрешения конфликта эффективным? Почему?

	сообщества.
Способствование установлению социального равновесия.	Деструктивные демографические процессы и др.
Переосмысление и изменения существующих ценностей и социальных норм.	Переход конфликта в затяжную форму с вовлечением всего населения (война).

Обычно конфликт проходит четыре стадии:

- На первой стадии происходит накопление противоречий, конфликтующие стороны выясняют свои позиции, осуществляют поиск потенциальных союзников. На этой стадии возможно предотвращение конфликта.
- На второй стадии наблюдается рост противоречий, постепенная поляризация конфликтующих сторон. Стороны демонстрируют нежелание принимать аргументы друг друга, активно привлекают на свою сторону союзников, стараясь при этом ослабить или нейтрализовать потенциальных союзников своего соперника.
- Третья стадия характеризуется непосредственным протеканием конфликта, который может иметь различные масштабы и последствия. Как правило, третью стадию открывает проявленное конфликтующими сторонами насилие.
- Четвертая стадия представляет собой завершение конфликта в виде официального или неформального соглашения между сторонами.

Урегулирование конфликта связано с достижением баланса между сторонами, позволяющего достичь удовлетворения их интересов. Достижение подобного баланса требует выполнения трех условий:

1. Признание сторонами конфликтной ситуации.
2. Организованность сторон, позволяющая облегчить процесс достижения договоренности и выполнения

выработанных условий.

3. Принятие правил, предполагающих создание равных возможностей каждой из сторон.

Обычно способы урегулирования межэтнических конфликтов объединяют в три группы.

1. Силовое разрешение конфликта, заканчивающееся полной победой одной из сторон. Как правило, такое разрешение конфликта носит временный характер. Через некоторый промежуток времени, побежденная сторона, накопив силы, может снова вступить в конфликт.
2. Истощение обеих сторон, когда ни одна из них не может одержать победы над другой. В такой ситуации возможно повторение конфликта после накопления сторонами необходимых ресурсов.
3. Взаимный выигрыш, который является результатом достигнутого сторонами согласия по ключевым вопросам и их намерения взаимодействовать на конструктивной основе в дальнейшем.

Однако разнообразие методов разрешения конфликта не ограничивается тремя группами. Существует большое разнообразие методов, каждый из которых имеет свои сильные и слабые стороны. >?2

Избегание – стороны, осознавая возможность конфликта, выбирают такой стиль поведения, который не приведет к нему. Однако такое поведение не способствует его фактическому разрешению, поскольку реального разрешения противоречий между сторонами не происходит. Избегание применяется в ситуации нехватки времени, ресурсов для устранения противоречий, либо при отсутствии желания решать существующие между сторонами проблемы.

Откладывание – метод, при котором разрешение конфликта откладывается на более благоприятный для его разрешения период: накопление ресурсов, создание необходимых условий, выработка соответствующих методов и т.д. Такой подход к конфликту позволяет сторонам переосмыслить свои позиции, но при

>?2Ознакомьтесь с представленными методами разрешения конфликтов и определите сильные и слабые стороны каждого из них.

длительном откладывании решения вопроса может способствовать усугублению конфликтной ситуации.

Отрицание или подмена конфликта связана с естественным стиханием конфликта на определенном моменте его развития и перемещением его в другую плоскость, в которой наиболее высока вероятность его разрешения.

Переговоры – использование разных аргументов, включая убеждение сторон в необходимости сотрудничества. Переговоры направлены на выяснение предмета конфликта, интересов сторон и выяснение сферы совпадающих интересов, выработки возможного варианта решения проблемы.

Примирение (добровольное или принудительное) – возможно в случае сближения позиции и интересов сторон.

Третья сторона (третейское разбирательство) используется при длительных конфликтах. В таких случаях в конфликт включается независимая сторона, не имеющая своих интересов и предпочтений, которая дает свои рекомендации по разрешению конфликта.

Обращение в суд – суд, выслушав стороны, выносит неоспоримое решение, обязательное к выполнению конфликтующими сторонами.

Приспособление или уступка – такой исход конфликта, при котором одна из сторон добровольно отказывается от борьбы, обусловлен рядом причин: признание неправомерности своих притязаний, зависимость от соперника, угроза большего ущерба в случае продолжения конфликта, незначительность рассматриваемой проблемы, либо давление третьей стороны. (К. Томас).

Компромисс – метод взаимных уступок, когда стороны в некоторых вопросах принимают точку зрения соперника. Компромисс возможен в ситуации понимания равенности позиций сторон, взаимоисключающего характера их интересов, наличия угрозы потери всего.

Консенсус – способ принятия решения на основе взаимного согласия, когда у сторон нет принципиальных возражений по рассматриваемым вопросам.

Сотрудничество – наиболее эффективная стратегия

в разрешении конфликта, которая основывается на стремлении сторон рассматривать друг друга в качестве союзников, способных к конструктивному решению. (К. Томас). ▲ 2

Сотрудничество осуществляется на основе принципов переговоров:

- Дифференциация людей и проблем;
- Понимание позиций, мотивов и предпочтений оппонента;
- Готовность решить существующую проблему и сохранить доброе отношение друг к другу;
- Выделение главных интересов, поиск точек соприкосновения;
- Разработка разнообразных, взаимовыгодных вариантов разрешения конфликта;
- Выработка объективных критериев для анализа и оценки существующей проблемы.

На практике, как правило, используется комплекс методов для достижения наилучшего результата. ▲ 3

Следует отметить, что после зафиксированного разрешения конфликта в форме соглашения или договора между сторонами необходима трансформация конфликта: изменение отношения друг к другу конфликтовавших сторон. Трансформация конфликта – это изменение отношений сторон от конфронтации к сотрудничеству, от недоверия к доверию, от ассиметричных отношения (доминант – доминируемый) к симметричным отношениям равного партнерства.

☺ Вопросы для закрепления:

1. Что такое конфликт?
2. Какие виды конфликта Вы знаете? Каковы причины возникновения конфликта?
3. Какие методы разрешения конфликта для Вас

▲ 2 В первой половине XX века американский социальный психолог М. Фоллетт обозначила приоритет разрешения (урегулирования) конфликтов над их подавлением. Она выделила три способа: односторонняя победа, компромисс и интеграция. Интеграция – такое решение, при котором обе стороны выполняют выработанные ими правила, не страдая от каких-либо серьезных потерь. В дальнейшем этот способ получения конфликта получил название «сотрудничество»¹.

▲ 3 В работе Джин Шарп «Политика ненасильственных действий. 198 методов ненасильственных действий» представлены методы ненасильственного протеста и убеждения, в число которых входят символические акции².

¹См.: Follett, Mary. *Dynamic administration: The collected papers of Mary Parker Follett: Early sociology of management and organizations*. Vol. 3. Routledge, 2003.

²См.: Sharp, Gene. "198 methods of nonviolent action." *Bulletin of Peace Proposals* 3 (1972).

наиболее доступны? Какие, на Ваш взгляд, наиболее эффективны?

4. Известны ли вам другие способы разрешения конфликта, не представленные в данном разделе?
5. Как можно уменьшить масштабы конфликта?
6. Какие методы предотвращения конфликта Вам известны?

Инструменты миротворчества в традиционной культуре.

Институты самоорганизации сообществ, как система бесконфликтного сосуществования (Группы самопомощи, узбекские и таджикские махалли) Задачи: 1. Рассмотреть традиционные институты общественной самоорганизации. 2. Познакомить с различными формами самоорганизации кыргызских сообществ. 3. Показать функции и возможности форм этой самоорганизации 4. Представить специфику работы махали как регулятора общественной жизни. Общественная самоорганизация и коллективизм. Коллективизм ▲1 как принцип организации традиционных Центрально-Азиатских сообществ сохраняет свою актуальность и на современном этапе их развития. Так называемая общинная психология обусловила определенную стабильность, целостность и адаптивность сообщества к изменяющимся социально-экономическим условиям и политическим преобразованиям. Приоритет коллективных ценностей над индивидуальными интересами позволял не только координировать внутренний уклад сообщества, но и обеспечивать его жизнеспособность. В настоящее время, несмотря на повышение уровня индивидуализации стремлений, установок, ориентиров, коллективистское самосознание по-прежнему сохраняет свои доминирующие позиции в Центрально-Азиатских сообществах. И прежде всего, это связано с тем фактом, что существующие способы самоорганизации сообщества демонстрируют свою все еще высокую эффективность во многих вопросах жизнедеятельности. Существует разнообразие форм и моделей традиционной самоорганизации сообществ, но, несмотря на это разнообразие, главной целью самоорганизации является оказание взаимной помощи	▲1 Коллективизм - принцип организации взаимоотношений и деятельности совместной людей, проявляемый в осознанном подчинении личных интересов общественным интересам, в товарищеском сотрудничестве, в готовности к взаимодействию и взаимопомощи, во взаимопонимании, доброжелательности и тактичности, интересе к проблемам и нуждам друг друга⁵.
--	---

⁵ Словарь /Под. ред. М.Ю. Кондратьева // Психологический лексикон. Энциклопедический словарь в шести томах/Ред.-сост. Л.А. Карпенко. Под общ. ред. А.В. Петровского. — М.: ПЕР СЭ, 2006.

всем членам сообщества. >?1 Возрождение форм традиционной самоорганизации Если в случае с узбекскими и таджикскими сообществами, где соседские общины, объединявшие семьи отдельного квартала - махалля, ▲2(или махалат – местность, жамоя, гузар) были не просто территориальными, но и административными единицами, первичным компонентом сельского и городского подразделения, то в кыргызских сообществах модели и формы самоорганизации существовали неформально. Всплеск возрождения институтов традиционной кыргызской самоорганизации начался в 1989 году с началом движения самозастройщиков «Ашар». Тогда молодые семьи (в основном кыргызов из регионов) начали оседать в городе и бороться за право получения жилья в столице. Это сопровождалось силовым захватом пригородных земель, поэтому им приходилось строить дома очень быстро. Десятки семей вместе за считанные дни ставили дом одной из семей, потом помогали следующей семье. Таким образом, за месяц вырастали кварталы. Власть не смогла устоять против массового движения. За эти двадцать лет вокруг города выросли жилмассивы, где стали возрождаться, систематизироваться, научно обосновываться разнообразные формы самоорганизации наших предков. Адаптированные под требования современного мира формы самоорганизации сообществ получили название Групп самопомощи (ГСП). Особенностью современных ГСП, также как и махали, является их независимость от этнического, социального и кровно-родственного критерия объединения, хотя последние также имеют место быть. Основанием для создания ГСП является территориальное соседство, а для построения эффективной группы число домохозяйств в одном ГСП ограничивается 15-20 семьями. Общность территории проживания, и как следствие наличие общих проблем, а также небольшой размер групп самопомощи позволяют эффективно определять и решать	>?1Советская власть рассматривала общину как «пережиточный институт», который должен уйти в прошлое. Однако община оказалась жизнестойкой, стремилась сохранить прежний образ жизни народа, его обычаи, обряды. Какое, на Ваш взгляд, будущее у традиционных форм самоорганизации в современном мире? ▲2Махалля – социальная структура, состоящая из 8-10 компактно проживающих семей-соседей, управление которой осуществляется старейшиной – главой улицы.¹
--	---

¹ Арифханова З. Традиционные сообщества в современном Узбекистане[Электронный ресурс] // Центральная Азия и Кавказ [Офиц. сайт]. URL: <http://www.ca-c.org/journal/cac-10-2000/06.arifh.shtml> (дата обращения: 20.01.2013).

эти проблемы, взаимодействуя с другими ГСП, НПО и местными властями. >?2

Формы взаимопомощи.

Концепция ГСП, являясь продуктом модернизации традиционных моделей кочевой самоорганизации общества, широко применяет модели взаимопомощи, сложившиеся на протяжении веков. Так, по принципу реагирования традиционные модели взаимопомощи можно классифицировать на формы быстрой помощи, крупной помощи, продлевающейся или длительной помощи. >?3

Формы быстрой взаимопомощи:

Денгене – это форма взаимопомощи, при которой группа людей покупает скот на общие деньги, собираемые поровну от каждого. Купленную скотину режут и распределяют мясо попорвну между семьями. Денгене позволяет каждой семье почти всегда питаться свежим мясом, поскольку полезные свойства мяса зависят от его свежести и не у всех имеются условия для хранения мяса в течение долгого времени. Такая форма взаимопомощи, кроме ярко выраженной материальной составляющей, имеет и духовный компонент: участники коммуницируют, совместно проводят досуг.

Шерне – обычай совместной трапезы подобный денгене. Однако, если денгене организовывается в складчину, то шерне проводят по очереди. Участники вместе с семьями собираются в гостях у очередного организатора и приятно проводят время. Различают Шерне, когда мясо съедается в гостях, мясо уносят с собой в варенном виде, мясо уносят с собой в сыром виде. Поскольку это более сложная организация, здесь имеет место распределение функций: ответственный за организацию – бий, ответственный культурную часть (тамада) – эрке бала, ответственный за рассадку гостей и подачу блюд – эшик агасы.

Жоро – это обычай совместного распития бозо (род домашнего алкогольного хлебного напитка). Не смотря на то, что по масштабу жоро гораздо меньше шерне, в организации жоро также имеет место распределение функций: решение принимает общее собрание, которое является «верховой властью», а обязанности по

>?2Как наличие общих проблем может влиять на появление или разрешение конфликтов?

>?3Какие формы самоорганизации сообществ Вам известны? Приведите примеры их работы.

руководству и координации действий возлагается на «исполнительную власть» (бий, эрке бала и эшик ага). Вероятно, необходимость строгой организации обусловлена тем, что при распитии горячительных напитков возникает необходимость более внимательно следить за порядком.

Баштаң— это форма социализации женской молодежи. При такой форме взаимопомощи молодые девушки и невестки собираются вместе в доме одной из них, готовят для себя блюда, которые нечасто готовят в будни. Каждая участница приносит с собой что-нибудь: кто-то приносит муку, кто-то масло, кто-то соль, кто-то сладости и пр. Раньше в зажиточных домах для дочерей специально организовывали Баштаң: резали козлёнка, заготавливали кымыз и разрешали пригласить всех подруг в округе. В традиционном обществе Баштаң являлся коммуникационной площадкой для молодых девушек, где они могли приятно проводить время: веселиться, играть, а также делиться секретами и обсуждать «девичьи вопросы».

Одок – совместное выполнение небольших, но требующих быстрого завершения работ в нескольких домах: стрижка овец, очистка сарая от навоза, сенокос и т.п.

Из описания форм быстрой самоорганизации видно, что их основной целью является организация, систематизация и упрочение коммуникаций, что приводило к формированию устойчивых горизонтальных связей ▲3 между членами сообщества. Вместе с этим, формы быстрой взаимопомощи помогали в решении повседневных вопросов: экономия времени на трудновыполнимые поодиночке работы, обеспечение свежего мяса и пр.

Формы крупной взаимопомощи:

Ынтымак (складчина) – это способ единения и взаимопомощи в моменты несчастий. Например, во время чьей-то смерти такая форма взаимопомощи облегчала организацию похорон. Всё сообщество помогало семье, в которой случилось несчастье, деньгами, скотом или одеждой (для обычая вывешивания одежды во время похорон) и участвовало в процедуре похорон. В былые времена собирался широкий ынтымак, когда умирал какой-

▲3 Горизонтальные связи – это связи между членами общества, находящимися на одной ступени иерархии.

либо прославившийся человек. Для организации его похорон собирали всем миром, т.к. скота его семьи не хватало, чтобы уважить всех приехавших гостей. Например, для похорон Тилекмат аке ▲4со всех регионов съехались около трёх тысяч гостей, не считая тех, кто участвовал в похоронах с Исык-Кульского региона. В Ынтымаке участвует то количество человек, которое соответствует статусу человека, широте круга его общения. В городе, например, земляки договариваются иметь Ынтымак (складчину) на случай смерти близких, иногда количество такого ынтымака достигает 500 и более семей. Такая форма самоорганизации является не только взаимопомощью, но и проявлением акта милосердия, т.к. в случаях участия в больших Ынтымаках люди часто помогают почти незнакомым людям (очень дальним родственникам и пр.).

Кошумча или ыража – способ взаимопомощи при каких-либо радостных или грустных событиях (помощь на проведение свадьбы, или помощь потерявшим кормильца, помощь потерпевшим от засухи и т.д.). Традиционно помощь могла быть в виде скота, денег и пр., сейчас в основном - в виде денег. Если размер ыража является установленным по общему согласию, то кошумча – это добровольный вклад сверх установленного размера.

Ашар – это выполнение трудо – и ресурсоемкой работы совместными усилиями всей общины. Ашар применяется при строительстве дома, катании войлока, производстве чия (камышёвые циновки используются для прикрытия стен юрты), посевных работах и т.д. Ашар способствовал окончанию большого объёма работы в короткие сроки. Для большей эффективности функции распределялись между участниками ашара в зависимости от способностей каждого. >?4

Саан –это форма взаимопомощи в тех случаях, когда у малоимущей семьи умирала или пропадала корова. Чтобы семья не осталась без молока (родственники или соседи) давали потерпевшей семье корову с теленком на определенное время. Семья кормилась молоком от этой коровы, но через год возвращала корову в хорошем состоянии. Часто теленка оставляли малоимущей семье,

▲4 Тилекмат Аке

«Тилекмат Жылкыайдар уулу (1800-1863) является одним из ярких представителей кыргызского народа в XIX веке. Его успешные посольские поездки показывают, что он умело использовал свои дипломатические и ораторские способности при примирении враждебно настроенных соседей, добиваясь их согласия в решении сложившихся проблем... Тилекмат Аке остался в памяти народа как одаренный мыслитель, неординарный дипломат. Основу его мировоззрения составляли идеи о единстве и согласии народа. Придерживаясь традиционных представлений о добре и зле, он стремился дать направление нравственно-этическому развитию своего народа.

чтобы та окрепла материально. Улуш – праздник жайлоо (летних выпасов на альпийских лугах). Переселившись в горы на летние пастбища, разные кочевья начинали по очереди приглашать друг друга в гости. Наряжались гости, от мала до велика, кроме того лошади и верблюды также были обачены в красивое убранство. Главной целью таких собраний было поддержание коммуникаций между различными журтами (совместное поселение, обычно одной большой семьи до тысячи юрт). На собраниях гости и хозяева рассказывали другу другу о новостях, разговаривали о быте и хозяйстве (о том, как прошла зима, не было ли падежа скота, какая ожидается погода и пр.). Такие праздники были коммуникационной площадкой, объединявшей старшее поколение с младшим: старейшины рассказывали молодежи о санжыре (генеалогическое древо), вместе слушали акынов и манасчы. Кроме того, на таких праздниках молодые могли укреплять коммуникационные связи между собой: проводилось много традиционных игр, где юноши и девушки имели возможность знакомиться друг с другом и в последствии создавать браки. Из описания форм крупной взаимопомощи видно, к ней прибегали тогда, когда возможностей одной семьи было недостаточно для решения возникшей проблемы, будь это строительство дома либо проведение больших торжеств или траурных мероприятий. Взаимная помощь в трудные моменты укрепляла и усиливала социальную организацию общества. Растущая или длительная взаимопомощь: Уйушма – это форма совместного осуществления каких-либо крупных проектов общественной значимости. Например, проведение канала, осушение болота, проведение дороги и пр. Считается, что данный вид взаимопомощи появился в эпоху освоения кыргызами земледелия. Атмайы –форма помощи, предоставляемой пострадавшей от какого-либо бедствия семье до восстановления ее хозяйства. Выражалась помощь в виде	Вошло в историю выражение: «Сөздүн ээси – Тилекмат – отец слов»¹. >?4Что такое ашар? Объясните, как и когда используется данный метод? Вы когда-нибудь принимали участие в ашаре?
---	---

¹См.: Асанбеков К. Ысык-Көлдүн жети акеси (Семь мудрецов Ысык-Куля). Б., 2007

предоставления вьючного скота. Обычно таким способом поддерживали родственников или соседей. Получатель такой помощи обязывался поддерживать скот в хорошем состоянии. Иногда он мог пользоваться скотом годами, но когда он обзаводился собственным поголовьем, скотина, предоставленная в виде помощи, возвращалась прежним хозяевам.

Жалы –форма взаимопомощи в случаях внезапных бедствий (например, помощь погорельцам, тем, чьи дома были разрушены оползнем и пр.). Члены сообщества помогают потерпевшим, чем могут: кто-то может принести посуду, кто-то еду, кто-то одежду, кто-то постель, а кто-то даже скот. Таким образом, семья быстро вставала на ноги и обретала стабильное благополучие.

Итак, виды растущей взаимопомощи направлены на устойчивое развитие, как целого сообщества, так и отдельных членов сообщества, а также является определённым видом страхования от непредвиденных потерь. Такая помощь даёт очень серьёзный импульс к единению, придаёт уверенности в будущем и стабилизирует жизнедеятельность сообщества.

Традиционные институты самоорганизации оседлых народов.

Создание и поддержание эффективных механизмов взаимопомощи также является основной функцией традиционных институтов самоорганизации оседлых народов.>?5 В основе успешного функционирования соседской общины оседлых народов (махалли) лежат принципы преемственности между поколениями, уважения к старшим, проявления заботы ее лидера к своему народу, равенство членов общины и т.д.

В махалле, как социальной организации, человек является неотъемлемой частью группы, где его место с одной стороны ограничено территориально и находится под контролем, а с другой стороны обеспечено социальной защитой и стабильностью.

Такая ситуация в махалле сохранялась до XX века. В XX веке махалля постепенно приобретала все более открытый характер, пытаясь найти свое место в изменяющемся мире. Как правило, деятельность соседской общины осуществлялась в хозяйственной, религиозно-

>?5В чем схожесть и различие функций выполняемых традиционными институтами самоорганизации оседлых и кочевых народов?

ритуальной, общественно-бытовой сферах, значимость каждой из которых увеличивалась или уменьшалась в зависимости от социально-политической, экономической, религиозно-идеологической ситуации. Так, например, в городах значимость хозяйственной деятельности общины значительно снижается в сравнении с сельской местностью. А в советское время политические функции общины значительно ограничиваются. Кроме того, советская власть практически свела к нулю религиозные функции общины, посредством закрытия мечетей и религиозных школ, преследования служителей культа и самих верующих. Однако, несмотря на жесткий идеологический контроль, коллективистский характер соседской общины легко адаптировался к общественному укладу советского государства, а определенная часть населения продолжала совершать некоторые религиозные обряды (намаз, орозо, жаназа). >?6

Современное состояние института махалли

Начиная с 90-х гг. XX века, с возникновением независимых республик Центральной Азии, соседская община - махалля трансформируется в орган местного самоуправления, приспособившись к заявленному демократическому направлению развития новых государств. Если в советское время наблюдалось некоторое властное снисхождение к работе традиционных социальных организаций, в постсоветских государствах они практически заменяют прежние советские органы власти, превращаясь в полноценные органы местного самоуправления, что в целом совпадает с их традиционными функциями. Например, в соседнем Узбекистане, где в 1997 году насчитывалось свыше 10 тысяч махалля, официальный статус махалли закреплён в положении «О махаллинских (квартальных) комитетах в городах, поселках и кишлаках республики».¹

В свете этого закона махалля стала рассматриваться не только как звено государственного управления, но и как институт, способный взять на себя ответственность за:

- духовное возрождение
- установление необходимых новому обществу

>?6Каково отношение государства к традиционным институтам на сегодняшний день? Какие функции выполняют традиционные институты?

¹ Ариваханова З. Указ. соч.

морально-нравственных норм ➤ защиту интересов семьи и женщин ➤ заботу о престарелых ➤ социальную поддержку махаллинцев ➤ обеспечение общественного порядка ➤ профилактику правонарушений среди молодежи ➤ контроль работы предприятий торговли и бытового обслуживания ➤ санитарным и экологическим состоянием территории и т. д. Поскольку на махаллинскую общину были возложены новые функции, требовалось упорядочение структуры ее руководства. «Во главе ее стоит комитет, избираемый на общих собраниях представителей от большинства домов. Комитет из своего состава избирает председателя, которого официально называют председателем махаллинского схода, а в повседневном общении — аксакалом, и его заместителя («муовин»), секретаря («котиб»). В комитет также входят советники, избираемые из числа пожилых, с опытом организаторской работы мужчин, создаются махаллинские комиссии: по благоустройству, по проведению обрядовых мероприятий, по работе среди женщин, молодежи, среди ветеранов войны и труда, по укреплению общественного порядка, по сохранению жилого фонда, финансовая и другие комиссии, работает женсовет и товарищеский суд».¹ Следует отметить, что по-прежнему одним из важных критериев отбора в состав махаллинских аксакалов остается знание традиций и обычаев своего народа. В настоящее время местные органы власти соседней Республики Узбекистан - хокимиаты оказывают финансовую помощь махалле, но и самой махалле позволено заниматься коммерческой деятельностью, доходы от которой идут в махаллинский фонд, а также получать спонсорскую помощь от успешных, состоятельных представителей сообщества. Таким образом, махалля как способ самоорганизации сообщества продолжает свое существование, постоянно расширяя свои функциональные возможности. Одной из форм помощи, организуемой	>?7Традиционные модели самоорганизации, также как и государственный аппарат, предполагают наличие выборов. Отличаются ли выборы в традиционных моделях самоорганизации с современными выборами в органы государственной власти?
--	---

¹ Ариваханова З. Указ.соч.

махалля является ашар, которая осуществляется ранней весной и перед праздником нового года – Навруз, а также в праздник окончания поста (Руза-хаит) и праздник жертвоприношения (Курбон-хаит). Методом ашара строятся различные здания, производится ремонт важных для общины учреждений и т.д. Участие в ашар считается благородным и бескорыстным делом.

Следует признать, что с каждым годом социальная значимость традиционной самоорганизации растёт. Уменьшение роли государства в различных аспектах жизни сообществ и необходимость решения местных проблем подталкивает сообщества к улучшению своей самоорганизации для создания механизмов взаимопомощи. Как результат, самоорганизация общества обещает стать одним из самых эффективных методов предотвращения и решения конфликтов. Это обусловлено тем, что общественная самоорганизация усиливает внутреннюю структуру общества, делая ее более гибкой, мобильной и устойчивой. Самоорганизация общества развивает горизонтальные связи между индивидами, живущими в одном сообществе, убыстряет обмен информацией между ними и становится площадкой, на которой могут обсуждаться и мирно разрешаться конфликтогенные проблемы.

☺ **Вопросы для закрепления:**

1. Что такое самоорганизация общества? Назовите известные Вам институты общественной самоорганизации.
2. Что такое Группы самопомощи и махалля? Объясните принципы их работы.
3. Каким образом может и должно осуществляться взаимодействие государственных и традиционных институтов в вопросах предотвращения и разрешения конфликтов?
4. Какие формы самоорганизации наиболее эффективны в конфликтных и постконфликтных ситуациях?
5. Как политические и неправительственные организации могут использовать потенциал

Что такое институт аксакалов?

Задачи:

1. Представить специфику традиционных сообществ.
2. Раскрыть понятие института аксакалов и принципы его формирования.
3. Обозначить современные проблемы в работе института аксакалов.

Специфика традиционных обществ.

Семейно-общинный тип организации традиционных обществ Центральной Азии, формирует особенности его социального и духовного устройства, в поддержании которого важную роль играют традиционные институты социального регулирования. Как замечает В.И. Бушков, сохранение традиционных институтов является следствием того, что до сих пор «не произошла массовая замена коллективистского самосознания индивидуальным» и жизнь человека определяется не столько индивидуальной волей, «сколько волей и решениями семейных и общинных структур». ¹ Если с момента распада СССР «модными» и прогрессивными считались идеи «индивидуализма», то в последнее время наблюдается тенденция возрождения «коллективистских» ценностей в некоторых сообществах региона. Мы не утверждаем приоритет одних ценностей над другими, оставляя это на выбор каждого читателя. Тем не менее, следует признать, что определенные коллективистские ценности традиционных сообществ имеют большой потенциал в предотвращении и решении конфликтов.

Соседские общины у узбеков и таджиков (махалля) и родоплеменные образования у кыргызов и казахов стремились к добрососедским отношениям, что проявлялось в хозяйственной деятельности, взаимопомощи, воспитании молодого поколения. Не

¹ Бушков В.И. Таджикистан: традиционное сообщество в постиндустриальном мире // Этнографическое обозрение, 1995, № 4. С. 90.

случайно в Азии говорят: «Не выбирай дом, а выбирай соседа». >?1

Что такое институт аксакалов?

Одной из составляющих традиционного мира выступает институт старейшин-аксакалов, который состоит из самых мудрых, влиятельных, знающих и оберегающих традиции своего народа представителей сообщества. Аксакал – это, прежде всего, звание, носитель которого обладает высоким статусом. ▲1

Кто мог стать аксакалом?

В определенной степени институт аксакалов формировался естественным образом, в силу общественной деятельности конкретного человека, чей материальный статус не имел большого значения.

Главную роль в выборе аксакалов играли их личностные качества и морально-нравственные характеристики. Необходимым требованием, предъявляемым к аксакалам, было наличие большого практического опыта, позволяющего решать самые разнообразные проблемы, начиная от межличностных и заканчивая проблемами ведения общинного хозяйства. Аксакалы как социальный институт выполняли как функции социально-экономического, политико-правового порядка, так и функции духовно-идеологического воспитания и нормирования. Значительное место в их функциональном ряде занимали вопросы разрешения конфликтов и в целом функции судебных органов. Особенностью обращения людей к аксакалам как судебному органу было признание их высокого авторитета и безупречной репутации.

Поскольку аксакалы должны были выполнять свою духовно-практическую миссию по обеспечению стабильности и порядка, а также воспитания молодого поколения в тесном взаимодействии со всем сообществом, им было необходимо мастерски владеть словом, уметь донести до каждого члена общества самую глубокую и сложную мысль. Именно поэтому в выборе аксакала не последнее место занимало его красноречие, дар убеждения как проявление его

>?1Приведите известные Вам пословицы и поговорки Вашего народа, направленные на создание, сохранение или укрепление хороших отношений.

▲1Аксакалы - представители элиты общества, осуществляющей социально-регулирующие функции, благодаря высокому духовному и интеллектуальному потенциалу. Аксакалы осуществляли самые разнообразные социально-экономические, политические функции, а также интерпретировали, трактовали и внедряли в общественное сознание различные явления духовной культуры и идеологии.

мудрости. Не просто умение красиво говорить, но умение облекать мудрую мысль в красивое, образное, доступное и убедительное слово. В свою очередь мудрость была результатом богатого жизненного опыта, знания исторического прошлого, практической деятельности, вовлеченности в жизнь сообщества, понимания глубинных мотивов действий людей и способности видеть далекую перспективу. В зависимости от влияния аксакалов на определенную территорию (аил, район или область) осуществлялась их статусная дифференциация.

Феномен Аке

Аксакалам, прославившимся своей мудростью и делами во всем народе, в Ысык-Кульской области присваивали звание «аке».

В истории кыргызов семь человек были удостоены звания Аке¹:

- Карга аке (1718-1828)
- Мойт аке (1750-1843)
- Сарт аке (1780-1865)
- Тилекмат аке (1800-1863)
- Садыр аке (1821-1903)
- Карач аке (1837-1914)
- Кыдыр аке (1843-1926).

Аке, будучи выдающимися и авторитетными аксакалами, могли разрешать конфликты не только между отдельными индивидами, но и между целыми группами людей и народами.>?2

Миротворчество Тилекмат аке.

Обратимся к жизни Тилекмат аке, одного из семи Аке, на чью долю выпала повышенная ответственность за сохранение мира и улаживания конфликтов в 17 веке, когда на Центральную Азию распространился интерес Российской империи, начался передел сфер влияния. Именно, поэтому Тилекмат аке обладает официальными наградами и статусами, которыми его наделяли соседние правители. В народе его называют «Сөз атасы Тилекмат» (Тилекмат - красноречивый). Он был

>?2Назовите известных Вам героев своего народа, которые в разные моменты истории способствовали разрешению возникших конфликтов и сохранению мира.

¹См.: Иманов А. Мойт аке, Сарт аке, Тилекмат чечен. Каракол: 2009.

настолько острословным, находчивым, красноречивым и удачливым в переговорах, что со временем получил звание «Баатыр элчи» (посол-богатырь).

В 1830 году на Иссык-Куль приезжает посланник Кокандского ханства для ведения переговоров и призывает для этой цели иссык-кульского хана. Бием в то время был Боромбай, но на переговоры послали Тилекмата, как лучшего переговорщика. >?3 Поскольку у кыргызов не было единого хана, были территориальные предводители, с которым считались, если они соответствовали ожиданиям остальных. Посол Кокандского хана договорился с Тилекматом о взаимовыгодном сотрудничестве и вручил ему грамоту с печатью Кудаяр хана о том, что Тилекмат является ханом рода Бугу. К своему званию, которым его наделил Кудаяр, он серьезно не отнёсся.

Позже в 1856 году, русский император присылает специального представителя к предводителям Бугу для расследования причин смерти Ормон хана. Говорят, на встрече были все родоначальники Бугу и Тилекмат аке. Именно, он произнёс решающую речь: «Смерть пловца от воды, смерть охотника от гор, смерть хана от его окружения. Бугу и Сарбагыш братья. Он пошёл против самого же себя и умер, а страдать приходится народу. Мы ждём от вас справедливости». После этих слов русские приняли сторону Бугу и не поддержали Сарбагышей в желании мстить Бугискому народу. Так, Тилекмат аке ещё раз спас Бугу от неприятностей. ▲ 2

Позже Китайская империя освобождает от российского влияния Илийский район и объявляет об образовании новой территории китайской империи - «Шинь-Жань» (Новая Земля). Китайский наместник Шинь-Жаня для решения претензии калмаков к роду Бугу приглашает представителей с обеих сторон. Послом от Бугу опять посылают Тилекмата аке. Он успешно проводит переговоры и убеждает наместника, что Бугу мирный и самодостаточный народ. Претензии калмаков отклоняются, а Тилекмат аке провожают, подарив ему дорогой головной убор и оказав почести, достойные представителя высокого ранга.

Из рассказов, дошедших до нас о жизни и

>?3 Придумайте и разыграйте сцену переговоров. Какие сложности у Вас возникли в ходе игровых переговоров? Как Вы их преодолели? Разработайте рекомендации для проведения успешных переговоров.

▲ 2 В этом свете примечательна народная казахская пословица, которая гласит: «Кылычынан кан тамганды тилинен бал тамган жеңиптир» (того у кого с меча стекает кровь, победил тот, у кого с языка стекает мёд).

деятельности многих аке, можно сделать вывод, что аксакалы, в традиционных Центрально-Азиатских странах, обладая особым статусом в обществе, будучи умудренными жизненным опытом и обладая способностью своим словом и делом влиять на простых людей и правителей, часто становились теми, кого посылали для урегулирования межэтнических и межплеменных конфликтов. Еще чаще, им приходилось иметь дело с внутренними конфликтами, при урегулировании которых аксакалам приходилось применять все свое красноречие и находчивость. Вот один из таких примеров:

У бия рода Арык, Олжобая, было два сына – Байсары и Токсоба. У Байсары было три сына, тогда как Токсоба был бездетным. Когда у Байсары родился младший сын, Токсоба с женой забирают его себе, даже не спросив разрешения у Байсары и его жены. Отдавая дань родственным узам, Байсары с женой не возражают. Токсоба дает своему приемному сыну имя Кыдыр (который в будущем станет известным как Кыдыр аке) и устраивает большой той (празднование, пиршество), на котором проводятся скачки, козлодрание и эниш (борьба верхом на лошадях). В разгар празднования охмелевшие манапы родов Арык и Белек, разпивавшие кымыз на вершине холма, начали своими намеками расстраивать Токсобу. Если кто-то говорил, что приемные дети никогда не станут своими, второй говорил, что волчонок никогда не станет собакой. Третий утверждал, узы между приемными детьми и родителями прочнее (букв. сплав металлов - прочнее прим. переводчика усыновляющий – один металл, принимает чужого ребенка – другой металл), а четвертый говорил, что растить приемыша – одни лишь хлопоты, ибо он все равно уйдет к своим истинным родителям, когда вырастит.

Тогда манап Белекцев- Боромбай,▲3 искренне сочувствуя Токсобе, сказал: Откуда Вы знаете кто из детей, лежащих в утробе матери станет беком, а кто ханом? Зачем Вы, споря о таких вещах,огорчаете (стыдите) Токсобу? Токсоба, который был уже озлоблен всеми разговорами, вскочил со словами: «Кто тут, по-твоему, стыдится? Надоели, эти выходки Белекцев!» В

▲3 Боромбай
Бекмурат уулу
(1789/90-1858)

порыве гнева, Токсоба ударил хлыстом Боромбая по спине. Боромбай, побледнев, ничего не ответил. Все Белекцы сразу же вскочили на коней и собрались покинуть пиршество. Тогда отец Токсобы Олжобай, повесив свой ремень на шею, последовал за Боромбаем, причитая: «Родимый Бороке, прояви великодушие, прости упрямого пса». ▲4

Все еще бледный Боромбай непреклонно сел на коня и уехал, за ним последовали все гости из рода Белек. Солтобай из племени Белек, сильно огорченный случившимся, начал серьезно волноваться, что эта ссора между родами может окончиться кровопролитием.

Тем временем, оскорбленные Белекцы, решают разгромить род Арык и джигиты начинают готовиться к нападению. Узнав об этом, Тилекмат аке направляется к Сарт аке, чтобы посоветоваться о том, как предотвратить кровопролитие.

Сарт аке в это время был болен и мало вставал с постели. Прибыв к Сарт аке, Тилекмат сообщил ему о том, что он ездил к Боромбаю и пытался смягчить его гнев: «Сарт аке, я сказал манапу Боромбаю, что не он ли был тем, кто хотел объединить народ? Я сказал ему «Неужели Вы сами начнете междоусобицу?» Но он не смиловался».

Тогда Сарт аке, приподнявшись с постели, спросил:

- Есть ли старец среди племени Бугу старше ста лет?
- Деду Балбая Абайылде в этом году исполняется 105, - отвечал Тилекмат аке.
- Тогда води Боромбая к нему, посмотрим, что он скажет, - сказал Сарт аке.

Тилекмат, вернувшись в стойбище манапа Боромбая, следуя совету Сарт аке, решает уговорить Боромбая съездить к старцу Абайылде:

- Бороке, перед этой большой схваткой нужно встретится с Абайылдой, чтоб он потом не обижался, что мы его не поставили в известность. – предложил Тилекмат аке Боромбаю.

Боромбай Бекмуратов – верховный манап племени Бугу, выдающийся политический деятель XIX века¹.

▲4В кыргызской культуре просящий прощения человек иногда вешал свой ремень себе на шею. Этот жест означал прилюдное признание своей вины, что в свою очередь способствовало смягчению гнева обиженной стороны.

¹ Плоских В.М. Наш Кыргызстан: Популярная историческая энциклопедия (с древности до конца XIX века) Б., 2004. С-187-188.

Боромбай не стал возражать и Тилекмат, Боромбай и Солтонкул вместе отправляются к Абайылде, который жил тогда в Курменты у своего младшего сына Сасыка (Сасык – перев. вонючий, перен. гнилой – о человеке). Солтонкул вошел (в юрту) первым и поздоровался. Поприветствовав Солтонкула, Абайылда спросил у него:

— Ты чей сын будешь?

— Я Солтонкул, сын Аалыбая, - ответил ему Солтонкул.

— Оо, если ты Солтонкул сын Аалыбая, то ты хозяин больших стад и табунов, - сказал Абайылда, - А ты? – обратился он к Боромбаю.

— Я Боромбай сын Бекмурата, - ответил Боромбай.

— Если ты Боромбай, значит ты глава народа, сын мой, - сказал Абайылда, - А ты? – обратился он к Тилекмату аке.

— Я, Тилекмат сын Жылкыайдара, - ответил Тилекмат аке.

— Оо, если ты Тилекмат, сын Жылкыайдара, тогда ты - хозяин мудрости, - продолжал Абайылда, - проходите на почетное место, вы редкие гости, которых можешь не дожидаться, даже много раз пригласив. Эй, Сасык! Готовь трапезу для гостей!

Пока гости и Абайылда поговорили о повседневных вещах, мясо было уже готово. Сасык принес большую чашу с мясом и отрезав кусочек положил его в рот отцу. Абайылда вкусив мясо, выплюнул его:

— О, дни окаянные! Я думал, что только имя твое Сасык, оказывается вся твоя сущность такая же (прим. - гнилая). Как можно для таких гостей резать барана! Нужно было заклать жеребца! - сказал Абайылда и отвернулся.

Тилекмат, встав на колени, сказал:

— Мы спешим, отец... Эти Арыковцы совсем взбесились, не признают Бога совсем! Токсоба плетью ударил по спине достопочтенного Боромбая. Мы собираемся покарать род Арыка...Мы хотели оповестить Вас о наших намерениях, - сказал Тилекмат.

Абайылда приподнявшись, со слезами на глазах ответил:

— Я звал своего сына Сасыком (вонючим, прогнившим), а оказалось, что Вы истинно те, кто прогнил! Роды Арыка и Белека – родные братья. Если Вы собираетесь громить свою родню, кому от Вас ждать добра? Если придет враг из-вне именно род Арыка станет Вашей защитой. Почему Вы не посватаетесь и не подружитесь? Не смейте нападать на род Арыка! Уважьте мой возраст и мою седую голову! – проговорил старец Абайылда и отвернулся.

Гости вкусили мяса и, поблагодарив Бога за трапезу, удалились. В дороге Боромбай обращаясь к Тилекмату причитал:

— Ай, Тилекмат, ай, Тилекмат! Сильна твоя хитрость, ты привел меня сюда, чтобы я увидел слезы Абайылды.

По возвращении домой, Боромбай распустил готовых к нападению джигитов.

Эта история случилась в 1843 г., когда родился Кыдыр аке. Когда умер Боромбай, 400 человек из рода Арык во главе с Токсобой прислуживали на похоронах. Токсоба, обняв юрту, плакал со словами: «Мой, великодушный, кто же теперь будет править народом Бугу!»

Миротворчество Кыдыр аке.

Сын Токсобы Кыдыр, **▲5** на пиршестве, в честь которого и произошла ссора между Токсобой и Боромбаем, впоследствии стал очень мудрым и авторитетным человеком, которому также был присвоен статус «аке». Он прославился своей справедливостью и умением разрешать конфликты между отдельными людьми и целыми родами.

В 1905-1907 гг. младший брат Кыдыр аке, Быйытман, был избран болушем **▲6** рода Арык и в первый же год провел 9 собраний, тем самым чрезмерно обременяя простых людей лишними расходами, а также накладывая на многих 9-кратные штрафы **▲7**. Такое несбалансированное и несправедливое управление пошатнуло согласие между двумя подкладами племени

▲ 5 Кыдыр аке

Арыка - потомками Балтатыра и потомками Жоотатыра. Предчувствуя назревающую ссору на очередном собрании, Кыдыр аке предлагает не проводить собрание. Но, не смотря на предупреждения, собрание все же проводится. На собрании один из представителей рода Балтатыра, Даркенбай, сын Сарыке, стреляет из ружья в представителя рода Жоотатыра, Быйытмана, и убивает его. Оскорбленные убийством и переполненные чувством мести мужчины рода Жоотатыра принимают решение напасть на род Балтатыра и полностью истребить потомство Сарыке.

Для предотвращения дальнейшей эскалации конфликта, Кыдыр аке, обращается ко всем с такими словами: «Умер джигит, которому суждено было умереть. Усмирите свою жажду мести. Своими действиями Вы принесете страдание народу».

Однако джигиты рода Жоотатыр не послушали мудреца и напали на потомков Сарыке из рода Ондон, который входил в больший род Турген, и сожгли их дома. Пострадавшие были вынуждены укрыться у губернатора, который являлся представителем царской власти.

Не сумев предотвратить нападение на потомков Сарыке из племени Ондон, и опасаясь дальнейшего разрастания конфликта, Кыдыр аке проводит встречу представителей двух родов с целью их примирения, которая прошла в верховьях р. Боз – Учук. Участникам собрания особо запомнилась речь, произнесенная Кыдыр аке, содержание которой, передаваясь из уст в уста, дошло до наших дней:

«Уважаемый народ! Как Быйытман, так и Даркенбай – мои братья. На них обоих лежит вина. Арык – наш общий предок. Если мы, родные братья, будем биться друг с другом, не подольет ли это масла в огонь врагам, наблюдающим за нами извне? Давайте, разрешим ссору мирно».

В результате этой примирительной встречи, те из биев ▲8, кто должен был платить кун ▲9, заплатили кун,

Кыдыр Байсары уулу (1843 – 1926) - знаменитый манап рода арык племен Бугу.

▲6Болуш - ист. волостной управитель¹;

▲7ист. девятка (подношение или штраф в количестве девяти голов скота)²;

¹Киргизско-русский словарь: в 2 т. / Составитель К.К. Юдахин. – Ф.: Главная редакция Киргизской Советской Энциклопедии, 1985.

² Там же.

те, кто должен был понести наказание, понесли наказание и таким образом взволнованный народ был успокоен. Даркенбай, убивший выстрелом Быйытмана, был передан в уездный суд и приговорен к трем годам лишения свободы.

Разрешение конфликтов на общенародных собраниях – Курултаях.

Собрания представителей родов – курултай **▲10-** были распространенной практикой для достижения консенсуса по спорным вопросам, принятия важных решений, улаживания межличностных, межродовых и межплеменных конфликтов. Так, в 1910 г. в местечке Котмалды состоялся курултай 4 уездов (Каракольского, Бишкекского, Олуя-Атинского и Дуулатского) Семиреченской области. Кроме большого количества жалоб, на курултае также рассматривалось 18 вопросов. Управление курултаем было возложено на Кыдыр аке. В самом начале курултая, Кыдыр аке обратился к биям, болушам и старшинам **▲11:**

«Посмотрите на те два оросительных канала в дали. По одной течет чистая вода, в другой – грязная. Чистая вода в быстром потоке превратилась в грязную. Только тогда, когда вы, главы народа, будете чистыми, восторжествует справедливость и правда. Зарубите себе на носу следующее:

«У правильного бия нет родственников,

А если ты подсуживаешь в пользу родственников, тогда нет у тебя благочестия»¹.

Курултай продлился полмесяца, и все споры были урегулированы при участии Кыдыр аке. Говорится, что все истцы, болуши и бии ушли довольными справедливыми решениями этого курултая.

Одно интересное разбирательство было разрешено следующим образом. Один бай из родственников Шабдан баатыра, перекочевывая (со своими стадами) с летних пастбищ (жайлоо) в долину, затоптал посеvy земледельца Шамея. Когда в отчаянии Шамей пришел к владельцу табунов с претензиями, бай безразлично

▲8Бий -

ист.(киргизский судья, разбиравший тяжбы между киргизами по обычному праву);

▲9Кун -ист. вира, пеня за убийство, за увечье (ответчиком являлся весь род виновника);

▲10Курултай был форматом решения международных, глобальных проблем. Курултай можно назвать национальным форматом. Он собирался редко по очень серьезным проблемам, затрагивающим интересы разных родов. В каждом регионе были территории на горе, свои Чеч-добо, где собирался курултай. Делегировали на курултай родового вождя с делегацией из старейшин рода, мужчин и женщин, а также бойцов-джигитов и нескольких подростков мальчиков на побегушках. Рассаживались кругом в несколько рядов. В центре садились

¹Туура бийде тууган жок,
Тууганга тартсаң бийман жок.

ответил: «Что мне нужно было ждать и не спускаться с жайлоо пока ты не убереешь свой урожай?».

Не имея возможности обратиться к Шабдан баатыру, земледелец пришел на курултай и рассказал Кыдыр аке о своей жалобе. Иск Шамея был справедливо удовлетворен, и в результате, не только наглый бай, но и сам Шабдан баатыр просили прощения у крестьянина¹.

Современное состояние института аксакалов.

Безусловно, что с тех пор институт аксакалов трансформировался вместе с изменяющейся системой традиционных отношений в советский и постсоветский период. Трансформация общественных отношений обусловлена, прежде всего, социально-экономической поляризацией богатых и бедных, распадом прежней системы ценностей и отсутствием новых необходимых к адаптации образцов поведения, индивидуализации потребностей и интересов. Тем не менее, сложно отрицать тот факт, что большая часть населения Центральной Азии и Кыргызстана в частности, особенно его сельская часть, остается в рамках традиционного общинного уклада, в силу чего актуальность института аксакалов все еще сохраняется.

В Кыргызстане в настоящее время институциональный статус аксакалов признан официально в выполнении им судебной функции, хотя в традиционной практике, как было сказано выше, их функциональный ряд был значительно шире.

Закон Кыргызской Республики
О судах аксакалов
(В редакции Закона КР от 30 июля 2003 года
№158)

Раздел I Общие положения

Статья 1. Суды аксакалов

Суды аксакалов – это создаваемые на добровольных началах и на основе выборности и самоуправления общественные органы, призванные

старейшины мужчины, те, кто принимал решение, через расстояние садились старейшины женщины, в качестве наблюдателей, за ними стояли воины. Женщины несли сдерживающую функцию, успокаивали воинов, когда накалялись страсти. Информацию из центра круга на периферию и обратно носили мальчики подростки. Совещались и принимали решение в центре, но с учетом реакции периферии.

▲ 11 Старшина – точнее Волостной старшина - выборное старшее должностное лицо волости, административной единицы крестьянского самоуправления в Российской империи.

¹См.: Асанбеков К. Ысык-Көлдүн жети акеси (Семь мудрецов Ысык-Куля). Б., 2007

осуществлять рассмотрение материалов, направляемых им в установленном порядке судом, прокурором, органами внутренних дел и другими государственными органами и их должностными лицами в соответствии с действующим законодательством Кыргызской Республики, а также дела о спорах между гражданами в случаях и порядке, установленных настоящим Законом.

Суды аксакалов могут учреждаться по решению собрания граждан, местных кенешей или иного представительного органа местного самоуправления на территории айылов, поселков, городов из аксакалов, иных граждан, пользующихся уважением и авторитетом.

Суды аксакалов не являются юридическими лицами и не подлежат регистрации в органах юстиции. Суды аксакалов имеют печать и штампы со своим наименованием.

Статья 4. Функции судов аксакалов

Суды аксакалов рассматривают и разрешают:

- направляемые местными судами материалы по гражданским делам в порядке, предусмотренном гражданско-процессуальным законодательством;
- направляемые судами, прокурорами, органами следствия и дознания с санкции прокурора материалы, по которым были прекращены уголовные дела, для применения мер общественного воздействия в соответствии с уголовно-процессуальным законодательством.

Судами аксакалов также могут быть рассмотрены дела по заявлению самих граждан (с согласия сторон) для разрешения имущественных и семейных споров с целью достижения примирения сторон и иные предусмотренные настоящим Законом дела.

Суды аксакалов не вправе рассматривать материалы, по которым уже были вынесены судебные решения, наложены административные взыскания или состоялось решение суда аксакалов, принятое в пределах его компетенции.

Раздел V

Меры воздействия, применяемые судами аксакалов

Статья 28. Меры воздействия

Суд аксакалов, установив виновность привлеченного к суду, может вынести решение о применении одной из следующих мер воздействия:

- i. вынести предупреждение;
- ii. обязать принести публичное извинение потерпевшей стороне; объявить общественное порицание;
- iii. обязать виновную стороны возместить причиненный материальный ущерб;
- iv. наложить денежный штраф в размере до трех минимальных заработных плат, установленных законодательством Кыргызской Республики.

По семейным спорам суд принимает решение по существу рассматриваемого спора.

Если суд аксакалов не достиг примирения сторон по имущественным и семейным спорам, он принимает решение по существу рассматриваемого вопроса.

О мерах общественного воздействия, примененных к лицам, совершившим административное правонарушение, суд аксакалов обязан сообщить в 10-дневный срок органу (должностному лицу), направившему материал.

Суд не вправе выносить решение о наказаниях, унижающих человеческое достоинство.

Указанный перечень мер общественного воздействия является исчерпывающим и расширительному толкованию не подлежит.

В случае наложения мер воздействия, не предусмотренных настоящим Законом, такое наказание является незаконным и исполнению не подлежит.

Трансформация института аксакалов.

Наличие официально признанного статуса суда аксакалов, с одной стороны, говорит о потребности органов власти в таком общественном органе, который исторически функционировал в традиционных обществах, с другой стороны, существенно ограничивает действие института аксакалов как такового, что продиктовано необходимостью его контроля. В этом смысле такая ситуация типична для постсоветских Центрально-Азиатских республик.

Например, как было описано в ситуации с махаллинской общиной в Узбекистане, которая создавалась даже в многоэтажных домах¹, что с точки зрения экспертов представляет собой способ манипулирования аксакалами. ▲12

В Кыргызстане в 2003-2004 гг. первый президент республики А. Акаев официально признал Советы аксакалов, в попытке сохранить свои позиции и упрочнить влияние на общество. Так в политический оборот вошел инструмент «дежурных аксакалов», к которому частенько прибегают президенты в ситуации кризиса легитимности власти и необходимости гражданской поддержки. К сожалению, некоторые пожилые люди играют в такие политические игры за получение определенных выгод, что позволило появиться на свет такому отрицательному синониму слову «аксакал» как «акшакал». В этой связи многим подлинным аксакалам приходится публично приносить извинения за тех, кто порочит звание аксакала.

С 2004 года в Кыргызстане политическая власть инициировала проведение Курултаев▲13, где на каждом Курултае дежурные аксакалы приветствовали инициативы власти и выражали похвалы действующим президентам. Это не могло не дискредитировать традиционный институт аксакалов.

Тем не менее, несмотря на попытки властей формализовать данный традиционный институт и использовать его в своих интересах, до сих пор в обществе существуют аксакалы, которые не состоят в судах аксакалов, но чей авторитет и «социальный вес», реально соответствует традиционному статусу аксакала. Так, во время кровавых событий на юге Кыргызстана в июне 2010 года, совместные действия кыргызских и узбекских аксакалов в Узгене и Марказе не допустили распространения конфликта в этих районах.

Институт аксакалов в других традиционных сообществах.

▲12«Не знаю ни одной позитивной стороны работы махалли, поэтому принципиально хотелось бы остановиться на том, насколько ответственно относятся аксакалы к несению своей госслужбы. Да, да, именно госслужбы, поскольку их должность создана не в угоду действительным желаниям граждан махалли и их чаяниям, а для выполнения «черной работы» для органов, бдящих за общественным порядком»⁶.

▲13Определенной реакцией на постоянные попытки использования властями «дежурных» Курултаев для поддержания своего «кредита доверия» стало движение «Народного

¹ Положение " О махаллинских (квартирных) комитетах в городах, поселках и кишлаках Республики Узбекистан" . Ташкент, 1993.

⁶ Хамрохов Б. Как выбрать аксакала? [Электронный ресурс] // Новости Узбекистана. URL: http://www.nuz.uz/rubrik/detail/953/3137/?sphrase_id=2710 (дата обращения 20.01.2013)

Примечательно, что и в других регионах с большим этно-культурным разнообразием особое развитие получал институт миротворцев-старейшин. Так Тимошенко К.,¹ проводившая свое исследование на Северном Кавказе, отмечает, что «в настоящее время в регионах Северного Кавказа фактически действуют (одновременно сосуществуют и дополняют друг друга) две правовые системы: это российское законодательство и институт примирения горцев, основанный на адатах и законах шариата». Также как и в Центрально-Азиатских сообществах, на Северном Кавказе миротворцем становится человек, умудренный жизненным опытом, с хорошей репутацией, знающий традиции и обычаи не только своего, но и соседних этносов, при этом образование, профессия и возраст не имеют определяющего значения. Эффективность данного института, по мнению автора, обусловлена способностью старейшин-миротворцев учитывать как материальные, так и психологические интересы конфликтующих сторон, и воздействовать на них с целью их примирения. Так, «старейшинам – миротворцам удается достигать примирения даже в таких межтайповых конфликтах ▲14, в процессе которых могут быть убиты по несколько человек с обеих сторон. Процесс примирения кровников четко регламентирован обычным правом и должен строго соблюдаться». Автор выделяет 2 этапа выявления действительных причин конфликта, которые применяются в процессе урегулирования конфликтов:

Первый этап. «Откровенный разговор», при котором конфликтующие стороны задают друг другу интересующие их вопросы, при этом оппонентам разрешается давать друг другу оценки, высказываться практически как угодно, главное, чтобы они выговорились, а старейшина-миротворец сумел отделить предмет конфликта от объекта.

Во время второго этапа конфликтующим сторонам уже не разрешается давать эмоциональные оценки.

Курултая», которое имеет своей целью установление «истинного народовластия». Внутри этого движения существуют несколько течений, предлагающих разные модели института курултая.

▲ 14 Тайп, тейп (от араб. طائفة: «род, племя») — единица организации вайнахских народов (чеченцев, ингушей, бацбийцев), самоидентифицирующаяся общим происхождением входящих в неё людей, изначально имела характер территориального и

¹ Тимошенко К.И. Примирительные процедуры в контексте психологической безопасности человека [Электронный ресурс] // Электронный научный журнал «Инженерный вестник Дона». № 4 (часть 1), 2012 г. URL: <http://ivdon.ru/magazine/archive/n4t1y2012/1221> (дата обращения 20.01.2013)

Конфликт пытаются разложить на составные части, каждый из оппонентов должен изложить свои версии и объяснение причин, без оценок другого оппонента. Практика горцев Северного Кавказа подтверждает, что если конфликт «разложить» на его составляющие, рассмотреть беспристрастно каждое действие оппонентов, то он утрачивает эмоциональную напряженность и превращается в деловой. Это позволяет конфликтующим сторонам разрушить «ложные образы ситуации и друг друга, которые неизбежны при конфликте в силу пристрастности позиций». Понимание конфликтующими сторонами ошибочности некоторых своих установок и стереотипов, позволяет устранить психологические барьеры между оппонентами, тем самым облегчая нахождение решений в конфликтной ситуации.>?4 Таким образом, следует отметить, что институт аксакалов является одним из старейших институтов предотвращения и решения конфликтов в традиционных обществах. Вместе с тем, происходит некоторая деформация института аксакалов в силу внутренних и внешних причин. Некоторые внешние причины, способствующие трансформации традиционного института аксакалов: • изменение общественных ценностей и ориентиров • попытки государства «контролировать» и «приручить» институт аксакалов • повышение уровня недоверия со стороны сообщества как к официальным, так и к неофициальным традиционным институтам и пр. Некоторые внутренние причины: • Отсутствие практического опыта у «кандидатов в аксакалы», релевантного новым условиям жизни, • снижение личного авторитета • утрата аксакалами «чувства миссии» и пр.	родоплеменного объединения. От других тайпов отличается чеченский тайп — он не является родом в этнографическом понимании и в некоторых случаях объединял людей по принципам, не обязательно связанным с кровным родством¹. >?4Почему старейшины стараются урегулировать конфликт в два этапа?Насколько эффективен, на Ваш взгляд, этот метод?
--	--

¹Тайп [Электронный ресурс] // Википедия – свободная энциклопедия. URL: <http://ru.wikipedia.org/wiki/Тайп>(дата обращения 20.01.2013)

>?5

Все это заставляет задумываться о том, что применение прошлого опыта, реанимация традиционных институтов не может происходить механически, и гарантировать непременный успех. Необходим учет жизнеспособности традиционных институтов, их востребованности и эффективности, а также наличие ценностей, которые данные институты могли бы формировать и поддерживать на общественном уровне.

☺ **Вопросы для закрепления:**

1. Что такое институт аксакалов?
2. Какие функции выполняет институт аксакалов?
3. Есть ли в Вашем населенном пункте институт аксакалов? Как он формируется? Совпадают ли данные принципы отбора аксакалов с теми, которые работали в прошлом?
4. Как на Ваш взгляд должно осуществляться сотрудничество института аксакалов и государственных органов?
5. Как Вы думаете, какие меры нужно предпринять, чтобы избежать коррумпирования института аксакалов?
6. Какова роль института аксакалов в предотвращении и разрешении конфликтов?

>?5 На Ваш взгляд, какие еще причины влияют на трансформацию традиционного института аксакалов?

Роль и место женщины в решении конфликтов в традиционной культуре

Задачи:

1. Показать значимость роли женщины в азиатских сообществах, акцентируя внимание на ее миссии в жизни сообщества.
2. Представить каким образом женщины участвуют в вопросах разрешения конфликтов.
3. Поставить вопрос для дискуссии о трансформации смыслов и символов о роли женщины в конфликтных ситуациях.

Женщина - с нами, когда мы рождаемся,

Женщина - с нами в последний наш час.

Женщина - зная, когда мы сражаемся,

Женщина - радость раскрывшихся глаз.

Первая наша влюбленность и счастье,

В лучшем стремлении - первый привет.

В битве за право - огонь соучастия,

Женщина - музыка. Женщина - свет.

Бальмонт К. Д. «Женщина»

Во все времена поэты и писатели посвящали стихи, поэмы и даже прозаические произведения женщинам, воспевая их красоту, силу и нежность, способность беззаветно любить и жертвовать собой во спасение своих близких. Прекрасные лица женщин воплощены в живописи и скульптуре, вызывая бесконечное восхищение и поклонение людей разных времен и народов.>?1 Наверное, именно эти качества, присущие женщинам, ореол чистоты, святости и возвышенности, который окружает женщин, вызывают чувства общественного восхищения, поклонения, уважения и обусловили то, что женщины обладают огромным потенциалом в предотвращении и решении конфликтов. В то же время, сакральность женского начала вкупе с общепринятым отношением к женщинам как к «слабому полу» позволяет реальным или мнимым посягательствам на честь женщин стать причиной или поводом для конфликтов.

Роль и место женщины в традиционных сообществах.

Исторически в странах Центральной Азии положение и место женщины было ограничено кругом домашних обязательств, с большей или меньшей степенью свободы в разных регионах. В записках русских

>?1Вспомните произведения, посвященные женщине. Какие черты женщины в них воспеваются чаще всего? Соответствует ли отношение к женщине в искусстве отношению к женщине в повседневной жизни? Приведите примеры соответствия и несоответствия.

и западных путешественников XIX века кыргызские женщины описываются как открытые, отзывчивые, доброжелательные хозяйки и матери (Ч. Валиханов, И. Данмор, С. Гедин и др.). Кроме того, согласно наблюдениям путешественников кыргызская женщина была участницей межэтнического общения, торгов, обменных операций.¹ В отличие от узбекских и таджикских женщин, чей быт был замкнут в пределах дома и двора, кыргызская женщина принимала участие в социально-экономической практике семьи, и, не будучи под сильным влиянием ислама, ходила с открытым лицом. Существует немало сказок и легенд у кыргызском народа, в которых женщине принадлежит центральная роль в разрешении каких-либо трудных задач и одерживает победу над мужчиной. Трудно сказать, является ли это лишь отражением надежд и мечтаний народа или действительно соответствует реальному положению вещей в древности. Тем не менее, относительная свобода и независимость кыргызских женщин часто подчеркивалась многими путешественниками в Центральной Азии. Что касается таджикской и узбекской традиционной культуры влияние ислама сказалось и на положении женщины в обществе. В целом культура Центрально-Азиатских народов отличалась патриархальностью, отсчетом родства по отцовской линии, закреплением права собственности и наследования по отцовской линии, а также мужским правом на объявление развода и правом на детей. Кроме того, было распространено многоженство.²

Женщины и миротворчество.

Хотя в обществе, находящимся под сильным влиянием ислама, женщина не могла абсолютно свободно участвовать в общественной жизни, ее влияние на ход тех или иных событий могло становиться крайне значимым в ситуации конфликта. Так, у всех традиционных народов существовала традиция выбрасывания белого платка на поле боя, когда матери могли выйти на поле боя в белом платке и, сняв его, положить между конфликтующими сторонами. Белый платок матери имел множество символических значений: материнская честь и достоинство, святость силы, дающей жизнь, соединяющаяся с силой Бога. Белый платок у ног воюющих призывал их остановить войну, задуматься о

>?2 Какие функции возложены на женщину в культуре Вашего народа? Заметна ли ее роль в публичном пространстве или ограничена миром семейных отношений? Приведите примеры.

¹ Турдалиева Ч. Западные путешественники и исследователи о кыргазах и Кыргызстане (вторая половина XIX – начало XX вв.). Б., 2009.

² Бектурганова К.А. Роль и место женщины в истории Кыргызстана (XIX начало XXI вв.). Б., 2006.

святости жизни, склониться перед великой материнской силой любви и отдачи. Белый платок был воззванием к праву жизни, священному праву на продолжение рода человеческого. Пытаясь объяснить действенность этого права, можно говорить об архетипичности данной традиции выбрасывания белого платка, связывая ее с культом великой матери в сознании человечества или обращаться к идее диалектического единства силы и слабости, уничтожения и созидания, мужского и женского. Но, так или иначе, истории Центрально-Азиатских народов известны случаи, когда женщины, осознавая тяжесть и невосполнимость потерь, угрозу прерывания рода (тукуму узулот), прибегали к этому священному праву.

Например, известна легенда о войне между родами Бугу и Сарбагыш, где известный род Солто, возглавляемый Канай бием, сражался на стороне Бугу. Когда сын предводителя Сарбагышей Умооталы преследовал побежденных Солто, спасавшихся бегством в горы из Чуйской долины, женщины рода Солто натянули аркан, сплетенный из платков, в ущелье на пути воинов. Жена Каная отправила послание Умотаалы, в котором говорилось: «Если Умотаалы перейдет этот аркан, он нарушит честь мужчины, я надену свой платок на его голову». Умотаалы, смиренный сакральным обычаем, был вынужден прекратить погоню.

В другом конфликте между кыргызами и казахским ханом Кененсары род Солто в численности только десятков семей спрятался в укромном горном ущелье. Согласно преданию, одна из женщин, повесив на шесте свои подштанники на пути у Кененсары, отправила следующее послание: «Если Кененсары перейдет мои подштанники, потеряет честь мужчины и чрево женщин его рода высохнет». Кененсары был вынужден прекратить преследование.>?3

Известно, что большая роль в истории кыргызского народа принадлежит Курманджан Датке, алайской царице, ▲1 чей пример материнской мудрости и самопожертвования во имя мира до сих пор является предметом восхищения и преклонения. Эта печальная и достойная уважения история связана с ее сыном Камчыбеком, который однажды со своей семьей и воинами спускался с высоких пастбищ с китайской стороны. На тот момент русские власти на основе договора с кыргызами и китайцами выставили в ущелье таможенный пункт и проводили досмотр вещей на предмет контрабанды. Камчыбек и его люди были досмотрены русскими солдатами. Оставался лишь

>?3Приведите примеры из истории Вашего народа, в которых женщина выступала проводником мира.

▲1Курманжян Датка (1811 - 1907)

— кыргызская

сундук, принадлежавший жене Камчыбека Асель, ключ от которого был вплетен в ее косу. Солдаты срезали ключ вместе с волосами, тем самым поправ существующие обычаи и совершив действие, приравнивавшееся к физическому надругательству над честью женщины. Воины Камчыбека побили солдат палками и продолжили свой путь. Когда вернувшись в Алай они рассказали Курманджан Датке о произошедшем, она немедленно послала людей за ранеными русскими солдатами, но те уже были мертвы, убитые кем-то неизвестным. Русские власти незамедлительно отреагировали на случившееся и подвергли преследованию Камчыбека и весь род Курманджан Датки. Чтобы остановить массовое насилие и истребление рода алайская царица потребовала от сына сдаться властям, а те приговорили его к повешению. Мучительным и длинным был для матери день казни сына на центральной площади г. Ош, но она пришла на казнь и, услышав дрожь в голосе сына, просившего простить его долги, поднялась со своего места и громким спокойным голосом произнесла: «Сын мой, не надо забирать с собой свои долги. За тобой стоит твой род, твой народ, есть кому отдать твои долги, твёрдой рукой сам надень петлю на голову и умри спокойно и достойно». Сложно представить, сколько мужества и выдержки потребовалось от пожилой женщины, принесшей в жертву своего сына ради спасения народа. Именно в этом заключалась сложность обязательств предводителя рода, для которого все члены общины равны, независимо от степени родства. И хотя в данной ситуации кажется, что алайская царица переступила через материнский инстинкт, становится понятным, что ею руководил великий долг матери народа, заботящейся о сохранении не одного сына, а всех сыновей своего народа. Это связывается с главной миссией женщины и матери – продолжение и сохранение человеческого рода, что может быть лучше и глубже всего понято лишь той, кто сама дает жизнь, и день за днем делает ее лучше и сильнее. Неотъемлемое право матери бороться и сохранить жизнь становится едва ли не единственной возможностью выживания человечества.

Деформация смыслов в современное время.

Современный уклад жизни, динамические процессы, происходящие на всех уровнях и во всех сферах человеческой деятельности, деформируют положительные компоненты традиционной культуры.

государственная и военная деятельница, предводительница и правительница алайских киргизов («мать нации») с 1832 по 1876 годы. Также известна как «Алайская царица», «Королева Юга» и «Мать нации». Имела звание датка (генерал) в Кокандском ханстве и Бухарском эмирате. Полковник Российской императорской армии (1876)¹⁰.

¹⁰История кыргызов и Кыргызстана: Учебник для вузов. Б., 2010.

Для многих женщин, к сожалению, не стоит вопрос о собственном высоком предназначении и миссии, что подвергает их различным манипуляциям, в том числе и политическим. Так, в период двух революций в Кыргызстане появилось весьма своеобразное политическое оружие - «Обон» (отряд баб особого назначения), которые были в авангарде революций. В мировой практике это известный инструмент, связанный с тем, что против оппонентов направляется толпа агрессивно настроенных женщин, готовых драться, царапаться, кричать, бить и гнать неугодных политиков с тех или иных общественных мероприятий. «Обон» - это, по сути, нелицеприятная эксплуатация женского сакрального начала, которое обычно должно вызывать восхищение и желание уберечь. На одной из протестных акций 2005 года, когда противостояние сторонников Акаева и Бакиева дошло до самого предела в виде митинга и на двух параллельных площадях. Группа женщин, выразивших желание примирить стороны в традициях предков, надела белые платки и стройными колоннами вышла на обе площади, а затем присоединилась к одной из сторон, тем самым поправ глубинный смысл женской миссии. Такое уродливое нарушение традиций, использование глубинных ценностных оснований в политических играх и манипуляциях, не может не привести к деформации женской миссии в обществе, разрушению ее образа.

С другой стороны, следует отметить, что, несмотря на столь значимую роль женщины в вопросе сохранения мира и продолжения жизни на протяжении всей истории, положение женщины всегда оставляло желать лучшего. Хотя кыргызская женщина была равной участницей в процессе создания материальных благ, тем не менее, в традиционном обществе она была лишена права собственности на землю, скот и зачастую подвергалась морально-социальному и физическому семейному насилию. Как и все женщины Центральной Азии, она не могла выступить против мужского авторитета и требовать равного отношения к себе во всех смыслах. И такая ситуация имеет место и сегодня во многих аспектах социальной жизни. Например, по данным Центра помощи женщинам, «у нас в Кыргызстане за одни сутки совершается 32 кыз ала качуу (кража невесты), 6 изнасилований. За один месяц совершается 1 тысяча фактов умыкания невесты, а за год - 11 тысяч 800». По другим данным за год совершается 15 тысяч краж невест.

По-прежнему острой остается проблема дискриминации и насилия ▲2 над женщиной.

▲2»Дискриминация в отношении женщин» означает

Количество случаев насилия в отношении женщин в самых разных формах только увеличивается. Так, согласно сведениям Национального статистического комитета обращение женщин в кризисные центры и другие специализированные учреждения по оказанию помощи на 2005 составило 4651. По данным Ассоциации Кризисных Центров в 2006 году в кризисные центры обратилось более 10 000 человек. А исследование проведенное АКЦК в 2008- 2009гг. выявило, что что 83% женщин Кыргызстана испытывают насилие различной формы со стороны мужа или партнера, 29% женщин терпят побои и истязания, угрозы оружием, кидание предметами, 11% женщин получают от побоев увечья и стойкое расстройство здоровья¹. При этом, сколько жертв не обратилось можно только догадываться. Более того, 80% всех случаев суицида в Кыргызстане совершаются женщинами в возрасте от 13 до 60 лет. А также как говорит постоянный координатор системы ООН в Кыргызстане Александр Аванесов: «В настоящее время в Кыргызстане смертность среди женщин составляет 47 случаев на 100 тыс. населения, смертность среди новорожденных – 29 случаев на 100 тыс. живорожденных. Данные показатели являются самыми высокими среди стран Центральной Азии»². Формы женской самоорганизации и предотвращение конфликтов Тем не менее, несмотря на все трудности, женщины продолжают играть важную роль в предотвращении конфликтов. Устойчивые горизонтальные коммуникации, поддерживаемые в основном женщинами играют большую роль в укреплении добрососедских отношений между различными ячейками общества, предупреждении и мониторинге конфликтов. В силу того, что в традиционных обществах за благополучие в доме особую ответственность несла и несет женщина, то с давних времен существуют традиционные формы женской самоорганизации, которые позволяли им проводить «обряды для преодоления несчастий». Показательными в данном случае являются обряды Биби Сейшанбе (Госпожа Вторник) и Биби Мушкул Кушод (Госпожа, преодолевающая трудности/проблемы), которые широко	любое различие, исключение или ограничение по признаку пола, которое направлено на ослабление или сводит на нет признание, пользование или осуществление женщинами, независимо от их семейного положения, на основе равноправия мужчин и женщин, прав человека и основных свобод в политической, экономическом, социальной, культурной, гражданской или любой другой области. Термин «насилие в отношении женщин» означает любой совершенный на основании полового признака акт насилия, который причиняет или может причинить вред физическому, половому или психологическому здоровью женщины или страдания, а также угрозы совершения таких актов, принуждение или произвольное лишение свободы, будь то в общественной или личной жизни⁹. ▲3 Ферганская долина – межгорная впадина в горах
---	---

¹ Исследовательская деятельность АКЦ [Электронный ресурс] // Ассоциация кризисных центров [Официальный сайт]. URL: http://www.acc.web.kg/research_rus.html (дата обращения 20.01.2013)

² Смертность женщин и новорожденных в Кыргызстане самая высокая среди стран Центральной Азии – ООН [Электронный ресурс] // КирТaг Кыргызское телеграфное агентство [Официальный сайт]. URL: <http://www.kyrtag.kg/?q=ru/news/24184> (дата обращения 20.01.2013)

⁹ Конвенция о ликвидации всех форм дискриминации в отношении женщин (ратифицировано КР в 1997 г.)

практикуются в основном женщинами в узбекских, таджикских и киргизских сообществах Ферганской долины▲3. Эти два обряда могут проводиться как вместе, так и раздельно. Как правило, к этим обрядам допускаются только женщины, когда у одной из них возникают проблемы в доме или в качестве благодарности за успешное разрешение трудной ситуации. Так, эти обряды могут проводиться в разных случаях, например, в случае болезни одного из членов семьи или родственников, разводов, а также в случае выздоровления от болезни, рождения детей и пр. Биби Сейшанбе и Мушкул Кушод считаются покровительницами женщин, которые помогают им в сложных ситуациях. Интересна легенда, которая пересказывается в различных вариациях в различных районах Ферганской долины, но общий смысл которой, можно свести к следующему¹: В стародавние времена снизошли на Землю 7 сестер из Рая. Среди них были Биби Сейшанбе и Мушкул Кушод. Другие пять сестер куда-то исчезли, и никто больше о них не слышал. Однажды, злая мачеха, которая все время притесняла свою малолетнюю приемную дочь и заставляла ее делать тяжелую работу, повелела ей сплести длинные и прочные нити из маленького пучка хлопка. Прежде чем взяться за работу, маленькая девочка пошла искать корову, которая куда-то пропала. Девочка долго искала корову и, наконец, нашла ее в одной из пещер, где она встретила Биби Сейшанбе. Девочка рассказала Биби Сейшанбе о своей тяжелой жизни, мачехе и о новом задании. Биби Сейшанбе утешила девочку, и приказала ей покормить корову, подоить ее, и обещала, что из молока потянутся длинные и прочные нити. Прошли годы, девочка выросла и вышла замуж. Будучи очень благодарной за помощь, каждый вторник девочка продолжала молиться Биби Сейшанбе. В один из таких дней, когда она приготовила 7 тонких лепешек (чабаты) ▲4 и умоч▲5 в честь Биби Сейшанбе, муж, разозливший на нее, ударил ногой кастрюлю с умочем. На следующий день, когда муж возвращался с базара с тремя дынями, они превратились в головы сыновей падишаха. Разгневанный падишах сразу приказал отрубить ему голову. Тогда он взмолился падишаху,	Средней Азии. Ферганская долина имеет самую высокую плотность населения в Средней Азии. Центральную часть занимают самые плотно населенные области Узбекистана (Ферганская, Наманганская и Андижанская), периферийные части – Жалал-Абадская, Ошская и Баткенская области Кыргызстана и Согдийская область Таджикистана. Составляя географическую и политическую целостность на протяжении всей своей истории, регион только в 1920-е был разделен между указанными странами⁸. ▲4 Приготовление чабаты (на фото - Камчиева Мопаша, хранитель святого места Кожо Кайыр в с. Марказ, Баткенская область, КР)
---	---

¹Kandiyoti, Deniz, and Azimova, Nadira. "The communal and the sacred: women's worlds of ritual in Uzbekistan." *Journal of the Royal Anthropological Institute* 10.2 (2004): 327-349.

⁸Ферганская долина [Электронный ресурс] // Википедия – свободная энциклопедия. URL: http://ru.wikipedia.org/wiki/Ферганская_долина (дата обращения 20.01.2013)

прося разрешить ему проститься с женой. Когда он пришел домой, чтоб в последний раз увидиться со своей женой, он застал ее молящейся Аллаху, чтобы Он простил ее мужа за то, что он обидел ее. Поняв свою ошибку, муж попросил свою жену принести в жертву Биби Сейшанбе 10 баранов. Когда жертвоприношение было совершено, пришла новость, что сыновья падишаха вернулись во дворец живыми и здоровыми, и что ее муж был помилован.

Обряд Биби Сейшанбе совершается во вторник, а среду женщины Ферганской долины связывают со святой Биби Мушкул-Кушод ¹. Как правило, оба обряда совершаются, под руководством отин ойи. ▲ 6

Эти обряды, совершаемые в Ферганской долине, имеют свои этнолокальные отличительные особенности. Так, в некоторых районах обязательными для обряда считаются умоч оши, ▲ 7 семь пресных лепёшек, одна маленькая сдобная лепёшка, семь тонких лепёшек, изжаренных в масле, две свечи, семь чабаты (тонкие лепёшки). Особое значение числа 7 связано с 7 сестрами из легенды.

Согласно исследованиям Каримовой М, в Андижанском вилояте женщинам, планирующим провести ритуал «Биби Сейшанбе», нужно обходить семь домов (прикрывая лицо белым платком и не переступая порога) и собирать у хозяек по одной чашке муки. Закрывание лица платком объясняется нежеланием быть узванными соседями, а не переступание порога - особым отношением народов Востока к самому порогу, «издавна считающемуся границей между своим собственным и остальным миром. Такие продукты, как мука, молоко, соль символизировали своеобразное пропитание семьи, поэтому в целях сохранения своего достатка особое значение придавалось раздаче данных продуктов находясь именно на пороге»². Автор также отмечает, что жители Ферганского вилоята придерживаются немного других «правил» проведения этих обрядов. Например, в отличие от жительниц Андижанского вилоята, в ферганском не принято просить у соседей муку, и принято ставить тарелки с мукой в четыре угла своего дома. Обилие муки и мучных продуктов во время этих ритуалов объясняется тем, что ангелы предпочитают мучные кушанья. ▲ 8

▲ 5 Умоч - затируха на молоке или суп из затёртой муки по-узбекски. Умоч оши – похлёбка из теста, перетёртого через решето. По структуре напоминает пшеницу. Кипятят в молоке, добавив по вкусу соль.

▲ 6 Отин ойи - почтительное обращение к женщинам, пользующимся авторитетом вследствие своей религиозности, грамотности, происхождения и т.п. Также используется для обозначения понятия женщина-мулла.

▲ 7 Умоч оши в качестве ритуального кушанья готовится, в основном, во вторник и среду только женщинами.

▲ 8 Согласно

¹ Абдулахатов Н. У. Роль местопаломничества в жизни населения Ферганской долины (По материалам святых мест Ферганской области): автореф. дисс. и анд. ист. наук: 07.00.07 / Абдулахатов Нодиржон Ураимович. – Ташкент, 2008.

² Каримова М. Б. Об обряде «Бибисешанба», проводимом с участием женщин [Электронный ресурс] // Журнал научных публикаций аспирантов и докторантов. URL: http://jurnal.org/articles/2012/hist11.html#_ftnref13 (дата обращения 20.01.2013)

На эти обряды принято приглашать также вдов и старых женщин, однако в некоторых районах Ферганской долины считается, что число вдов должно быть нечётным. При проведении Биби Сейшанбе обычно зажигаются 7 промоченных в масле фитилей из ваты, а в случае с Мушкул Кушод – 7 свеч¹. Одним из основных артефактов для обрядов является супара (супра – по-узбекски) – особая подстилка, на которую просеивают муку▲9. Вокруг расстеленной супары рассаживаются приглашенные вдовы и незамужние девушки во главе с отин ойи, затем подаются ритуальные кушанья. Существует ряд ритуалов, связанных с расстиланием супары при проведении обряда Биби Сейшанбе: «Её расстилают на полу трижды, при этом стоя спиной к замужним женщинам и вообще к гостям. Иногда это проделывается в соседней комнате в присутствии 3-4 женщин. В первый раз супара расстилается с пожеланиями преуспевания в делах, удачи и счастья. Во второй раз у матушки Биби Сейшанбе испрашивается покровительство и просьба открыть пути. В третий раз это действие совершает хозяйка дома, высказывая просьбу облегчения в достижении цели и решении проблем. После обряда участницам обряда, имеющим дочерей, раздают чабаты. Затем супара опять трижды расстилается и собирается, после чего хозяйка дома, положив её на голову, делает семь шагов. На вопрос женщин: «Куда Вы идете?», следует ответ: «На свадьбу»,² после чего супару кладут на возвышенное место. Другим неотъемлемым элементом проведения этих обрядов является чтение сур из Корана и других религиозных текстов. Во время ритуала Мушкул Кушод, после прочтения сур из Корана, отин ойи раздает присутствующим 7 виноградин со стебельками. Присутствующие женщины по очереди отрывают стебельки и кладут их на один кусочек ваты. Затем, женщины, бросив этот кусочек ваты в арык, позволяют ему утечь вместе с водой, что символизирует избавление от проблем и ненастий. Таким образом, ритуалы Биби Сейшанбе и Мушкул Кушод, будучи ориентированными на решение различного рода проблем, имеют крайне важное значение в жизни женщин Ферганской долины. Также эти обряды являются формой коллективного общения женщин, позволяющей им получить возможность определённого духовного удовлетворения, позитивного обсуждения повседневных	поверьям, таким образом, духи получают предназначенное для них угощение ▲9 Супара (такж. супура) - подстилка для теста (из выделанной овечьей или козлиной шкуры).
---	--

¹KandiyotiD. Указ.соч.

² Каримова М. Б. Указ. соч.

проблем и их решения.

Вместе с тем, роль женщин в предотвращении и решении конфликтов не ограничивается одним лишь проведением ритуалов. Многие женщины объединяются в неправительственные и организации, которые занимаются широким спектром вопросов, в том числе улучшением доступа населения к образованию и здравоохранению, защитой уязвимых слоев населения, предотвращением конфликтов и пр. Одной из таких организаций является сеть женщин-миротворцев Кыргызстана, ежемесячные мониторинговые отчеты которой доступны всем желающим.

Сеть «Женщины миротворцы Кыргызстана» – добровольное, юридическое объединение активных, авторитетных и влиятельных женщин-лидеров. Сеть действует с сентября 2010, является общественной, некоммерческой, неполитической организацией. Цели женской сети:

1. Укрепление потенциала женщин-активисток по медиаторству и привитие им навыков анализа конфликтов и деятельности, направленной на построение и укрепление мира;
2. Снижение межэтнической напряженности в Кыргызстане через предупреждение и эффективное реагирование на риски конфликтов.

Таким образом, женщины всегда играли и продолжают играть незаменимую роль в предотвращении и разрешении конфликтов. Однако следует понимать, что эта роль может минимизироваться или совсем исчезнуть, если в обществе будут продолжаться тенденции, негативно влияющие на ее социальное положение, психическое и физическое здоровье, а также продолжится трансформация традиционных ценностей сакральности, чести и чистоты женского начала в сознании самих женщин.

☺ **Вопросы для закрепления:**

1. Какова на Ваш взгляд миссия женщины в обществе?
2. Почему именно женщины часто становятся объектом политических манипуляций?
3. Как сохранить достоинство и независимость женщины в современном обществе?
4. Что на Ваш взгляд символизирует брошенный женщиной белый платок в ногах конфликтующих?
5. Подумайте, каким образом женщина может

способствовать сохранению и укреплению мира?
(Приведите конкретные примеры)

6. Должны ли методы, используемые мужчинами и женщинами в предотвращении и разрешении конфликта быть одинаковыми? Почему?

Сватовство как инструмент примирения

Задачи:

1. Познакомить с традицией сватовства как инструментом примирения конфликтующих сторон.
2. Продемонстрировать на исторических примерах силу священных уз брака.

Сватовство – инструмент миротворчества.

Выполнение женщинами миссии миротворчества отражается в истории многих народов. Одним из дипломатических способов разрешения конфликта с участием женщины было установление родственных уз – выдача дочери или дочерей предводителя замуж в стан противника. ▲1

Примирение народов после длительного конфликта или затяжной вражды часто осуществлялось в виде преподнесения взаимных даров. Наиболее ценным и серьезным отражением намерения окончательно примириться было сватовство. Дочь предводителя рода, с ее свитой и приданным, была самым большим даром, который только можно было предложить и отказ от которого был практически невозможен, так как считался нанесением оскорбления. Безусловно, сватовство и установление таким образом родственных отношений позволяло практически навсегда прекратить конфликт между сторонами, а также обновить или улучшить кровь, что представлялось ценным для кыргызов. Следует отметить, что часто сватовство было результатом переговоров между враждующими сторонами и тогда возникшее родство становилось гарантией вечного мира, в силу священности родственных уз. Сватовство также позволяло решить вопрос о достоинстве побежденного, когда выплата им дани становилась не унижительным вынужденным действием, а поддержкой родственника.

Хорошо известен исторический эпизод, связанный со сватовством как способом разрешения конфликта

▲1В традиционной культуре «кыз тартуу» - «предложить девушку» имело значение сакральности женского благословения. Предложение дочери предводителя в знак примирения означало: «Мы готовы благословить вас лучшим, что имеем». Соответственно отказ от такого дара мог рассматриваться как оскорбление и повлечь за собой долгую вражду. Например, у Манаса до Каныкей было две жены, данные ему в качестве дара. Но согласно традиции жены, полученные победителем в качестве дара не

между родами Бугу и Сарбагыш, переговоры по поводу которого состоялись между Тилекмат аке и казахским Торо. Когда Сарбагышы, собравшись силами после нескольких лет затишья в войне с Бугу, взяв сорок лошадей, поехали на переговоры к казахскому торо, чтобы привлечь его на свою сторону в качестве союзника в войне против Бугу, Тилекмат аке также отправился к нему со своей миссией. Великий талант ведения переговоров Тилекмата аке убедил казахского торо не вмешиваться в конфликт двух знатных родов Бугу и Сарбагыш, а для закрепления соглашения в жены казахскому торо была предложена красавица Торотай. Так Тилекмат аке породнив Бугу с казахским родом сумел одновременно нейтрализовать возможных сторонников Сарбагышей. Казахский торо не стал вмешиваться во вражду между Бугу и Сарбагышами, таким образом, война между двумя родами не возобновилась. Сватовство как шаг к родственным отношениям становилось гарантией мира и порядка.

До сегодняшнего дня святость уз сватов сохраняется в кыргызской культуре. Не случайно бытует пословица: «Биринчи Кудай улук, экинчи куда улук», что означает – «Первый по святости для человека Бог, второй - сват». Особенно уважительное отношение требуется к родственникам невестки. Именно поэтому родственники жениха при встрече говорят родственникам невестки: «Кулдугубуз бар», что означает – «у нас перед вами рабская ответственность». Такая традиция отражает высокое значение женщины-матери, признание ее величайшей миссии в продолжении рода. Поскольку последнее имело важное значение к выбору невестки подходили очень тщательно, а предложение девушки ханского происхождения было честью для любого противника.

>?1 В свою очередь сторона, принявшая невесту, обязывалась к ответному дару – отдаче дочери предводителя или девушки из знатного рода своим сватам, что превращало сватовство в сложное многоуровневое социальное взаимодействие, гарантировавшее долгосрочные мирные отношения.

имели статуса главной жены. Когда Манас захотел жениться, а его отец Жакып удивился, поскольку у Манаса уже было две жены, Айбалта поддержал баатыра, обратившись к Жакыпу со словами: «Пора тебе женить сына, тех двух жён не ты ему сосватал». После чэтго Жакып отправляется на поиски подходящей невесты и останавливается на красавице из Бухары Саньяраби, которая получает имя Каныкей. Именно за ней был закреплен официальный статус жены, как за сосватанной невесты, за которую выплачен калым «каадасы менен келген келин».

>?1 Какие женские качества более всего ценятся в Вашем народе? Как Вы думаете почему? Найдите сходства в данных качествах у других народов.

Современная деформация традиции сватовства.

Формой противоположной сватовству и получившей распространившейся в наше время стало умыкание, похищение невесты (кыз ала качуу) как форма заключения брака. Следует отметить, что в прошлом умыкание встречалось крайне редко, в исключительных ситуациях, когда родители невесты выступали против данного брака, или сваты молодого человека не смогли добиться успеха. Но в любом случае похищение совершалось с согласия невесты. Насильственное похищение рассматривалось как позор для жениха и его родственников, и могло втянуть стороны в родовую вражду. Похитителей невест, как правило, жестоко наказывали: их могли забить камнями до смерти или сбросить с минарета. Или, например, в декрете Каракольского уезда XIX века указано, что похищение девушки наказывается штрафом, а штраф назначается в зависимости от сословной принадлежности нарушителя. Отсюда следует, что похищение преследовалось и наказывалось. ▲2

А апелляция к якобы существовавшей традиции не соответствует реальной исторической практике кыргызского народа, ценившего и оберегавшего честь не только девушки, но и ее отца и матери, безусловно заслуживавших достойного прихода сватов в свой дом. >?2

К сожалению, в современной практике наблюдается иная ситуация. «16 марта 2012 года на Круглом столе «Борьба с насилием против женщин: опыт, реалии, перспективы» президент Ассоциации кризисных центров Александра Елиференко сообщила, что Кыргызстан в мире ассоциируется с кражей девушек и принуждением их к браку, а каждый пятый брачный союз между этническими киргизами заключен в результате похищения невесты».¹

Зачастую невеста рассматривается в доме жениха с точки зрения той пользы, что она приносит: дети,

▲2 Статья 16

Всеобщей Декларации Прав Человека (1948г.)

утверждает, что «брак заключается только на основе свободного и полного согласия брачующихся».

Статья 16 Конвенции по устранению всех форм дискриминации против женщин (1981 год) утверждает, что «стороны принимают все надлежащие меры по устранению дискриминации против женщин во всех вопросах, относящихся к браку»

¹ Иващенко Е. Украл – изнасиловал – женился. Джигит! [Электронный ресурс] // Международное информационное агентство «Фергана». URL: <http://rus.kg/news/obshetvo/4534-ukral-iznasiloval-zhenilsya-dzhigit.html> (дата обращения 20.01.2013)

ведение домашнего хозяйства, прислуживание друзьям и родственникам жениха и т.д., то есть с точки зрения выгоды, а желание невесты, ее чувства, мечты, собственные планы на будущее даже не рассматриваются. Если девушка сопротивляется, то ее подавляют морально сначала уговорами, а затем проклятиями, угрозами и даже изнасилованием, сопровождаемым побоями.

Правовое регулирование этого вопроса, мягко говоря, не отвечает современным требованиям. Сегодня кража домашнего скота квалифицируется Уголовным кодексом Кыргызстана как тяжкое преступление, а похищение невесты - менее тяжкое. Кражу невест регулируют две статьи Уголовного Кодекса КР: статья 154 «Принуждение к вступлению в фактические брачные отношения с лицом, не достигшим семнадцатилетнего возраста» и статья 155 «Принуждение женщины к вступлению в брак или воспрепятствование вступлению в брак». Согласно статье 165 УК КР, скотокрадство наказывается до 11 лет лишения свободы с конфискацией имущества. А за кражу невесты по 155 статье УК КР наказание составляет от 100 до 200 расчетных показателей либо ограничения свободы до 3 лет.

Таким образом, сегодня в условиях нарушения прав женщины, поправки ее чувства собственного достоинства, сватовство действительно может стать не только инструментом разрешения конфликта, чем оно являлось много лет, но и способом возвращения женщине ее подлинной свободы, без которой не может быть выполнена великая миссия материнства и сохранения мира для своего ребенка. А также сватовство может стать прекрасным свидетельством глубокого уважения к родителям, отцу и матери, воспитавшим дочь и с благословением отдающим ее руку и сердце достойному человеку.

☺ Вопросы для закрепления:

1. В чем заключается смысл традиции сватовства?
2. О каких ценностях народа говорит данная

и семейным отношениям, и, особенно, обеспечивают на основании равенства между мужчинами и женщинами: а) одинаковое право на вступление в брак, и б) одинаковое право свободы выбора супруга и вступления в брак только при свободном и полном согласии».

>?2Что такое достоинство отца и матери, отдающих свою дочь замуж?

традиция?

3. Как Вы думаете, насколько эффективно сватовство как инструмент примирения в конфликтной ситуации в настоящее время? Приведите примеры.
4. Может ли кража невест, трагическими последствиями которой является брак по принуждению, самоубийство, семейное насилие, рассматриваться как традиция, требующая обязательного принятия? Каким образом можно приостановить ее действие?

Искусство как способ установления и сохранения мира

Задачи:

1. Рассмотреть примеры того, как люди искусства способствовали разрешению сложных ситуаций в традиционном обществе.
2. Посмотреть возможности искусства в вопросе разрешения конфликтов.

.

Что такое искусство? Искусство **▲1** – удивительная и многообразная сфера деятельности человека, способная не только изображать внешний мир, но и познавать сокровенные аспекты человеческой души. Искусство способно преодолевать любые: этнические, географические, политические, религиозные границы. Возникая на уровне образов, воплощаясь в конкретных формах, искусство создает предпосылки для единения всего человечества. Музыка, живопись, скульптура, архитектура, поэзия, танец, театр, игра на музыкальных инструментах – все это мощно воздействует на человека и способно пробудить в нем лучшие свойства через эмоциональное потрясение и духовное очищение. Не случайно человечество использовало искусство как способ налаживания отношений, установления мира, достижения гармонии. Что касается носителей или людей искусства, то во многих культурах мира они наделялись статусом неприкосновенности, о них слагали легенды, связывали их деятельность с великой магической силой.

Импровизация и акыны. **▲2**

Трепетное отношение к слову, которое было характерно для многих народов, поэтически точно выражено в стихотворении «Слово», которое принадлежит перу русского поэта серебряного века Николаю Гумилеву:

В оный день, когда над миром новым

▲1 Искусство -

В масштабах всего общества, искусство — особый способ познания и отражения действительности, одна из форм художественной деятельности общественного сознания и часть духовной культуры, как человека, так и всего человечества¹.

Как Вы думаете, зачем нужно искусство? Какие виды искусства Вам известны? Какие из них Ваши любимые и почему?

▲2 Акын — поэт-импровизатор и певец у тюркоязычных народов Средней Азии, в частности, у казахов, кыргызов и каракалпаков. Акыны в то же время были

¹ Искусство [Электронный ресурс] // Википедия – свободная энциклопедия. URL: <http://ru.wikipedia.org/wiki/Искусство> (дата обращения 20.01.2013)

Бог склонял лицо свое, тогда Солнце останавливали словом, Словом разрушали города. И орел не взмахивал крылами, Звезды жались в ужасе к луне, Если, точно розовое пламя, Слово проплывало в вышине>?1 Умное и уместное слово ценилось и у народов Центральной Азии, поэтому здесь особое развитие получило искусство импровизации – төкмөчүлүк. Поэтическая импровизация служила одновременно средством коммуникации, установления хороших отношений, обсуждения злободневных вопросов, привлечения внимания к конкретным проблемам сообщества. У кочевых народов часто не богатство определяло значимость человека, а его жизненная мудрость, практический опыт, находчивость и прекрасное владение словом, острым, метким, своевременным. Часто поэтическое творчество акынов сопровождалось игрой на традиционных музыкальных инструментах, таких, как комуз, дутар, домбра и других. Соответственно особое место в жизни традиционных общин (родов, племен, айылов, кишлаков) занимали төкмөакыны – поэты-импровизаторы, чье искусство способствовало успешному проведению переговоров, смягчало психологическую напряженность и нередко помогало в разрешении конфликтных ситуаций.>?2 Акыны участвовали во многих общественных мероприятиях, зачастую они обладали правом их открытия и закрытия. Поэтому слово акына могло задать определенное направление беседе, настроить на нужный лад, заострить нужные выводы. Сама фигура акына, как носителя народных знаний и божественного таланта, была в определенной степени защищена народным уважением и признанием. Как говорит пословица, существующая у разных народов: «Баш алмай бар, тил алмай жок» (можно снести голову, нельзя отрезать	исполнителями произведений устного народного творчества¹. >?1 Сохраняется ли значимость слова в наше время? >?2 Вспомните примеры, когда музыка, танец или какое-либо другое искусство способствовали разрешению какой-либо проблемной ситуации?
---	--

¹ Акын [Электронный ресурс] // Википедия – свободная энциклопедия. URL: <http://ru.wikipedia.org/wiki/Акын> (дата обращения 20.01.2013)

язык). Такая защищенность позволяла акынам говорить то, что другие боялись сказать; замечать то, на что другие старались не обращать внимание.>?3 Поэтому акыны могли служить своеобразным мостом для единения разных людей и народов, могли влиять на принятие тех или других решений.

В фольклоре многих тюркских народов есть жанр **угузуу** – оповещение. Традиционно угузуу как фольклорный жанр описывает трагические, очень печальные новости и обстоятельства. Одно из самых знаменитых оповещений, которое сохранилось в культуре многих народов, - это оповещение акыном Кетбука Чингиз хана о гибели его сына Джучи. Существовали легенды, что это было оповещение легендарным акыном Кетбука Айхана с суровым нравом о гибели его сына¹. И в том, и в другом случае только музыка и поэзия смогли разрешить, казалось бы, безвыходную ситуацию. >?4

Зная о крутом нраве Айхана, в одних случаях, или Чингиз хана, в других, никто из его окружения не осмеливался оповестить правителя о смерти сына. По одной из версий хан объявил: «Найдите моего сына живым. Тому, кто сообщит весть, что мой сын погиб, я велю залить глотку свинцом». Тогда комузчу и певец-импровизатор по имени Бука Ырчы исполнил **күү** - мелодию, наполненную печалью и горем, и так, с помощью звуков и инструмента, оповестил хана о смерти сына. Когда хан хотел наказать певца и музыканта за горестную весть, тот ответил, что не он, а его инструмент сделал оповещение. Хан велел залить свинцом колковую коробку комузы².

В случае с Чингиз ханом Бука Ырчы оповестил правителя иносказательными поэтическими формулами:

Вышел из берегов и расплескался океан,
Озеро обмельчало, Айганым.
Тополь сломался у основания и упал,
Земля уменьшилась, Айганым.

>?3Представьте себе, что вы поэт-импровизатор, что бы вы сказали или спели руководителям вашего района, области, страны?

>?4 В какого типа конфликтах и на каких этапах слово акына может быть наиболее эффективным?

¹ Асан Кайбылда уулу Күү баяны. Б. 2000.- Стр.115-118.

² Там же.

Стеной рухнул Ала-Тоо, Хребет стал меньше, Айганым¹.>?5 Говорят, тогда Чингиз хан закричал в гнев: «Кет, Бука» (Убирайся,Бука) и отсюда пошло легендарное имя певца и комузиста Кетбука². Известный пример из фольклора показывает, насколько сильными возможностями обладали певцы, музыканты, акыны в традиционном обществе. Они могли донести любую весть, любому человеку, используя возможности и приемы искусства. Если проанализировать пример с акыном Кетбука, то можно заметить, что он использовал, как минимум, два приема при оповещении хана: иносказание и проекция. Иносказание заключается в том, что не было сказано ни одного слова непосредственно о гибели сына – весть была передана через ряд сравнений и аллегорий. В кыргызском фольклоре существует три версии этого угузуу - оповещения , и ни в одном из них нет ни одного прямого слова о смерти сына. Но все три угузуу не оставляют сомнения в характере и смысле вести. Это вообще принципиальная особенность данного жанра народного творчества: горькая весть всегда передается иносказательно, через сравнения и аллегии. Прием проекции в данном случае заключается в том, что не человек, а инструмент передает весть – и соответственно наказание получает не человек, а инструмент. Яркий пример того, как акын, стремясь остановить кровопролитие, имел мужество сказать своему правителю слова правды можно увидеть в романе «Кочевники»казахского писателя Ильяса Есенберлина. Там есть эпизод, когда к Аблай хану, планирующему пойти на кыргызов войной, обратился со слезами акын Бухар жырау: «Сколько крови казахов ты выпил? Хватит нападать на кыргызов, Аблай! Кыргызы	>?5 Можно ли приемы иносказания или аллегии использовать в урегулировании конфликтов? Если нет, почему? Если да, то как?
--	--

¹Дениз толкуп чайпалып,
Көл бөксөрдү, Айганым.
Терек түптөн жыгылып,
Жер бөксөрдү. Айганым.
Ала-Тоо кулап, бас болуп,
Бел бөксөрдү. Айганым

² Кыргыз адабиятынын тарыхы / Кыргыз эл ырчылары. Б. 2002. С. 10.

– самые близкие наши родственники, а ты оставляешь черный след на наших родственных узах. Из-за этих дней нас покарает Бог».¹

Другой пример не из романа, но из истории кыргызов 19 века, и связан он с акыном Калыгул Бай уулу (1785-1855).² Знатоки старины до сих пор пишут и рассказывают о миротворческой роли этого уникального мудреца и поэта. Так, в книге Аскара Акаева «О выдающихся личностях» приведены два эпизода, демонстрирующие миротворческую миссию Калыгула.³ «В свое время, когда между кыргызами обострилась межплеменная рознь, Калыгул призвал предводителей родов и племен и произнес следующие поучительные строки:

Пусть будет мир в твоём роде.
Тогда ты будешь жить в благоденствии.
Сохраняя мир и дружбу,
Почему не радуетесь вы жизни.
Правители, послушайте меня,
Пусть не случится столкновение.
Пусть ваши дела в народе
Поправит сам бог³.

Когда акын произносил эти поучительные слова, он обратил внимание на некоторых правителей, которые не особенно прислушивались к нему и снова обратился к ним: «Если не будет согласия, народ начнет страдать, сестры потеряют родню, правитель – влияние, карагач – смолу. Жизнь словно азартная игра, иногда - успех, иногда - неудача. Поэтому держите народ в стабильной норме спокойствия и согласия», - не уставал повторять Калыгул.

Еще один случай, когда северные кыргызы

>?6 Помните ли вы, ,
смог Калыгул
остановить
межплеменную рознь?

¹ Эсенберлин И. Кочевники. Алматы: “Жазушы», 1986. С. 435.

² Кыргыз адабиятынын тарыхы / Кыргыз эл ырчылары. Б. 2002. С. 10.

³ Акаев А. О выдающихся личностях.- Б. 1999. С.48

“Ынтымак болсун калкында,

Ырыс агып жыргайсын.

Ынтымактуу эл болуп,

Эмнеге жыргап турбайсын.

Мыктыларым, угуп кой,

Эрегиш кокус болбосун.

Эл ичинде ишинди,

Кудай өзү ондосун

воевали друг с другом, акын призвал к себе Ормон хана и Боромбая и произнес:

Что такое жизнь – птица, которая улетит из рук,

Что такое богатство – когда на руках нет грязи.

Что такое карьера – огонь, горящий в очаге.

Когда он сгорит, дым рассеится и исчезнет.

Будешь лгать, уйдет благодать.

Будешь воровать, исчезнет нажитое .

Будешь сплетничать, убегут соседи.

Не будет согласия, вас покорит враг»¹.

Конечно, не все акыны могли призывать к себе правителей и давать советы, и не все советы Калыгула были улашына в свое время лидерами племен и родов. Однако здесь принципиально важно заметить, что в традиционном кыргызском обществе, как, вероятно, и в традиционных обществах других народов, у творчески одаренных людей была возможность воздействия на принятие решений, в том числе, в сфере урегулирования проблем и конфликтов. >?7

Со свободной поэтической импровизацией в сопровождении мелодий связана традиция соревнования акынов – **айтыш**. Особенностью айтыша является спонтанная импровизация, обмен идеями с соперниковм на ходу, без времени на обдумывание. Айтыш – это возможность демонстрации не только певческого и поэтического таланта, но и личных качеств, таких как искренность, честность, уважение к сопернику, мудрость, справедливость, смелость, достоинство и др. При этом айтыш представляет собой возможность открыто и честно говорить о наболевших проблемах, высмеивать социальные недостатки, указывать на совершаемые сообществом или его лидерами ошибки. Однако айтыш не допускает оскорбления соперника, унижения его достоинства,

>?7 Можете ли вы привести примеры из истории мирового искусства, когда творчески одаренные люди смогли внести вклад в урегулирование конфликта?

¹ Акаев А. Указ. соч. С. 49.

Омүр деген эмне – колдон учкан куш болот,

Байлык эмне – колдун кири жок болот.

Мансап эмне – коломтодо от болот.

Өчкөндө түтүн болуп, жок болот.

Калп айтсаң ыйманың качат,

Ууру кылсаң жыйганың чачат.

Ушакчы болсоң кошунаң качат,

Ынтымаксыз болсоңор душманың басат”.

поскольку за каждым акыном стоит целый народ и акынская традиция. Демонстрация уважения акыну есть демонстрация уважения к его народу, региону и т.д. Поэтому истинным акыном не мог стать человек, не понимающий миссии носителя этого сложного и высокого искусства. Самым главным условием для акына как мастера слова является необходимость говорить правду, не отступать от истины, независимо от того, кто является слушателем: ребенок или старец, властитель или его слуга. В этом заключается предназначение акына, который воспринимался как глас народа, хранитель его мудрости. Перед лицом других народов акын являлся послом, вестником мира и мостом к сотрудничеству.

Сила искусства способна не только созидать, но и служить делу разрушения. Именно поэтому чрезвычайно высока ответственность людей, наделенных талантом, за слово, которое они принесут, действие, которое они сделают. Например, после ошских событий 2010 года некоторые песни и стихи сыграли отнюдь не миротворческую роль. >?8

Другим примером того, как творческие люди могут стать причиной трений на различных уровнях стал случай, произошедший на конкурсе, организованном в Астане, где принимали участие акыны из Кыргызстана. Одно поэтическое состязание между казахским акыном Ринатом Заитовым и кыргызским акыном Аалы Туткучевым обернулось множеством негативных эмоций, негодованием и возмущением с обеих сторон. Кыргызцы были обижены на слова казахского акына Рината о том, что «кыргызы - лентяи и нищие», едущие на собаках, а казахи, в свою очередь, были оскорблены словами Аалы о том, что казахи двадцать лет терпят «одного чабана». Произошедший конфликт обсуждался на разных уровнях, и особенно активно на различных Интернет форумах.

Данный пример, показывает, что традиционное искусство до сих пор обладает способностью влиять на широкие слои населения. Не случайно люди искусства часто становятся объектом политических манипуляций. Понимая высокую роль и авторитет акынов и манасчы в

>?8 Можете ли вы привести примеры из вашего опыта или практики ваших близких и знакомых, когда песня или стихотворение, или любая другая форма искусства оказала негативное воздействие? Проанализируйте причины такого воздействия.

кыргызском обществе, политики часто прибегают к их помощи. Все последние годы на выборах разного уровня в разные государственные структуры политтехнологи профессионально используют такую возможность и приглашают известных деятелей искусства принять участие в пиар компаниях.

Таким образом, айтыш, будучи формой традиционного искусства, сохраняет свою информационную и воспитательную функции в обществе. Безусловно, между современным и традиционным искусством есть большая разница. Однако нет сомнения в том, современное искусство черпает свое вдохновение в традиционном прошлом, а традиционное искусство ищет новые формы воплощения и обретения своего зрителя, слушателя. Общество, порой того не замечая, находится под постоянным воздействием музыки, стихов, песен, танцев и многих других форм искусства. Качество их содержания, нравственная чистота, искренность, наличие прекрасного в них во многом определяют наше душевное благополучие и духовное здоровье. >?9

☺ **Вопросы для закрепления:**

1. Что является целью айтыша? Каковы принципы его исполнения?
2. Как искусство может способствовать решению конфликтов? Приведите примеры, в которых искусство помогало преодолеть разногласия.
3. Как совместить идеи свободы мысли и духа с идеей ответственности в искусстве?

>?9 Может ли миротворческая миссия стать платформой, объединяющей традиционное и современное искусство?

Что говорит ислам о мире и примирении?

Задачи:

1. Показать, что религия как один из путей достижения духовности направлена на поддержание мира и процветания людей.
2. Рассмотреть традиционные исламские ценности, призывающие к миру и терпимости.

Важность мира в Исламе.

Вера и религия имеют немаловажное значение в жизни людей, в данном разделе мы попытались кратко рассказать о методах предотвращения и решения конфликтов в исламе - религии, которой придерживается большинство населения страны.

Ислам, **▲1** как и другие мировые религии, призывает к мирному сосуществованию людей, сообществ и народов, а также предотвращению конфликтов и их справедливому урегулированию. Ислам подвигает своих последователей быть более снисходительными, быть более внимательными во взаимодействии с «социальным окружением», стремится к согласию и помогать друг другу в благих делах. Поэтому в сообществах, где Ислам пользуется популярностью целесообразно прибегать к помощи религиозных предписаний и процедур для предотвращения и решения конфликтов. В тексте Священного Корана, можно найти описание желательных моделей поведения, которые способствуют предотвращению конфликтов:

- «Будь снисходителен [к людям], вели [им] творить добро, и не водись с невеждами». (Св. Коран, 7:199)¹
- «...Помогайте друг другу в благочестии и богобоязненности, но не помогайте друг другу в грехе и вражде. И страшитесь Аллаха. Воистину, Аллах суров в наказании!» (Св. Коран, 5:2). **>?1**

Также, в тексте Священного Корана подчеркивается

▲1 Слово «Ислам» имеет общий корень со словом «сильм» (примирение), а также «саляма» (мир, спокойствие).

Буддизм (от санскритского слова «будда», буквально — просветленный). Согласно представлениям буддистов, каждый человек, достигший высшей святости, может стать буддой, т. е. просветленным.

Христианство (от греч. Χριστός — «помазанник», «мессия»). «Бог есть Любовь», — свидетельствует апостол Иоанн Богослов (1Ин.4:8).

>?1 Что такое снисходительность? Помогали ли Вы кому-нибудь в благочестии?

¹ Коран / Перев. с араб. и комментарии М.-Н. О. Османова. 2-е изд. М., 1999. Здесь и далее текст Корана приводится по указанному изданию.

приоритет мирного решения споров и значимость согласия: «...Ибо мирное решение - лучше»¹ или «Поистине, согласие - большое благо!»² (Св. Коран, 4:128). Хотя этот аят приводится в Коране в контексте описания семейной политики, он является принципом, осуществимым во всех сферах жизни индивида и общества.

В то же время, следует понимать, что жизнь без конфликтов невозможна. Поэтому в Исламе за человеком остается право ответить на зло подобным же образом, хотя с точки зрения религии воздержание от этого - лучше. Прощение определяется как оптимальный выбор: >?2

- «Воздаяние за зло — равноценное зло. Но тот, кто простит и уладит [дело] миром, будет вознаграждён Аллахом. Ведь Он не любит нечестивцев. И, конечно, нет укора тем, которые защищаются против нападения. Укора, несомненно, заслуживают те, которые притесняют людей и бесчинствуют на земле безо всякого права на то. Им уготовано мучительное наказание» (Св. Коран, 42:40-42).

Существуют и другие аяты, призывающие к установлению мира между конфликтующими сторонами, а также к поддержанию дружеских отношений между индивидами и сообществами:

- «Ведь верующие — братья. Потому устанавливайте мир между братьями, бойтесь Аллаха, — быть может, вас помилуют». (Св. Коран, 49:10).
- «...Будьте в ладу между собой, повинуйтесь Аллаху и Его посланнику, если вы — верующие» (Св. Коран, 8:1).

Идея многообразия в Исламе.

В Исламе, из идеи родства (братства) верующих вытекает идея разнообразия — этнического, культурного, социального и т.д. К сожалению, эта идея остается вне поля зрения многих верующих и неверующих людей. Неприятие разнообразия становится все более злободневной проблемой нашего времени, поскольку все больше и больше конфликтов происходит из-за нетерпимости и неприятия «другого», «не своих», «не наших». Между тем, в Исламе

Вражде?

>?2Что для Вас легче: отвечать злом на зло или прощать? Расскажите о своем личном опыте.

¹ Перевод Османова. Указ. соч.

² Коран / Перевод смыслов и комментарии. В. М. Пороховой. 6-е изд., перераб. и доп. — М.: "Аванта+", 2002. — 792 с.

существует бесприкословный призыв к терпимости, пророк Мухаммед (мир ему и благословение) изрек: • «Не относится к нам тот, кто призывает к нетерпимости, тот, кто сражается, побуждаемый нетерпимостью, и тот, кто умер в своей нетерпимости»¹. >?3 Но, не смотря на это, не секрет, что в нашем регионе многие конфликты на различных уровнях склонны приобретать «этнический» или «культурный» окрас. В тексте Св. Корана дается объяснение цели существования подобного разнообразия. Люди сотворены разными, чтобы знать (познавать) друг друга: >?4 • «Воистину, Мы создали вас мужчинами и женщинами, сделали вас народами и племенами, чтобы вы знали друг друга, ибо самый уважаемый Аллахом среди вас — наиболее благочестивый»(49:13) Ислам о желательном поведении в постконфликтной ситуации. Однако, если разные индивиды или общности, проживая на одной территории, все же оказались вовлеченными в конфликт, Ислам предостерегает их от стремления к изоляционизму и призывает к поддержанию связей в постконфликтной ситуации. В подтверждение этого можно привести слова пророка Мухаммеда (мир ему и	>?3Что такое нетерпимость? Можно ли бороться против нетерпимости? Приведите примеры того, чего Вы «терпеть не можете»? Почему? >?4С традициями и обычаями каких народов Вы знакомы? Перечислите обычаи, традиции, ритуалы, нравы народностей, проживающих в вашем районе, области.
--	--

¹ В энциклопедии толкований хадисов «Аунуль-Мабуд» Мухаммада Абади, в разделе Сунан Аби Дауд № 5121 приводится: «От Са'ида ибн Абу Аюба от Мухаммада ибн Абдур-Рахмана от Абдуллы ибн Абу Сулаймана от Джубайра ибн Мут'има». Однако, данный хадис в приведенной цепочке назван слабым - один из передатчиков опущен, а другой из них является неизвестным. Однако смысл хадиса признается верным, поскольку подтверждается достоверными хадисами подобного содержания:

От Джундуба ибн Абдуллаха аль-Баджали, доволен им Аллах передаётся, что Посланник Аллаха, да благословит его Аллах и ниспошлёт ему мир, сказал: مَنْ قُتِلَ تَحْتَ رَايَةٍ عَمِيَةٍ يَدْعُو عَصِيَّةً أَوْ يُنْصَرُ عَصِيَّةً فَقَتْلُهُ جَاهِلِيَّةٌ
«Кто погиб под слепым знаменем, призывая к нетерпимости, или помогая нетерпимости - гибель его в невежестве». Приводится в сахих Муслим № 1850.

¹От Абу Хурайры, доволен им Аллах передаётся, что Посланник Аллаха, да благословит его Аллах и ниспошлёт ему мир, сказал: مَنْ قَاتَلَ تَحْتَ رَايَةٍ عَمِيَةٍ يَغْضِبُ لِعَصِيَّةٍ أَوْ يَدْعُو إِلَى عَصِيَّةٍ أَوْ يَنْصَرُ عَصِيَّةً فَقَتْلُهُ جَاهِلِيَّةٌ
«... Кто сражался под слепым знаменем, гневаясь из-за нетерпимости или призывая к нетерпимости, или поддерживая нетерпимость и погиб - гибель его в невежестве ...». Приводится в сборниках: Сахих Муслим № 1848, в Сунан ан-Насаи аль-Кубра № 3473, Муснад Ахмад № 8000, Сунан аль-кубра лиль-Байхаки № 15278, № 19424, и др.

В другом хадисе от Абу Хурайры, доволен им Аллах передаётся, что Посланник Аллаха, да благословит его Аллах и ниспошлёт ему мир, сказал: مَنْ قَاتَلَ تَحْتَ رَايَةٍ عَمِيَةٍ يَغْضِبُ لِلْعَصِيَّةِ وَيُقَاتِلُ لِلْعَصِيَّةِ فَلَيْسَ مِنْ أُمَّتِي

«... Кто погиб под слепым знаменем, гневаясь из-за нетерпимости, и сражаясь из-за нетерпимости - не относится к моей общине ...». Приводится у Муслима № 1848.

Почему Ислам? [Электронный ресурс] // URL: <http://www.whyislam.ru/forum/viewtopic.php?f=28&t=5689> (дата обращения 20.01.2013)

благословение), который призывал:

- «Не порывайте отношений друг с другом! Не отворачивайтесь друг от друга. Не относитесь друг к другу с ненавистью. О, рабы Аллаха!»¹. >?5

Особо следует обратить внимание на предписания Ислама о том, как следует вести себя в фазе решения конфликта и в постконфликтной ситуации. Во время решения любого конфликта могут найтись силы, незаинтересованные в конструктивном урегулировании конфликтной ситуации. Зачастую основным приемом срыва регуляционной деятельности являются провокация и дезинформация. Классическим примером из истории Ислама является провокация некоторых представителей племени курайшитов во время Худайбийского перемирия (6 год по Хиджре, 626 г н.э.). Напомним, что несмотря на то, что многие сподвижники Пророка (мир ему и благословение) были против перемирия, Мухаммед (мир ему и благословение) согласился на перемирие на предоставленных лидерами курайшитов условиях. Около 70-80 молодых курайшитов, рвавшихся в бой и осуждавших, своих предводителей, склоняющихся к миру, задумали помешать этому. Они решили проникнуть ночью в лагерь мусульман и устроить провокацию, что привело бы к войне и сорвало бы перемирие. Однако провокаторы были пойманы, не успев сделать задуманного, а Посланник Аллаха (мир ему и благословение), стремившийся к миру, продемонстрировал свои добрые намерения и отпустил всех курайшитов- язычников, не причинив им никакого вреда². Сдержанность и выдержка Пророка (мир ему и благословение) в достижении Худайбийского перемирия должны стать примером для подражания для всех верующих людей, оказавшихся в конфликтной ситуации. >?6

В тех же случаях, когда конфликтующие стороны не способны сами прийти к согласию, Ислам поощряет поиск других способов для разрешения конфликта. Конфликтующие стороны могут привлечь посредников, обратиться в различные суды: третейские, светские или шариатские суды. Вместе с этим, тем, кому выпала роль

>?5На Ваш взгляд, насколько изоляционизм эффективен в постконфликтной ситуации?

>?6Насколько легко Вы поддаетесь провокации? Приведите примеры из Вашего опыта, когда Вам приходилось проявлять сдержанность и выдержку.

¹ Хадис передается имамом Муслимом под № 2564

² Курбанов Р. Худайбийское перемирие, как стратегия мусульманского миротворчества [Электронный ресурс] // Альвасатыя [Офиц.сайт].URL. <http://islam-wasatiya.ru/index.php?id=61>(дата обращения 20.01.2013)

посредника или судьи Ислам возлагает священную обязанность быть справедливым:>?7

- «...Будьте стойки в справедливости, свидетельствуя перед Аллахом, если даже свидетельство будет против вас самих, ваших родителей или родственников. Будет ли тяжущийся богатым или бедным, Аллах [рассудит] их наилучшим образом. Будьте беспристрастны, в противном случае вы отступите от справедливости» (Св. Коран, 4:135).
- «Если же станешь выносить судебное решение, то суди их по справедливости» (5:42)
- «...И мне велено судить по справедливости между вами» (42:15).

При этом судья или посредник не должен выносить решение, выслушав только одну сторону в споре, а должен предоставить конфликтующим сторонам равные права, проявлять беспристрастность в ходе разрешения тяжбы/спора и одинаково относиться к сторонам конфликта, что закреплено следующим высказыванием Пророка (мир ему и благословение):

- «Если двое обратятся к тебе за судебным решением, то не суди в пользу одного из них до тех пор, пока не выслушаешь слова другого, после чего только и узнаешь, как судить»¹.

В частности, Пророк (мир ему и благословение) требовал от шариатских судей – казы, чтобы те сидели в одинаковом отдалении от всех участников судебного спора. Более того, существуют принципы, запрещающие казы рассматривать споры при обстоятельствах, негативно влияющих на их уравниловку. Этот принцип обеспечивает дополнительную объективность судебного решения. Например, Мухаммед (мир ему и благословение) требовал:

- «Не подобает арбитру судить между двумя спорящими, если он находится в состоянии гнева»².
- «Относись к людям как к равным, одинаково общаясь с ними и проводя с ними время поровну, а также

>?7Сложно ли быть справедливым? Считаете ли Вы себя способным справедливо рассудить спор между другими? Поделитесь своими мыслями, опытом.

¹ Сюкияйнен Л. Шариатское правосудие: теоретические основы и практика [Электронный ресурс] // Отечественные записки. № 2 (10) 2003. URL: <http://www.strana-oz.ru/2003/2/shariatskoe-pravosudie> (дата обращения 20.01.2013)

² Там же.

следуй равенству в вершении правосудия, с тем чтобы благородный не домогался твоего самоуправства и произвола в своих интересах, а слабый не терял надежды найти у тебя справедливость... Избегай гнева, излишнего волнения и раздражения, не наноси людям обид и не изливай на них свою злобу во время судебного разбирательства»¹.

Также следует помнить, что стремление уладить конфликт без принятия принудительного решения является особенностью исламского правосудия:

- «Мировое соглашение между спорящими допустимо за исключением такого, которое запрещает дозволенное Аллахом либо разрешает запрещенное им»².

Таким образом, Ислам, будучи религией добра, любви и взаимоуважения, проповедует принципы, помогающие людям предотвращать конфликты, а также дает советы по успешному их разрешению. В заключении приведем пример, подтверждающий важность миротворческой деятельности в Исламе: >?8

- Пророк (мир ему и благословение) спросил своих сподвижников: «Сказать вам, что может быть лучше, чем соблюдение намаза, поста и выдачи милостыни?» Они ответили: «Да, конечно, о Посланник Аллаха!». И он провозгласил: «Улаживание конфликтов! Поскольку последствия их подобны сбиванию, но не волос, а религии»³.

☺ Вопросы для закрепления:

1. Прочитайте известное стихотворение Юрия Левитанского. Согласны ли Вы с автором? >?9
2. Как Вы думаете, способны ли религии удержать общество от конфликтов?
3. Как могут взаимодействовать религиозные и светские институты в предотвращении и разрешении

>?8 Вам когда-нибудь приходилось улаживать конфликты?

>?9 Каждый выбирает для себя...

Каждый выбирает для себя Женщину, религию, дорогу.

¹ Сюкияйнен Л. Указ.соч.

² Там же.

³ Данный хадис встречается во многих источниках: в сборниках хадисов Ахмада № 27548, Абу Дауда № 4919, ат-Тирмизи №2509, ибн Хиббана № 5092, аль-Альбани в Сахихуль-Джами' № 2595 и др.

конфликтов? 4. Как связаны между собой религиозные и общечеловеческие ценности? 5. Обязательно ли быть глубоко религиозным человеком, чтобы воздерживаться от вступления в конфликт?	Дьяволу служить или пророку - Каждый выбирает для себя. Каждый выбирает по себе Шпагу для дуэли, меч для битвы. Слово для любви и для молитвы Каждый выбирает по себе. Каждый выбирает по себе Щит и латы, посох и заплаты. Меру окончательной расплаты Каждый выбирает по себе. Каждый выбирает для себя. Выбираю тоже, как умею. Ни к кому претензий не имею. Каждый выбирает для себя Ю.Левитанский
---	--

Потенциал святых мест в решении конфликтов

Задачи:

1. Ознакомить с феноменом святых мест и его возможным потенциалом для решения конфликтов.
2. Показать, как один и тот же феномен может стать причиной конфликта и способом его урегулирования.
3. Рассмотреть возможности святых мест в деле воспитания терпимости и доброжелательности.

Где живет святость? ▲1 Один из вопросов, который почти не волнует людей, совершающих паломничество на святые места, но интересует, например, ученых, - где живет святость? Живет ли она в душах людей, которые своим отношением освящают места, или она живет на самой земле изначально, независимо от присутствия или отсутствия людей? Большинство кыргызстанских традиционных практиков, чьи жизни тесно связаны со святыми местами, уверены, что святость изначально, независимо от человеческого фактора, присутствует на территории Кыргызстана. Культурно-исследовательский центр «Айгине» провел полевые работы по выявлению и описанию святых мест в пяти из семи областей страны. С помощью местных жителей мы внесли в списки и описали с целью сохранения и развития около 700 мест. Если отметить эти места на карте, то образуется сеть, имеющая характер святости. Наши исследования показывают, что эта сеть большая (покрывающая всю страну), плотная и прочная.

Одна из кыргызских пословиц гласит: «Если просишь ребенка, иди на Манжылы Ата; Если просишь богатства, иди на Чолпон Ата; Если просишь власти,

▲1 «Святость одно из центральных понятий религии; в теистических религиях. Сущностная характеристика Бога и косвенно также людей, установлений и предметов, запечатлевающих в себе присутствие Божества. Противоположность святости – грех»⁹. Ыйык жер или святые места в Кыргызстане - это участки суши и воды, построения и предметы, обладающие характером святости в сознании местных людей¹⁰. В Кыргызстане для обозначения святых мест так же часто используется термин мазар.

⁹ Святость [Электронный ресурс] / Современная энциклопедия. URL:

http://dic.academic.ru/dic.nsf/fre_rus/118056/Святость (дата обращения 20.01.2013)

¹⁰ См. определение священного места в: Пособие для Руководителей Охраняемых Природных Территорий [Электронный ресурс] // SacredNaturalSites [Официальный сайт]. URL: <http://sacrednaturalsites.org/wp-content/uploads/2011/10/PAG-046-Ru.pdf> (дата обращения 20.01.2013)

иди на Кочкор Ата; Если просишь здоровья, иди на Ысык Ата» («Баш сурасаң– Манжылы Атага бар, мал сурасаң – Чолпон Атага бар, так сурасаң – Кочкор Атага бар, ден-соолук сурасаң – Ысык Атага бар»). >?1 В пословице отражена народная классификация святых мест. В основе этой классификации лежит такой признак, как воздействие места на посетителей, по-другому, это воздействие можно назвать функцией святого места. Согласно пословице, каждое святое место обладает определенной функцией, иначе говоря, определенным воздействием на паломников. Однако полевые исследования в пяти областях страны показывают, что большинство святых мест обладает не одной или несколькими, а множеством функций. На деле успех паломничества зависит не только от специфики места поклонения, но в значительной мере - от помыслов человека и его способности или возможности наладить связь с конкретным святым местом. Если человек чувствует место, а место его воспринимает, то в одном и том месте можно просить о самом разном: семейном благополучии, здоровье, духовном изменении и другом. >?2 Полевые исследования на святых местах разных регионов показывают, что сюда приходят люди разного возраста, пола, социального положения, этнической принадлежности и религиозной ориентации. Проанализировав многочисленные истории паломников, мы выделили основные цели, с которыми люди посещают святые места: а) восстановление здоровья, б) продолжение рода, в) благополучие семьи и близких, г) духовная потребность. Специальные группы духовных практиков совершают паломничество ради сохранения социальной стабильности в стране и мире, а также – ради предотвращения природных бедствий. Паломничество на святые места включает в себя выполнение ряда правил посещения и ритуалов¹. >?3 Один из главных и наиболее частых ритуалов, выполняемых на святых местах, - это түлөө или ритуал жертвоприношения. >?4 Данный ритуал совершается	>?1 Есть ли у вас или ваших родных и близких опыт посещения святых мест? >?2 Может ли урегулирование конфликта быть целью посещения святого места? Какие типы конфликтов могут решаться через паломничество на святые места? Какие типы конфликтов не могут решаться через паломничество на святые места? >?3 Знаете ли вы какие-то ритуалы, выполняемые на святых местах? >?4 Может ли ритуал түлөө быть выполнен в
--	---

¹ Кыргызстандагы мазар басуу: Талас тажрыйбасынын негизинде. Б. 2010. С. 285-318

на святых местах для достижения тех целей, с которыми люди приходят. Эрлан, бизнесмен 30-35 лет, регулярно посещает святое место Манас Ордо, расположенное недалеко от города Талас: «Каждый год мы приезжаем на мазар и совершаем **түлөө**. Мы режем овцу или козленка с просьбой к Всевышнему, чтобы дела наши шли хорошо, семья была здорова, чтобы народ был сыт и урожай удался». Ритуал **түлөө** молодой человек понимает как принесение животного в жертву духам предков. Перед совершением жертвоприношения все участники ритуала, особенно те, кто приносит жертву, должны совершить ритуальное омовение **даарат** и прочитать молитву, назвав, кому, во имя чего (иногда – от кого) приносится жертва. Мясо жертвенного животного должно быть сварено и роздано без остатка. Перед трапезой и после нее читаются молитвы, в которых повторяются имена тех, кому посвящена жертва. Чем больше людей едят жертвенное животное, тем больше будет «отдача» ритуала, верит Эрлан.

В основе ритуала **түлөө** лежит идея взаимосвязи и взаимозависимости прошлого и настоящего, умерших и живых, предков и потомков, сакрального и повседневного. **Түлөө** - это акт, связывающий разные миры и сферы. Благополучие живых достигается с помощью высших сил, в том числе, духов предков, но для этого духи должны чувствовать память и заботу живых. Святые места способствуют осуществлению этого контакта.

Однако необходимо обратить внимание, что паломничество на святые места – это камень преткновения, на котором возникают самые острые разногласия и конфликты между мусульманами нашей страны.

С одной стороны, по всей стране можно увидеть большое количество святых мест, связанных с исламом. На основе полевых материалов нами была сделана систематизация мазаров преимущественно исламского характера. В эту систему вошли места, связанные с пророками, Азирети Али, ишанами, ходжами, женщинами-праведницами. У паломников,

целях разрешения конфликта? Если да, то кто, как, когда может совершить этот ритуал?

посещающих святыне места или, по-другому, мазары, вера во Всевышнего – Аллаха и святыне места нераздельна и крепка. С другой стороны, что среди верующих есть и те, кто выступает против поклонения святым местам, считая это тяжким грехом ширк¹. >?6

В этой связи паломники-мусульмане утверждают, что они совершают паломничество на святыне места и поклоняются не камням и родникам, но сотворившему их Аллаху. Акбаров Салбар ажы, житель села Марказ считает: «На святыне местах нужно обращаться не к духам предков или природы. А к Всевышнему. Муллы, приехавшие из Пакистана, говорят, что «на святыне места нельзя ходить, что святыне места нужно уничтожать». Но в исламе есть понятие «**зыярат кылуу**» – совершение паломничества. Например, у Аллаха есть 18 тысяч мест. Стоя на этих местах, мы должны поклоняться Всевышнему»². >?7

С точки зрения еще одной группы мусульман, существует тонкая грань между правильно выполненным ритуалом паломничества и посещением, которое превращается в **ширк**, или сотворение равных богу - самый тяжкий грех в исламе. Сатылган молдо, много лет практиковавший в селе Чат, недалеко от города Таласа, учил четко разграничивать идею поклонения от идеи посещения мазаров или святыне мест: «В шариате нет идеи поклонения мазарам. Однако в хадисах пророка сказано, что духам нужно читать Коран, потому что души умерших можно сравнить с заключенными. Если им читаешь Коран, они радуются как заключенные, получившие передачу. Однако народ этого не понимает. Он приходит на мазары и, забыв о боге, обращается: «дух отца нашего Манаса³, помоги». Это недопустимо. Души ничем помочь не могут. Пророк говорил, что о заветном желании можно просить на мазарах, потому что нет места чище, чем могила. Поэтому если прийти туда, помолиться и попросить бога, он поможет, учил пророк»⁴. >?8

>?6 Какова ваша позиция в споре мусульман относительно паломничества на святыне места?

>?7 Убеждает ли вас позиция Акбара ажы ?

¹ Ширк - придание Аллаху сотоварища, многобожие / Ислам. Энциклопедический словарь. М. 1991. С.300.

² Акбаров Салбар ажы «Көп улутту үй-бүлөбүз» / Касиеттүү Баткен аймагы жана эл билими. Б. 2012. С.91

³ Манас – центральный герой одноименного эпоса кыргызов «Манас», главной заслугой которого, согласно эпосу, является объединение разрозненных племен в единый народ «кыргызыов» и сохранение территориальной целостности и независимости этого народа.

⁴ Архив КИЦ Айгине

В печальное лето 2010 произошел конфликт между кыргызами и узбеками на юге страны. Однако немало сел и местностей южного края, где бок о бок на протяжении многих лет проживают кыргызы и узбеки, не были вовлечены в этот конфликт. Одним из таких сел является Марказ, Кадамжайского района Баткенской области. В селе и вокруг него расположены несколько святых мест. Одно из них - **Кожо-Кайыр**. Этот мазар расположен приблизительно в 10 километрах от села, у подножия горы Арпалык. Кожо-Кайыр - это святой комплекс, состоящий из мавзолея, камня, родника и деревьев. Местные жители утверждают, что камень весит около 30 килограммов. Паломники поднимают его и просят об исполнении желания. Камчиева Мопаша, местная жительница, узбечка по национальности вместе с мужем кыргызом с 2008 года является **шайык** - смотрителем данного места. Она рассказала, что сюда приезжает много людей. Мопаша апа подчеркивает, что количество людей увеличивается в периоды различных бедствий: «Кандайдыр бир элге кырсык келгенде, ушул мазарга келишип, башпаанек табышат (Когда случается беды, люди приходят на этот мазар и находят здесь пристанище)». По словам смотрителей, в самый разгар конфликта в июне 2010 года сюда пришли вместе кыргызы и узбеки, и они вместе, не выясняя, кто есть кто, принесли жертву Всевышнему, умоляя о восстановлении мира и согласия. Многие паломники жили в те дни на мазаре два-три дня. В их краю, как сказал Акбаров Салбар ажы, «бир да чычкандын мурду канаган жок» – не был ранен нос ни одной мыши. Опыт Кожо-Кайыр говорит о том, что святые места могут быть зонами ненасилия и ,более того, - местом, где предпринимаются шаги для преодоления насилия.

>?9

>?8 Убеждает ли вас логика Сатылган молдо?

Многолетние наблюдения на святых местах показывают, что здесь существует особая атмосфера умиротворения и созерцательности. Здесь человек может прислониться к дереву, слушать его звучание, а иногда разговаривать. Окружающие паломники не будут удивляться такому поведению и считать такого

>?9 Может ли данный пример служить моделью использования святых мест в период конфликтов?

человека сумасшедшим. На мазарах, по словам некоторых паломников, к ним приходит информация из космоса или от духов. Это могут быть герои эпоса «Манас», известные исторические деятели или духи близких родственников паломника. Это могут быть и духи зверей или животных: тигров, снежных барсов, архаров. Такие истории звучат «ненормально» с точки зрения строго рационального миропонимания. Это находится вне той сферы, где оперируют теориями, доказательствами, экспериментами. Это та духовная реальность, которая в ходе развития нынешней цивилизации была вытеснена и сильно забыта, поэтому вне святых мест такие истории звучат странно. Для людей, переживающих подобный опыт, растительно-животный мир или мир духов, с которыми они входят в контакт, воспринимается как другая живая реальность. Можно утверждать, что на многих святых местах существует некто или нечто: атмосфера, природа, воздух, которые меняют восприятие и видение вещей. Скажем так, там расширяется сознание, и человек вдумчиво слушает истории об общении с космическими лучами или духами предков. Если подобные истории слушать, скажем, на работе или на учебе, или другой обстановке, в которой люди находятся большее время, то могут терзать сомнения и подозрения. А там, среди гор, у горячих источников, среди природных шумов и звуков, это воспринимается как действительность, которая имеет место и право быть. >?10

☺ Вопросы для закрепления:

1. Может ли понятие святости работать в решении конфликтов? Если нет, то почему? Если да, то как?
2. Может ли святое место обладать функцией решения конфликтов? Если да, как можно активизировать эту функцию?
3. Какого типа конфликты могут решаться на святых местах?
4. На каких этапах конфликтов роль святых

>?10 Может ли атмосфера святых мест способствовать урегулированию конфликтов?

мест может быть эффективной? 5. Какой путь решения религиозного конфликта, связанного с паломничеством на святые места, могли бы вы предложить? 6. Можно ли создать «зоны ненасилия» на основе святых мест? Если да, то как?	
---	--

Осознание ответственности за нечто большее, чем ты сам или идея о том, что за твои проступки будет	
--	--

нести ответственность весь род, клан, этнос и пр.

Задачи:

1. Представить взаимоотношения человека, общества и мира как целостной системы.
2. Рассмотреть коллективную ответственность как механизм предотвращения и разрешения конфликтов.

Сегодня понятие «коллективная ответственность» могло бы стать одним из ключевых в конфликтологии, вбирая в себя понятия «коллективизма» и «ответственности». ▲1Понимание коллективизма связывается с макрофизическим устройством мироздания:

1. Человек встроен в природную систему как один из элементов Целого, что обеспечивает его выживание;
2. Целое представляет собой единство взаимозависимых, взаимодействующих подсистем космоса, человеческого сообщества и земли;
3. Каждая из представленных подсистем обладает сложным многоуровневым строением: в Космос включены небесные тела, черные дыры, космические энергии. Человеческое сообщество представляет собой все то, что сотворено им – мир культуры. Земля представлена в так называемой первой естественной природе – ландшафт (горы, реки, моря), растительный мир, животный мир, земные энергии. Каждый из элементов подсистемы связан с другим и представляет собой единство части и целого;
4. Мельчайшие элементы Целого имеют свое видимое, осязаемое материальное и невидимое энергетическое проявление;
5. Взаимосвязанность элементов, подсистем и системы Целого обуславливает его устремленность к созданию целостности во всем.

>?1

Поскольку природа представляет собой сложноорганизованную систему, одним из условий

▲1Коллективизм – это неосознанное (подсознательное) стремление человека чувствовать себя единицей большего Целого. Ответственность - обязательство отчитываться в каких-либо своих действиях, поступках, словах и принять на себя вину за возможные их последствия.

>?1Вспомните в каких научных,

выживания в природном мире является **коллективность**: все живые организмы, от микро до макро уровня живут в организованной системе отношений. Человеческое сообщество в начале своего существования тоже было коллективным. Традиционные сообщества азиатских народов до сих пор сохраняют коллективистскую модель социального устройства и коммуникации. У оседлых народов – это, к примеру, махалли – соседские общины, а у кочевых – родоплеменные образования, получившие витиеватые формы проявления в разных социально-политических системах.

Хотя традиционные знания, собранные не одним поколением о законах природы, правилах гармоничного сосуществования человека и природы на планете, силе человеческой мысли, важности проявления милосердия, многими воспринимаются в качестве экзотики, для единого Целого они компоненты, поддерживающие энергоинформационный баланс внутри системы и обеспечивающие максимальную возможность эффективного выживания человека и его развития. Если коллективное существование животных есть результат действия инстинктов, человеческое сообщество нуждается в наличии духовных категорий, воплощенных в повседневные социальные практики. Без таких духовных категорий как милосердие, любовь, миролюбие, гармония, мир человечество не сможет сохранить свое пребывание в системе и саморазрушится.

В традиционной кыргызской культуре понимание важности коллективного начала проявилось в коллективной ответственности как миротворческой духовной категории. Данная категория вплетена в духовную матрицу народа, представляющую собой систему духовных принципов, ценностей и их приоритетов, направленных на сохранение естественной гармонии человека и природы, позволяющей сохранять целостность энергетических уровней мироздания.

Матрица идентичности наших предков:

религиозных, философских школах отражаются подобные идеи.

Приоритетная духовная составляющая:	Рациональная составляющая, вытекающая из духовной:	
Коллективное мышление и приверженность коллективным ценностям	Коллективная собственность и формы хозяйствования	
Духовная ответственность лидеров за коллектив	Родоплеменное устройство с водительством вождя	
Сохранение чистоты первозданного гена человека	Санжыра и технологии сохранения генофонда	
Обязательное сохранение жизни на гуманных человеческих принципах	Военная традиция не убивать беременных женщин и детей, традиции повитушества.	
Духовное вестничество	Сказительство Манас, прорицательство	
Встроенность человека в энергетическую иерархическую систему мироздания	Ритуалы благодарения Неба-Тенир, Умай Эне, Арбактарды	
Духовные принципы существования человека в земной природе	Ритуалы благодарения Земли, традиции экологического сознания, экологического аскетизма, потребительского минимализма	
Удержание целостности энергетических составляющих человека	Влияние на эти составляющие через трансцендентное искусство: комуз, шаманские танцы, горловое пение, оймо	

Духовные принципы коммуникации	Традиции взаимоотношений человека в семье, в сообществе
-----------------------------------	--

Принцип матрицы заключается в необходимой последовательности элементов, когда без предыдущего невозможна реализация последующего. Гармоничность как целостность есть энергетический баланс.

Коллективная ответственность формируется в результате осознания человеком своего места в системе отношений: **Космос – Я – моя Семья – мое Село – моя Страна – моя Земля**, где традиционные законы адат и табу обеспечивают духовный рост. Для осознания коллективной ответственности важно понимать следующие постулаты:

1. Единство всех выделенных компонентов системы отношений предполагает, что все они имеют равнозначный характер и должны быть энергетически сбалансированы; .
2. Сохранение целостности и цельности мышления как баланса сознания (рациональное) и подсознания (иррациональное). А также постановка вопросов: Кто Я? Моё место? Моё предназначение?
3. Целостность бинарных отношений личности путем сохранения энергетического баланса отношений Муж – Жена, где первый элемент (Жена) есть воплощение иррационального начала другого (Муж) и наоборот;
4. Целостность семьи (Прародители - Родители – Дети);
5. Осознание и удерживание места личности и ее личного вклада в целостность сообщества согласно схеме: Я – мой род, моё село, моя страна, что является духовной ответственностью за коллектив.

Для кыргызов данные схемы не были предметом созерцания, а входили в повседневную практику взаимодействий друг с другом, природой, другими

народами. В этой связи многие предлагаемые чужеродные модели социально-политического взаимодействия нелегко прививаются в местном контексте в силу следующих причин: многие из них предлагают абстрактные образцы, или не учитывают коллективные ценности кыргызов, или не всегда совпадают с традиционными ценностями, которые до сих пор присутствуют в общественном сознании. Одними из таких сложных категорий являются индивидуализм и толерантность. Крайний индивидуализм не может способствовать выживанию современного человеческого сообщества, а толерантность не должна нарушать естественных законов природы. То есть главным принципом работы духовной матрицы как системы сохранения жизни в целостности есть принятие всего естественно природного и отторжение всего противоестественного. Отсюда возникает острая необходимость глубокого понимания духовного наследия в целях его эффективного и конструктивного использования в соответствии с коллективными ожиданиями:

1. Честность и прозрачность управления обществом (доступ к информации, возможность влиять на процесс принятия решений, консенсусная основа решений без дискриминации интересов меньшинства);
2. Справедливое распределение ресурсов в целях недопущения в обществе обездоленных - высшее проявление **коллективной ответственности**;
3. Форма доверительного управления собственностью как **проявление коллективной ответственности в экономических отношениях**.
А в политическом контексте обеспечение элитой чувства защищенности каждому члену общества.

Построение общества на духовных основаниях, то есть принятии друг друга как элементов единой системы Целого, требует глубокого понимания того, что дух человека есть его энергия, зависящая от чистоты окружающей среды, питания, правильного дыхания, чистоты помыслов, намерений, действий и т.д. Традиционные знания кыргызского народа

представляют собой систему, отражающую единство человека и космоса, подтверждаемое и научными изысканиями. Например, теория Самата Кадырова о единстве энергетического поля даёт такое понимание с позиции квантовой физики. ▲2

Немаловажное значение имеет сохранение целостности среды обитания, представленной в многообразных формах и видах своего проявления. Естественность и целостность природного начала есть главный остов, вокруг которого формируется система человеческого сообщества. Духовность традиционного мира, как правило, неосознанна, она вплетена в систему социальных отношений, постоянно поддерживается в повседневной практике через традиции и ритуалы. Например, у кыргызского народа понятие духовности имеет буквальное значение связи с духами, что отражает целостность мира в его профанной и сакральной частях, связь этих частей постоянно утверждается и поддерживается в обращении к духам предков, которые могут оказывать влияние на мир живых, оберегать его (арбак разы болмоюн, тируунун иши журбойт). Так идея коллективизма связывается не только с целостностью материальной системы, но и духовным миром, что требует постоянного проявления коллективной ответственности в поддержании единого Целого.

Традиционная коллективная ответственность у кыргызского народа имеет следующие проявления:

- 1) **постоянно утверждаемый приоритет достоинства сообщества:** рода, клана, семьи;
- 2) **сознательная коллективность,** обусловленная тяжелыми условиями выживания. Такая коллективность получала необходимую институционализацию: 1) в вопросах управления (Курултай, Кенеш и т.д.) 2) в форме хозяйствования (например, ашар). На уровне сообщества коллективность была обусловлена взаимозависимостью членов сообщества, необходимостью взаимной помощи. На индивидуальном уровне – проявление открытости (ачык-айкын), терпимости (каторумдуулук), сочувствия (боор тартуу) и т.д., всего, что

▲2Решение

Международного Научного Конгресса
Фундаментальные проблемы естествознания, 22-27 июня 1998, Санкт-Петербург:

«Конгресс отмечает, что доклад Самата Кадырова «Теория физического мира» содержит описание физической теории, в которой главную роль играет гравитация, и является большим научным достижением.

Из теории квантовой гравитации С.Кадырова следует, что наш мир – Вселенная - замкнута, и она вращается.

Показано, что галактики, звезды, планеты образовались из вихревого газа и пыли. <...>

По теории С.Кадырова, единое поле – это гравитационное (гравиинертное) поле, что является принципом единства физических явлений, которые происходят в макро- и микромире. Мы, участники Конгресса-98, заявляем, что Самат

необходимо для успешной социальной коммуникации и взаимодействия. 3) служение роду и духовная ответственность как основания социальной коммуникации и взаимодействия, требующие заботливого отношения к каждому члену сообщества (недопущение наличия сирот, вдов, брошенных немощных людей). Духовная ответственность предполагает, что глава рода несет ответственность за весь род и должен обладать необходимыми нравственными качествами, стратегическим видением, равным отношением к каждому, включая собственных детей. А каждый член сообщества исходит из обязанности заботиться не только о благосостоянии, но и о чести и достоинстве всего сообщества; 4) живое проявление духовного знания кочевников, что отражается в отсутствии заданной религиозно-культовой обрядности в материальном воплощении. Здесь сакральностью наделяется природное пространство в целом и его отдельные участки, имеющие своих духов, хранителей, «хозяев». Сакрализация природного окружения отражалась в системе требований к поведению человека: запрет на громкие крики в природном пространстве, разбрасывание мусора, дурные мысли, негативные эмоции, одним словом на все, что может нарушить гармонию в единой системе человека и космоса. 5) достойное выживание рода, то есть необходимость выжить, не потеряв человеческое достоинство — главная базовая ценность в коллективной ответственности. Необходимость коллективного выживания требовала высокой терпимости, проявления толерантности, что нашло свое отражение в устном народном творчестве, в частности во многих пословицах: «если двое повздорили, виноват тот, кто мудрее», «атанды олтургонго эненди алып бер». Особые требования предъявлялись и к системе воспитания, в которой принимали участие все члены сообщества	Кадыров внес большой вклад по выводу науки из кризиса. Участники Конгресса-98 поздравляют кыргызский народ с таким выдающимся ученым, как Самат Кадыров, и признают его теорию единого поля как одно из величайших научных открытий века». Решение принято единогласно 26 июня 1998 года.
---	---

(«соогу меники, эти сеники»). Осуществлялось нормирование и регламентация статусных позиций, связанных с миссией, возрастом, местом, функциональными обязанностями и т.д. - «ордун тапкан – онолот». Все это обеспечивало устойчивость социальной системы, где личные амбиции уравнивались социальными интересами. Традиционная мудрость особо подчеркивает значение жизненной позиции человека, его намерений (ниет) и пожеланий (тилек). >?2

Работая с конфликтами народная мудрость исходит из отношения человека к возникшей проблеме, где приоритетным должно оставаться гармоничное существование сообщества, где право личности уступает праву сообщества (семьи, рода, группы и т.д.). Именно поэтому на бытовом уровне было важно стремление каждого участника конфликта к примирению. А покаяние >?3и прощение становились эффективными инструментами в разрешении конфликтной ситуации - «астыңа келсе атаңдын кунун кеч».

Сами формы покаяния тоже имели коллективное выражение. Одним из компонентов примирительного процесса было принесение извинений («астына тушуу»), когда с извинениями приходил не только виновный, но и предводитель рода. Виновного, пришедшего одного, не принимали, поскольку коллективистская ответственность предполагала, что с человеком, за которым не стоит род нет нужды считаться или признавать - «жетесизселсаяк тура».

Конфликтные вопросы решались коллективно на малых кенешах или больших курултаях (формы собраний). Например, расширенное собрание (курултай) аксакалов на святом месте Чеч-добо решало межродовые конфликты. На таком собрании виновная сторона в лице предводителей, родоначальников, вождей, аксакалов, публично приносила извинения и вынуждена была выслушивать не самые приятные слова в свой адрес и принимать, выставляемые потерпевшей стороной, порой тяжелые условия. Традиция требовала смирения виновной стороны.

>?2Вспомните пословицы и поговорки, характеризующие традиции воспитания Вашего народа. Какие воспитательные традиции Вашего народа Вам известны?

>?3Что такое покаяние?

Примирительный процесс также включал в себя компенсацию нанесенного ущерба, в которой также принимал участие весь род - **кун** или **айып** (формы возмещения ущерба) Соответственно за проступок одного члена наказание ложилось бременем на весь род, что способствовало формированию коллективной ответственности: рода за одного члена и каждой личности перед своим родом.

Следует отметить, что в современной теории трансформации конфликта, направленной на изменение чувств, эмоций людей в постконфликтной ситуации, также присутствуют эти этапы: личная ответственность за совершенное и коллективная ответственность, принесение извинений, прощение, готовность компенсации ущерба и пр. Здесь мы можем говорить, что современная наука пытается использовать традиционный инструментарий разрешения конфликтов.

В то же время у коллективной ответственности может быть и обратная сторона, способствующая разгоранию конфликтов. Так, многие респонденты, опрошенные в рамках предварительного исследования в Оше и Араване в апреле 2012 г., отметили, что Ошские события 2010 года продемонстрировали нарушение закона коллективной ответственности. По их словам, некоторые узбекские лидеры, поправ права всей узбекской общины, провоцировали конфликт. В результате богатые и влиятельные узбеки выехали из страны заранее, а дома простых узбеков горели. Кыргызская повышенная коллективная ответственность проявилась своей негативной стороной, когда сотни молодых людей со всех концов страны выехали в Ош и участвовали в столкновениях с этническими узбеками, с одной стороны защищая жизнь и честь кыргызов, а с другой – осуществляя кровавые акты мести. Так, игнорирование прав узбекской общины своими лидерами и самоустранение кыргызских лидеров обернулось всплеском негативных проявлений коллективной ответственности с обеих сторон. >?4

Коллективная ответственность связана с закономерностями работы единой системы Целого, мироздания, где каждая из подсистем имеет свое место

>?4Какие положительные примеры кыргызских и узбекских лидеров в

и выполняют свои функции. Нарушение принципов гармонии даже на микро уровне ведет к трагическим последствиям, что мы можем наблюдать как в социально-политическом, культурном, так и экологическом контексте. Последнее доказывает нашу неразрывную связь с природой и космосом. Коллективная ответственность задается четким и понятным распределением ролей, функций и миссии, что создает основу для поддержания целостности сообщества, его стабильности и в целом продолжения жизни на земле.

☺ **Вопросы для закрепления:**

1. Объясните выражение «мир – это целостная система»
2. Как соотносятся личная и коллективная ответственность?
3. Насколько коллективная ответственность эффективна в вопросах предотвращения и разрешения конфликтов?
4. Приведите известные Вам примеры того, как работает коллективная ответственность. Обозначьте ее позитивные и негативные стороны.

событиях июня 2010 года Вам известны? Какова роль лидеров в конфликтных ситуациях? Какова степень персональной ответственности в конфликте?

Айтпаева Гульнара – доктор филологических наук, основатель и директор культурно-исследовательского центра Айгине, и.о. профессора Кыргызского Национального Университета. Гульнара Айтпаева получила кандидатскую степень по литературе в МГУ им. В.М. Ломоносова (1987) и докторскую степень по литературе и фольклору в КНУ, Бишкек (1996). В 1999 году основала программу Кыргыз Таануу (Этнология кыргызов) в Американском университете в Кыргызстане (1999-2002), и в 2002 году, расширив фокус и миссию программы, трансформировала ее в факультет культурной антропологии и археологии при Американском университете в Центральной Азии (2002-2005). Некоторые публикации, отражающие научные интересы Г.

Айтпаевой Jaichylyk: Harmonizing the Will of Nature and Human Needs (Continuum, 2012); Рядовые ислама (Этнографическое обозрение, 2010);

Sacred Sites in Kyrgyzstan: Spiritual Mission, Health and Pilgrimage (Ashgate, 2009); The Triad of Crime, Punishment and Forgiveness in Kyrgyz Epic Kojojash (Journal of Folklore Research Indiana University Press, 2006). Редактор серии книг по святым местам Кыргызстана, эксперт ЮНЕСКО с 2012 года.

Кожобекова Айжаркын – кандидат философских наук, доцент, участник международной программы для молодых исследователей CARTI (Central Asia and Caucasus Research and Training Initiative). В настоящее время работает в Международном университете Центральной Азии. В круг научных интересов входят вопросы кыргызского духовного наследия, нациестроительства и образования. Некоторые публикации, отражающие научные интересы:

Межэтнический конфликт как конфликт идентификации (Ата-Тюрк Ала-Тоо, - Б., 2004), Трансформация сознания (Политика и общество. – Б., 2002),.

Садыр уулу Жумагазы – один из основателей и первый председатель движения Ашар, основанного в 1989 г. В 1999 г. основал ОО «Арыш» и с целью развития концепции групп самопомощи на основе традиционных моделей самоорганизации. Садыр уулу Жумагазы получил образование в Ысык-Кульском сельскохозяйственном техникуме в 1969-1973 гг., а в 1981 г. окончил факультет журналистики Ленинградского Университета. 1983-1987 гг. работал корреспондентом газеты «Советтик Кыргызстан», а 1987-1991 гг. заместителем редактора журнала «Кыргыз жери». В 1994-1995-гг. занимал должность первого вице-мэра г. Бишкек по вопросам новых поселений. В 1995 г. был осужден по политическим мотивам, провел в Каракольском изоляторе 4 месяца, а в 2005 г. был полностью оправдан. На данный момент Садыр уулу Жумагазы занимается вопросами реформирования системы самоуправления с учетом традиционных подходов и усилением социальной ответственности микро кредитных учреждений.

Айбек Самаков – ассистент-исследователя в КИЦ «Айгине», студент факультета международных отношений в Кыргызско-Российском Славянском Университете. Участник программы студенческого обмена Global UGRAD в 2010-2011 гг.

Сейдахматова Чинара – представитель рода Бугу, общественный деятель, традиционный практик, занимается исследованием традиционной культуры кыргызов, в частности духовными, бытовыми и ремесленными практиками женщин в традиционных сообществах, изучением значений и смыслов традиционных орнаментов и узоров, а также пошивом одежды в традиционном стиле. Некоторые публикации, отражающие научные интересы: Рогатость – сакральная сила Ысык-Куля (Айгине, 2009), Размышление о кочевой демократии (www.traditionalknowledge.org), Что стоит за общественным движением « Народный курултай» в Кыргызстане? (BBC).

Мазмуну

Алгы сөз

Киришүү

Чыр-чатактарды чечүүнүн азыркы усулдары

Чыр-чатаксыз жанаша жашоо тутуму катары коомдоштуктардын өзүн уюштуруу институттары

Аксакалдар чыр-чатактарды жайгаруунун байыркы таянычы катары

Салттуу маданиятта чыр-чатактарды чечүүдөгү аялдын орду жана таасири

Кудалашуу – элдешүүгө өбөлгө

Көркөм өнөр тынчтыкты орнотуу жана сактап туруу ыгы катары

Ислам дини: тынчтык жана элдешүү тууралуу

Чыр-чатактарды алдын алуу жана чечүүдө ыйык жерлердин мааниси

Жамааттык жоопкерчилик концепциясы

Авторлор жөнүндө

Колдонулган адабияттардын тизмеси

Алгы сөз

Сиз колуңузда кармап турган «Чыр-чатактарды чечүүнүн салттык жолдору» аттуу окуу куралы «Жаш муундарга чыр-чатактын алдын алуунун жана чечүүнүн

салттык усулдарын үйрөтүү» аттуу долбоордун натыйжасында жаралды. Бул долбоордун демилгесин «Айгине» маданий-изилдөө борбору көтөрүп, АКШнын Элчилигинин чакан гранттар программасынын жардамы менен ишке ашырылган.

«Айгине» маданий-изилдөө борбору – 2004 жылы түптөлгөн беймамлекеттик уюм. «Айгине» маданий-изилдөө борборунун вазыйпасы төмөнкү максаттарды камтыйт:

- Кыргызстандын табигый жана маданий мурасын изилдөө
- Салттык даанышмандыкты сактоого, өнүктүрүүгө жана заманбап жашоо-турмуш менен шайкештикке келтирүүгө багытталаган руханий, илимий жана изилдөө иш-чараларды өткөзүү
- Мамлекеттик жана коомдук тутумдардын ар кайсы деңгээлдерде чечим кабыл алуусунда салттык билимдин оң потенциалын эске алуусуна түрткү болуу.

2005 жылдан бери биздин уюм өлкөбүздүн ар кайсы дубандарында ыйык жерлерди жана элдик билимди изилдеп келет. Уюмдун вазыйпасын жана практикалык зор тажрыйбасын эске алганда, чыр-чатактардын алдын алуунун жана чечүүнүн салттык жолдоруна багытталган долбоордун демилгесин көтөрүү мыйзам ченемдүү көрүнүш болду. Чынында эле ар бир элдин салттык билиминде чыр-чатактардын алдын алуу, аларды чечүү жана чыр-чатактык абалдардан чыгуу жөнүндө бир топ маалымат бар. Себеби чыр-чатактар, алардын себептери, ар кандай көрүнүштөрү адамзаттын коомдорунун жана табияттын түпкү бөлүкчөлөрүнүн бири эмеспи.

Салттык усулдар деп биз бул жерде ар кайсы элдер чыр-чатактарды чечүүгө жана алардын алдын алууга колдонгон иш-чаралардын жана ой-түшүнүктөрдүн топтомун түшүнөбүз. Долбоордун максаттарына салттык жана заманбап усулдарды салыштыруу кирген эмес, бирок экөөнүн кээбир айырмалары үстүндө эле жатат. Биринчиден бул алардын пайда болгон мезгили: эгерде конфликтология илими 19-20 кылымдарда пайда болгон болсо, чыр-чатактарды чечүүнүн салттык жолдору эзелтеден бери эле бар. Ошону менен бирге, чыр-чатактарды чечүүнүн салттык жолдору өзүнүн тез иштегендиги, ырым-жырымдар менен байланышта болуусу жана туруктуулугу менен айырмаланат. Мисалы үчүн, Фергана өрөөнүндө кеңири тарган, чыр-чатактардын алдын алууга же чыр-чатак болгон болсо, «мүшкүлдү чече турган», аял кишилер гана өткөзгөн «Мушкул Кушод» жана «Биби Сейшанбе» деген ырым-жырымдар бар. Бул ырым-жырымдар чыр-чатактын чыгуу коркунучу болсо, же чыр-чатактын өнүгүүсүнүн ар бир баскычында тез арада өткөзүлүшү мумкүн. Аялдар мындай ырым-жырымдарды жүз жыл мурун өткөзгөндөй эле азыр деле өткөзүп турушат. Чыр - чатактарды чечүүнүн салттык усулдары эл арасында алиге чейин колдолунуп келе жаткандыгы жана туруктуулугу менен биздин көңүлүбүздү бурду. Биз салттык менен заманбап усулдарды бир бирине карама каршы койбостон, алардын окшоштугу көп экенин тааныйбыз. Биздин оюбузча, ар бир чыр-чатакка чейинки, чыр-чатактык жана чатактан кийинки учурларда ошол шарттарга туура келген, чыр-чатакты натыйжалуу чече ала турган, салттык же

заманбап усулдар колдонулушу керек. Кээбир учурларда экөө тең бирдей колдонулушу да мүмкүн.

Салттык усулдар туруктуу жана кеңири колдонгондугуна карабастан, алар чыр-чатактарды чечүү илиминде жана жалпы эле илимий чөйрөдө өзүнө татыктуу орунду ээлей элек. Ушул окуу куралды чыгаруунун максаттарынын бири – бул салттык усулдарды билим берүү тармагына киргизүү жана аларды илимий жактан түшүнүүгө болгон аркеттерди күчөтүү болуп эсептелинет. Окуу куралынын алгачкы басылышы 2012 – жылдын август айында Баткен дубанынын алыскы Кайыңды айылында жайгашкан Кожо Мати Вали ыйык жеринде өткөн эмгек лагеринде сынактан өткөн. Аталган эмгек лагерине Кыргызстанда жашаган ар кайсы улуттардын жаш өкүлдөрү чогулуп, өлкөбүздүн ар бурчунан келген даанышман аксакалдар менен жолугуп, чыр-чатактарды чечүүнүн салттык жолдорун талкуулап, ошону менен бирге Кожо Мати Вали ыйык жеринин айланасын курчап эмгектеништи. «Жаш муундарга чыр-чатактардын алдын алуунун жана чечүүнүн салттык усулдарын үйрөтүү» аттуу долбоордун негизги натыйжалары – бул ар кайсы улуттардын жаштары үчүн эмгек лагери, алардын сабактары жана эмгектери жөнүндө тасма жана колуңузда турган окуу куралы болду. Ошону менен бирге, долбоордун мындан да чон жетишкендиги – бул долбоор учурунда салттык билимдин жана аларды алып жүрүүчүлөрдүн ачылган мүмкүнчүлүктөрү (потенциалы) болду.

Айтпаева Гүлнара, долбоордун жетекчиси

Самаков Айбек, долбоордун автору жана координатору

Киришүү

Бүгүн коомду чыр-чатаксыз элестетүү кыйын. Заманбап илим чыр-

чатакты алдын алуунун жана чечүүнүн ар түрдүү усулдарын иштеп чыгып, сунуштап жатканы менен, чыр-чатактар азайып кеткен жок. Чыр-чатактардын пайда болуш себебин, өөрчүп-өнүгүшү, таасири менен кесепеттерин түшүндүрүү жана алар менен иш алып баруу усулдары боюнча көптөгөн теориялар бар. Социалдык, саясий-экономикалык, маданий жараяндардын тез жүрүшү түпкүрүндө комплекстүү себептер катылган чыр-чатактардын барган сайын жаңы түрлөрүн жаратууда. Мындай себептерди практикалык усулдарга таянуу менен гана эмес, коом жашоосунун тереңиндеги рухий негиздерге таянуу менен жоюуга мүмкүн.

Бул ыңгайдан алганда тарыхый тамыры бар жана чыр-чатактарды чечүүнүн далай ирет натыйжалуу колдонулган салттуу усулдары зор мааниге ээ болот. Саясий институттар канчалык өнүккөн-өнүкпөгөндүгүнө карабастан, мындай усулдар көптөгөн элдердин күнүмдүк тажрыйбасында колдонулуп келе жаткандыгын белгилей кеткенибиз жөн. Салттуу усулдар бүгүнкү илимий жетишкендиктерге каршы келбейт, тескерисинче, аларды толуктаганга жарайт. Эң башкысы, салттуу усулдар заманбап ыктарга рухий негиз болуп бере алат.

Чыр-чатактарды чечүүдө заманбап жана салттуу амалдарды жуурулуштуруп, чыр-чатактардын кыйратуучу күчүнө каршы турган зор даремети бар коомду куруудагы комплекстүү иштерди жүргүзүүгө болот. Мындай айкалыштыруу чыр-чатактуу кырдаалдан зарыл тажрыйба алуу менен өнүгүүнүн башка, сапаттуу деңгээлине өтүүгө өбөлгө түзөт.

Ааламдашуу доору өлкөлөр менен элдерди баалуулуктардын мурдатан келе жаткан тутумдары өз маанисин жоготуп, коомдо жиктешүү күчөп, келечекке болгон кооптонуу сезими курчуп жаткан шарттарда коомдун жашоого жөндөмдүүлүгүн камсыз кылуучу жаңы негиздер менен жол-жоболорду издөөгө мажбур кылууда.

Салттуу усулдарга кайрылуу өткөндү көкөлөтүү же өнүгүүнүн жүрүшүн артка кайыруу эмес. Бул – коомду бириктирүүчү, муундардын мурастуулугун камсыз кылып, тарыхый тажрыйбаны (каталыктардын сабагын да) өткөрүп берүүчү принциптерге кайрылуу мүмкүнчүлүгү.

Бүтүндөй Борбордук Азия, анын ичинде Кыргызстандын аймагы түрдүү: Европа (христиан), араб (мусулман), кытай (конфуцийлик), түрк (көчмөн), инди (буддизм) цивилизацияларынын өзүнчө эле тогошкон жери болгон. Айтылуу Жибек жолу ар кайсы этникалык, маданий, социалдык тайпалардын тыгыз карым-катышын камсыз кылган. Мындай карым-катыштын жүрүшүндө танапаш жашоонун усулдары менен стратегиялары иштелип чыккан.

Кыргызстан азыркы учурда дагы түрдүү маданияттар менен диндерди тутунган ар кайсы элдер жашаган өлкө болуп эсептелет. Жалпы дүйнө жүзүндөгүдөй эле, биздин өлкөдөгү ар түрдүүлүк - өркүндөп-өсүүнүн негизи жана болочокто жашап калуу нун бирден-бир шарты. Ошол себептүү бир тараптан маданий-этникалык көп түрдүүлүктү колдоонун таасирдүү ыктарын табуунун, экинчи тараптан күтүлүүчү чырлардан алдын алуунун үстүндө туруктуу иштөө зарыл. Бул жуп бирдиктеги милдет бийлик түзүмдөрүнүн эле эмес, жалпы коомдун күч-аракетин талап кылат. Коом мүчөлөрү социалдык тутумга кирүү жана өздөрүнүн инсаний угутун сактоо менен өздөрү жашаган тутумду сактоонун жана жакшыртуунун олуттуулугун түшүнүүгү тийиш.

Бул окуу куралы окурманга жалпы азия элдеринин (анын ичинде кыргыздардын) турмуш тажрыйбасында жашап келген чыр-чатактарды алдын

алуу жана чечүүнүн тарыхый калыптанган усулдарына кайрылууну сунуш кылат.

Окуу куралы Кыргызстандагы социалдык жана этно-маданий мамилелерди шайкештирүү маселелерине кызыккан окурмандардын кеңири чөйрөсүнө арналат. Демек, аны каалагандардын баары колдоно алат. Чыр-чатактар менен иштөөнүн негизги эрежеси медициналык тажрыйбада кеңири белгилүү болгон «зыян келтирбе» принциби болуп саналат. Бул эмгек өткөн мезгилдерде Борбор Азия элдери чыр-чатактуу кырдаалдары жумшартуу жана чыр-чатактан кийинки жагдайды жайгаруу үчүн таасирдүү ыктарды табышып, түрдүү маданияттардын жанаша жашоо мүмкүнчүлүгүн сакташканын көрүүгө мүмкүнчүлүк берет.

Окуу куралы өз алдынча тынчтыкты орнотуунун кепили боло албастыгын, бирок жоопкерчиликти тигил же бул түзүмдөргө жүктөбөй, чыр-чатакты алдын алуу жана чечүү тууралуу маселеге жалпы коомдун көңүлүн бурууга жардам берерин белгилей кетүү зарыл.

Окуу куралынын түзүмү 9 бөлүмдөн турат:

1. Чыр-чатактарды чечүүнүн азыркы усулдары
2. Чыр-чатаксыз жанаша жашоо тутуму катары коомдоштуктардын өзүн уюштуруу институттары
3. Аксакалдар чыр-чатактарды жайгаруунун байыркы таянычы катары
4. Салттуу маданиятта чыр-чатактарды чечүүдөгү аялдын орду жана таасири
5. Кудалашуу – элдешүүгө өбөлгө
6. Көркөм өнөр тынчтыкты орнотуу жана сактап туруу ыгы катары
7. Ислам дини: тынчтык жана элдешүү тууралуу
8. Чыр-чатактарды алдын алуу жана чечүүдө ыйык жерлердин мааниси
9. Жамааттык жоопкерчилик концепциясы

Окуу куралында берилген ар бир бөлүмдө окурманга даректелген суроолор бар. Ал суроолордун жардамында окурман маалыматты жөн гана кабылдабастан, ага карата өз мамилесин туюндуруп, жеке турмуштук тажрыйбасы менен байланыштыра алат жана аны түшүнүү, мүмкүн болсо колдонуу деңгээлине алып чыгууга аракет кылат.

Ошентип, чыр-чатактар менен иштөөнүн салттуу усулдары менен таанышууда окурман ой жүгүртүп, жигердүү иштеши керек. Бул окуу куралы менен иштеген ар бир киши капсалаң жагдайлар менен чыр-чатактарды тынчтык жана жаратмандык жол аркылуу жөнгө салуу боюнча пайдалуу ыктар менен мүмкүнчүлүктөрдү табарына биз чын ыкластан ишенебиз. Албетте, чыр-чатактардын ушундайча чечилиши ар бир адамдын чыныгы каалоо-тилегине, күч-аракетине жана даярдыгына жараша болот.

Чыр-чатактарды чечүүнүн заманбап усулдары

Маселелер:

1. Чыр-чатактардын ар түрдүүлүгүн көрсөтүү. 2. Чыр-чатактарды чечүүнүн усулдары менен тааныштыруу. Ар кандай чыр-чатактар▲1 негизинен инсаний, социалдык, этникалык же мамлекеттик мүнөздөгү теңсиздиктен келип чыгат. Ошол себептүү изилдөөчүлөр чыр-чатактардын ар түрдүүлүгүн, себептерин, көлөмүн, жаатташкандардын максатын, жарандардын тартылуусун ж.б. белгилөө менен чыр-чатактарды ар кандай негизде түркүмдөшөт. Р. Дарендорф чыр-чатактардын мындай түрлөрүн бөлүп көрсөтөт: <u>Пайда болуу булагы боюнча:</u> • Кызыкчылыктардын чыр-чатактары • Баалуулуктардын чыр-чатактары • Өздөшүү (идентификация) чыр-чатактары <u>Социалдык натыйжасы боюнча:</u> • Ийгиликтүү чыр-чатактар • Ийгиликсиз чыр-чатактар • Жаратман багыттагы чыр-чатактар (конструктивдүү) • Кыйратуучу чыр-чатактар (деструктивдүү) <u>Көлөмү боюнча :</u> • Жергиликтүү чыр-чатактар • Аймактык чыр-чатактар • Мамлекеттер аралык чыр-чатактар • Ааламдык (глобалдык) чыр-чатактар • Микро-, макро-, жана мегачыр-чатактар <u>Күрөш жүргүзүү формалары боюнча:</u> • Тынч чыр-чатактар • Тынч эмес чыр-чатактар <u>Келип чыгыш шарттарынын өзгөчөлүктөрү боюнча:</u> • Эндогендик (ички) чыр-чатактар • Экзогендик (тышкы) чыр-чатактар <u>Катышуучулардын чыр-чатакка мамилеси боюнча:</u> • Чыныгы чыр-чатак • Кокусунан болгон чыр-чатак	▲1 Чыр-чатактын 100дөн ашуун аныктамасы бар. «Чыр-чатак - конфликт (лат. conflictus) — социалдык өз ара карым-катнаштын жүрүшүндө пайда болуп, ага катышуучуларды жаатташууга алып келген жана адатта эреже менен чен-ченемдердин алкагынан чыгуучу, жагымсыз сезимдер менен коштолгон, кызыкчылык, максат жана көз караштардагы келишпестиктерди чечүүнүн эң курч ыкмасы. Чыр-чатактар конфликтология (чыр-чатак таануу) илиминин предмети болуп саналат»¹.
--	--

¹Конфликт [Электрондук ресурс] // Википедия – эркин энциклопедиясы. URL: <http://ru.wikipedia.org/wiki/Конфликт> (кайрылуу күнү 20.01.2013)

- Жалган чыр-чатак
- Латенттүү (байкалбаган) чыр-чатак

Күрөш ыкмасы боюнча:

- Салгылашуу
- Оюн
- Талаш-тартыш

А.Г. Здравомыслов чыр-чатактарды төмөнкүчө түркүмдөөнү сунуш кылат:

- Индивиддер (жеке адамдар) ортосундагы чыр-чатактар
- Топтор ортосундагы чыр-чатактар

Топтор ортосундагы чыр-чатактардын түрлөрү:

- Кызыкчылыктар тобунун ортосундагы чыр-чатактар
- Этно улуттук топтор ортосундагы чыр-чатактар
- Абалынын жалпылыгы боюнча бириккен топтор ортосундагы чыр-чатактар
- Ассоциациялар ортосундагы чыр-чатактар
- Институттар ичиндеги жана ортосундагы чыр-чатактар
- Мамлекеттер ортосундагы чыр-чатактар
- Маданияттар жана маданий типтер аралык чыр-чатактар

Көпчүлүк изилдөөчүлөр инсандын ички чыр-чатагы менен топтор ортосундагы чыр-чатактарга көп көңүл бурушуп, аларды мүдөөлүк (мотивациялык) чыр-чатактарга киргизишет (К. Левин, Л. Берковиц, М. Дойч, Д. Майерс). Психологиялык адабиятта чыр-чатактар жалпысынан үч: инсандын ички, жеке адамдар ортосундагы жана топ ортосундагы деңгээлде берилген.

Ф. Лютенс, инсандын ички чатагын караштырып, аны үч түргө бөлөт:

- Аткарган ролуна байланышкан чыр-чатак
- Чүнчүп чөгүүгө байланышкан чыр-чатак
- Максаттардын чыр-чатагы

Топтор ортосундагы чыр-чатактар жөнүндө айта турган болсок, алар көбүнчө чектелген каражаттар же ар биринин өз кызыкчылыгы бар формалдуу жана бейформал топтордун ортосундагы таасир этүү чөйрөсү үчүн болгон

күрөш менен шартталган. Топтор ортосундагы чыр-чатактардын 75-80%ы сырттан караганда көз караштардын, баалуулуктардын же мүнөздөрдүн туура келбестигиндей көрүнгөнү менен, алар эң мурда катышуучулардын материалдык кызыкчылыктары менен шартталган.

Мүнөзү боюнча чыр-чатактарды төмөнкүдөй эки түргө бөлүүгө болот:

- Объективдүү, тактап айтканда, түпкүрүндө чыныгы көйгөйлөр бар
- Субъективдүү, тактап айтканда, окуяларды, фактыларды, иш-аракеттерди, мамилелерди ж.б. ар кандайча баалоого байланышкан >?1

Бүгүнкү чыр-чатак таанууда өтө ар түрдүү көптөгөн түркүмдөөлөр сунушталган, аларга таянып, чыр-чатак тууралуу коомдогу көптөгөн мамилелер менен байланышкан көп өңүттүү көрүнүш катары айтууга болот.

Ар бир чыр-чатактын оң жана терс кызматы бар:

Оң	Терс
Чыр-чатактын катышуучуларынын ортосундагы чыйралууну жумшартуу кызматы (тынчтандыруу эффектиси).	Коомду бүлүндүрүү коркунучу
Коммуникация жана карым-катнаш кызматы. Жаңжал учурунда чырлашкан тараптарда бири-бирин көбүрөөк билип, жакындашуу үчүн негиз табууга мүмкүнчүлүк түзүлөт.	Бийлик түзүмдөрүндөгү жана саясий мамилелердеги жагымсыз өзгөрүүлөр.
Түрткү болуу кызматы. Чыр-чатак социалдык жана саясий өзгөрүүлөргө шыкак болот.	Дүйнө коомчулугунун назарында коомдун, өлкөнүн жакшы бедел-баркынын жоголушу.

>?1 Айтылган чыр-чатактардын кайсы түрүнө түздөн-түз катышкансыз? Чыр-чатакты кантип чече алдыңыз эле? Өз тажрыйбаңызды бөлүшүнүз. Чырды чечүүдө Сиз колдонгон усул натыйжалуу болду деп эсептейсизби? Эмне үчүн?

Социалдык тең салмактуулукту орнотууга өбөлгө болуу кызматы.	Жоболондуу демографиялык процесстер ж.б.
Коомдогу болгон баалуулуктар менен социалдык ченемдерди жаңыча аңдап билүү жана өзгөртүү кызматы.	Калк бүт бойдон тартылып, чыр-чатактын создугуп кетиши (согуш).

Адатта чыр-чатак төрт баскычта болуп өтөт:

- Биринчи баскычында карама-каршылыктар күчөп, чырдашкан тараптар өз көз караштарын билдиришет жана өздөрүнө тарапкер боло тургандарды издешет. Бул баскычта чыр-чатакты алдын алууга болот.
- Экинчи баскычта карама-каршылыктардын чыңалганы, чырдашкан тараптардын бара-бара эки жаатка бөлүнө баштаганы байкалат. Тараптар бири-биринин жүйөө-далилдерин уккулары келбегендигин көрсөтүшөт, өздөрүн жактагандардын катарын арттырууга, ошол эле учурда атаандашынын таламын талашмакчы болгондорду жолдон бурууга аракеттенет.
- Үчүнчү баскыч ар кандай көлөмгө жана кырсыкка алып келиши мүмкүн болгон чыр-чатактын түздөн-төз тутанышы менен мүнөздөлөт. Эреже катары, үчүнчү баскыч чырдашкандар тараптан көрсөтүлгөн зомбулук менен башталат.
- Төртүнчү баскычта тараптар расмий же формалдуу эмес мунасага келет.

Чыр-чатакты жөнгө салуу жаатташкандардын кызыкчылыктарын канааттандырууга мүмкүнчүлүк бергидей өз ара теңдештикке жетишүү менен байланышкан.

Мындай теңдештикке жетишүү үчүн төмөнкү үч шарт аткарылышы зарыл:

1. Тараптардын чыр-чатактуу кырдаалдын барлыгын моюнга алышы.

2. Тараптардын өздөрү белгилеген шарттарды аткарууга жана сүйлөшүүгө мүмкүнчүлүк бергидей уюшкандыгы.

3. Ар бир тарап үчүн бирдей мүмкүнчүлүктөрдү түзгөн эрежелерди кабыл алуу.

Адатта этника аралык жаңжалдарды жөнгө салуу ыктары үч топко бөлүнөт.

1. Бир тарап толук жеңип чыгып, чыр-чатактын күч менен чечилиши. Эреже катары, чыр-чатакты мында убактылуу гана жайгарса болот. Бир канча мезгил өткөндөн кийин жеңилген тарап күч топтоп кайра чатак башташы мүмкүн.

2. Бири-бирин жеңе албай, эки тараптын тең күч-кубаттан тайышы. Мындай кырдаалда тараптар зарыл каражат топтогондон кийин чатак кайра ырбашы мүмкүн.

3. Негизги маселелер боюнча мунасага келүүнүн натыйжасында жана мындан ары иштиктүү алака кылуу ниети менен жетишилген эки тараптын утушка жетиши.

Бирок чыр-чатакты чечүү усулдарынын көп түрдүүлүгү үч топ менен эле чектелбейт. Ар бири өзүнчө чабал жана күчтүү жактары менен айырмаланган дагы көптөгөн усулдар бар. >?2

Качуу – тараптар чыр-чатактын чыгып кетиши мүмкүн экенин баамдашып, жүрүш-туруштун чатакка алып келбеген жагын тандашат. Бирок мындай жүрүш-туруш чатактын иш жүзүндө чечилишине түрткү болбойт, анткени тараптар ортосундагы тирешүү иш жүзүндө чечилбейт. Качуу тирешүүнү жоюу үчүн убакыт менен каражат жетишсиз болгон кырдаалдарда, же тараптарда ортолорундагы көйгөйдү чечүүгө ниети жок болгон учурда колдонулат.

Кийинкиге калтыруу – каражат топтоо, зарыл шарттарды күтүү, тийиштүү усулдары иштеп чыгуу ж.б.у.с. жагымдуу учурду күтүп, чыр-чатакты чечүүнү кийинкиге калтырган усул. Чыр-чатакты чечүүнүн мындай ыгы тараптарга өз көз караштарына кайрадан баам салууга

>?2 Чыр-чатактарды чечүүнүн сунуш кылынган усулдары менен таанышып, ар биринин чабал жана күчтүү жактарын аныктагыла.

мүмкүнчүлүк берет, бирок маселени чечүүнү улам кийинкиге калтыра берүү чырдуу жагдайды ого бетер оорлотуп жиберши мүмкүн.

Чыр-чатакты тануу же алмаштыруу - анынөсүшүнүнбелгилүүучурунда чыр-чатактынөзүнөн өзү басаңдашы жана чечүү ыктымалдыгы бир кыйла жогору болгон башка ыңгайга өтүшү.

Сүйлөшүүлөр – кызматташуунун зарылдыгына жараша тараптардын көз караштарын да эске алуу менен түрдүү жүйөө-далилдерди колдонуу. Сүйлөшүүлөр чыр-чатактын себеби менен тараптардын кызыкчылыктарын аныктоого, маселени чечүүнүн мүмкүн болгон варианттарын иштеп чыгууга багытталган.

Элдешүү (ыктыярдуу же мажбур) тараптардын позициялары менен кызыкчылыктары жакындашкан учурда гана мүмкүн.

Үчүнчү тарап (калыстардын териштирүүсү) узакка созулган чыр-чатактарда колдонулат. Чыр-чатакка мындай учурда өзүнүн кызыкчылыктары менен артыкчылыктары болбогон бейтарап жак аралашып, чырды чечүү боюнча өз сунуштарын айтат.

Сотко кайрылуу – сот тараптарды угуп, чырдашкан тараптар аткарууга милдеттүү болгон талашсыз чечимди чыгарат.

Ыкка көнүү же жол бошотуу – чыр-чатактын тараптардын бири өз ыктыяры менен күрөштөн баш тартуусу менен аякташы. Бул бир катар себептер менен шартталган: өз доосунун мыйзамсыз экендигин моюнга алуу, атаандаштан көз каранды болуу, чырдашууну уланта берсе чоң зыянга учурап калуу коркунучу, каралып жаткан көйгөйдүн арзыбастыгы, же үчүнчү тараптын кысым көрсөтүшү (К. Томас).

Эпке келүү (компромисс) – тараптар айрым маселелер боюнча каршысынын пикирине кошулган өз ара эпке келүү усулу. Эпке келүү тараптардын кызыкчылыктарын өз ара жокко чыгарбаган мүнөздө, бардыгын жоготуп коюу коркунучу жок болгондо, позициялардын бирдейлиги түшүнүлгөн жагдайда гана мүмкүн.

Тил табышуу (консенсус) – каралып жаткан маселелер боюнча тараптардын негиздүү нараазылыктары

жок болгондогу өз ара мунасага келүүнүн натыйжасында чечимдерди кабыл алуу ыгы.

Кызматташуу – чыр-чатакты чечүүнүн тараптар бири-бирин иштиктүү чечимдерди кабыл алууга жөндөмдүү шериктеш катары кароого умтулушуна негизделген бир кыйла натыйжалуу жолу. (К. Томас). ▲2

Кызматташуу сүйлөшүүнүн төмөнкүдөй принциптери менен жүргүзүлөт:

- Адамдарды жана маселелерди айырмалоо;
- Каршылаштын позициясын, далилдери менен артык көргөн нерселерин түшүнүү;
- Келип чыккан көйгөйдү чечүүгө даяр туруу жана өз ара жакшы мамиледе болуу;
- Негизги кызыкчылыктарды бөлүп көрсөтүү жана жакындаштыруучу жолдорду издөө;
- Чыр-чатакты чечүүнүн ар түрдүү, өз ара пайдалуу варианттарын иштеп чыгуу;
- Болгон маселени талдоо жана баалоо үчүн объективдүү чек-ченемдерди иштеп чыгуу.

Практикада мыкты натыйжаларга жетишүү үчүн комплекстүү усулдар колдонулат. ▲3

Белгилей кетсек, тараптар ортосундагы чыр-чатакты макулдашуу же келишим жүзүндө бекемдөө менен чечкенден кийин чатакты өзгөртүү зарыл, б.а. чырдашкан тараптардын бири-бирине мамилеси өзгөрүшү абзел. Чыр-чатакты өзгөртүү – бул тараптардын мамилесинин тирешүүдөн кызматташууга, ишенбестиктен ишеним билдирүүгө, ассиметриялык (үстөмдүк кылуучу - басмырлануучу) мамиледен симметриялык (теңдеш өнөктөш) мамилеге өтүү.

☺ **Бышыктоо үчүн суроолор:**

1. Чыр-чатак деген эмне?
2. Сиз чыр-чатактын кайсы түрлөрүн билесиз? Чыр-чатактын пайда болушунун себеби эмнеде?

▲ 2 1942-ж. америкалык социалдык психолог М. Фоллетт чыр-чатактарды басып койгондон көрө чечүү (жөнгө салуу) жакшы экендигин белгилеген. Ал үч ыкты бөлүп көрсөтөт: бир жактуу жеңиш, эпке келүү жана жуурулушуу. Жуурулушуу (интеграция) – мындай чечимде эки тарап тең эч кандай олуттуу жоготууга учурабастан, өздөрү иштеп чыккан эрежелерди аткарышат. Кийин чыр-чатакты чечүүнүн мындай ыгы «кызматташтык» деп аталып калды¹.

▲ 3Джин Шарптын «Зомбулуксуз иш-аракет саясаты. Зомбулуксуз иш-аракеттин 198 усулу» деген эмгегинде зордук-зомбулуксуз нараазылык

¹Капа: Follett, Mary. *Dynamic administration: The collected papers of Mary Parker Follett: Early sociology of management and organizations*. Vol. 3. Routledge, 2003.

3. Чыр-чатакты чечүүнүн кайсы усулдарын Сиз колдоно аласыз? Сиздин пикириңизче, кайсылары баарынан натыйжалуу? 4. Сизге чыр-чатакты чечүүнүн бул бөлүмдө берилбеген, башка ыктары белгилүүбү? 5. Чыр-чатактын чегин кантип азайтса болот? 6. Сизге чыр-чатакты алдын алуунун кандай усулдары белгилүү?	билдирүү жана ынандыруу усулдары берилген (ага символикалуу иш чаралардын түрлөрү да камтылган)¹.
--	---

Салттуумаданияттагы элдештирүү усулдары

Коомдоштуктардын өзүнчө уюшуу институттары -	
---	--

¹Капа: Sharp, Gene. "198 methods of nonviolent action." *Bulletin of Peace Proposals* 3 (1972).

чир- чатаксызжанаашажашоотутумукатары(өзжардамтопто ру, өзбекжанатажикмаалелери) Маселелер: 1. Коомдук уюшуунун салттуу институттарын караштыруу. 2. Кыргыз коомдоштуктарынын өзүнчө уюшуусунун түрдүү формалары менен тааныштыруу. 3. Мындай уюшуу формаларынын кызматы менен мүмкүнчүлүктөрүн көрсөтүү. 4. Коомдук турмуштун жөнгө салуучусу катары маалелердин өзгөчөлүктөрүн көрсөтүү. Коомдук өзүнчө уюшуу жана жамааттык. Жамаатчылык ▲1 борбор азиялык салттуу коомдоштуктардын уюшуу принциби катары азыркы кезде да пайдалуу бойдон калууда. Жамаатчылык деп аталган психология өзгөрүп турган социалдык-экономикалык шарттар менен саясий кайра куруулар учурунда коомдоштуктарга кайсы бир даражада туруктуулук менен бүтүндүгүн сактоого, ыңгайлашууга шарт түзгөн. Жеке кызыкчылыктарга караганда жамааттык баалуулуктардын артыкчылыгы коомдоштуктардын ички жашоо таризин жайгарууга гана эмес, а анын турмуш-тириликке жөндөмдүүлүгүн камсыз кылууга да мүмкүнчүлүк берген. Азыркы учурдагы максат-мүдөөлөрдүн жекеликке умтулуу деңгээли жогорулагандыгына карабастан, борбор азиялык коомдоштуктарда жамааттык аң-сезим мурдагыдай эле үстөмдүк кылып келе жатат. Бул эң мурда коомдоштуктун уюшуусу али да болсо турмуш-тириликтин көп маселелеринде таасири жогору экендиги менен байланышкан. Коомдоштуктардын салттуу уюшуусунун ар түрдүү формалары жана үлгүлөрү бар, бирок бул ар түрдүүлүккө карабастан уюшуунун негизги максаты коомдоштуктун бардык мүчөлөрүнө өз ара жардам көрсөтүү болуп саналат. >?1 Салттуу уюшуунун түрлөрүн кайра жандандыруу. Эгер өзбек жана тажик коомдоштуктарындагы өзүнчө бир квартал – мааленин ▲2 (махалат – жер, жамоя, гузар) үй-бүлөлөрүн бириктирген кошуна	▲1 Жамаатчылык (коллективизм) - адамдардын жеке кызыкчылыктарын коомдун кызыкчылыктарына аң-сезимдүү түрдө багындырган өз ара мамилеси жана биргелешкен ишмердигин уюштуруу принциби. Ал жолдоштук кызматташуудан, өз ара аракеттенүүгө жана өз ара жардамдашууга даяр туруудан, өз ара түшүнүшүүдөн, жакшылык каалоодон жана адептүүлүктөн, башкалардын түйшүктөрү менен муктаждыктарына кызыгуудан билинет⁴. >?1Совет бийлиги жамаатчылыкты өткөндүн калдыгы, унутулууга тийиш болгон «эскирген институт» катары караган. Бирок жамааттык жашоого
--	---

⁴ Словарь / Под. ред. М.Ю. Кондратьева // Психологический лексикон. Энциклопедический словарь в шести томах / Ред.-сост. Л.А. Карпенко. Под общ. ред. А.В. Петровского. — М.: ПЕР СЭ, 2006. — 176 с

жамааттыктар аймактык гана эмес, административдик бирдик, айылдык жана шаардык бөлүктөрдүн баштапкы компоненти болсо, ал эми кыргыз коомдоштуктарында уюшуу үлгүлөрү менен түрлөрү формалдуу эмес болгон. Кыргыздардын салттуу уюшуу институттарынын кайра жаңырышынын оожалышы 1989-жылкы «Ашар» куруучуларынын кыймылынан башталды. Жаш үй-бүлөлөр (басымдуу көпчүлүгү аймактардан келген кыргыздар) шаарга отурукташуу жана борбордон туракжай алуу укугу үчүн күрөшө башташкан. Алар шаар четиндеги жерлерди басып алып, тез эле үйлөрдү куруп алышкан. Ондогон үй-бүлө бир канча күндүн ичинде чогуу бир үй-бүлөгө үй куруп, анан улам кийинки үй-бүлөлөргө жардамдашкан. Ошентип, бир айдын ичинде кварталдар өсүп чыкты. Бийлик жалпы элдин кыймылына каршы тура алган жок. Соңку жыйырма жыл ичинде шаар айланасында ири конуштар пайда болуп, ата-бабаларыбыздын уюшуусунун ар түрдүү формалары кайра жаңырып, тутумдашып, илимий жактан негизделе баштады. Замандын талабына жараша ыңгайлашкан коомдоштуктардын уюшуу формалары өз жардам топтору деп атала баштады (ӨЖТ).

Маалелер сыяктуу эле азыркы ӨЖТлардын өзгөчөлүктөрү алардын биримдиги этникалык, социалдык жана тамыр-туугандык (буга маани берилсе да) жактан көз каранды болбогондугунда. ӨЖТлар кошуна отурукташуу негизинде түзүлөт. Таасирдүү топторду түзүү үчүн бир ӨЖТдагы үй чарбалардын саны 15-20га жетиши керек. Турган аймактары менен көйгөйлөрүнүн жалпылыгы, ошондой эле өз ара жардам берүүчү топтордун чакандыгы башка ӨЖТлар, БӨУлар жана жергиликтүү бийликтер менен алака-катышта мындай көйгөйлөрдү так аныктап, натыйжалуу чечүүгө мүмкүнчүлүк берет. >?2

ӨЖТ концепциясы коомдун көчмөндүк уюшуусунун салттуу үлгүсүнүн жаңырган түрү катары кылымдар катмарында калыптанган өз ара жардамдашуу үлгүсүнө таянат. Алсак, жооп кылуу принциби боюнча өз ара жардамдашуунун салттуу үлгүсүн заматтык өз жардам, орчун өз жардам, жана өскөн өз жардам деп түркүмдөөгө болот. >?3

Заматтык өз жардам.

Денгене – сатып алуучу жандыктын баасын тең чыгарып аны союп жегендик. Мында тамактануу

туруктуу болуп, элдин мурдагы турмуш таризин, каада-салт, үрп-адаттарын сактап калууга умтулду.

Сиздин көз карашыңызча, азыркы дүйнөдө салттуу формалардагы уюшуунун келечеги кандай?

▲2Маале – көчө (Маале) жанаша жашаган 8-10 үй-бүлөдөн турган, аксакалы башкарган социалдык түзүм¹.

>?2 Чыр-чатактардын чыгышына же чечилишине жалпы орток маселелер кандай таасир этиши мүмкүн?

>?3

Коомдоштуктардын уюшуусунун кайсы формалары Сизге белгилүү? Алардын иштеринен мисалдар келтириңиз.

¹ Арифханова З. Традиционные сообщества в современном Узбекистане[Электрондук ресурс] // Центральная Азия и Кавказ [Расм. сайты]. URL: <http://www.ca-c.org/journal/cac-10-2000/06.arifh.shtml> (кайрылуу күнү: 20.01.2013).

муктаждыгынан сырткары сармерден айтылып рухий талаптар да канааттандырылган. Этти узакка сактоо мүмкүндүгү жок болгондуктан, деңгеле чүйгүн этти жаңылайпайдаланууга шарт түзгөнү, жашоо зарылдыгынан пайда болгонун көрсөтөт. Бул «тең ичкенди теңирим сүйүптүр» дегендей, адамдардын ич ара теңдигин камсыз кылып турганы менен да баалуу. Дагы бир өзгөчөлүгү шерне же жоро сымак жараянды (бири-бирин чакыруу кыш же жай бойу уланган) көпкө күтпөй, муктаждык бачым канааттандырылган жана аны каалаган убакта жасоого болгон.

Шерне – кезектешип бир-бирине чакырышып, мал союп, жайыл дасторкон тарта коноктоо. Мунун 3 түрүн белгилеп жүрүшөт.

- Мырза шерне – кезектешип бири-бириникине үй-бүлөсү менен конокко баруу. Бул өзүнчө эле шаан-шөкөт болгондуктан үлпөтчөнүн бийи, эрке баласы, эшик агасы болгон. Бий милдетине жалпы жетектөө, уйуштуруу, эрке балага үлпөттү алып баруу, эшик агага келгендерди тосуу, чарбачылык жагын тейлөө өндүү милдеттер тагылган.
- Бышырып кеткен шерне – чогуу бышырылган этти сорпосу менен теңдеп бөлүштүрүп ар ким өз үйүнө алып кетип жегендик. Бул үй-бүлөдөгү бардык жанды жаңы эт, сорпо менен камсыз кылынгандыгы менен баалуу болуп турат.
- Чийкилей шерне – согум союп, чүйгүн этти тең бөлүп үйлөрүнө алып кетүү.

Кошумча –туугандар, санаалаштар ортосундагы алыш-бериште турмуш деңгээлине жараша, алдарынын келишинче чен, өлчөмдөр аныкталган. «Биздин алыш-беришибиз бир койдон» же «ыражабыз бир козу» делип айтылган. Демейде, «кошумча» ырасмий салымдан кийин дагы кошумча иретинде пайда алуучуну кубаттандыруу үчүн ыктыярдуу берилет. Мисалы, жамандыкта бир тай берген, миң сомдон кошкон жана жүз, элүү, атүгүл он сомдук кошумча берген катыштык бар. Бул жети атадан ары кеткен жана андан бери бир ата балдары менен жеткен туугандык алака.

Жоро – бирге кыдырып кезектешип бозо ичүү. Мында да жоро бийи, эрке баласы, эшик агасы шайланат. Жоро менен шернеде милдеттерди бөлүштүрүү киргизилгенине караганда, аткарылуучу

иштин көп болгондугунан жана тартип маселесин жөнгө салуу зарылдыгы чыккан ъчън болсо керек. Мында өз жардамдын түзүлүшү (структурасы) даана көрүнөт. Анткени, жалпы чечим башкы бийлик болгон чогулушта кабыл алынып, экинчи деңгээлдеги бийлик болгон жетекчиликке (бий, эрке бала, эшик агага) ишти уйуштуруп, кааданы өткөрүү жүктөлгөн.

Баштаң – ата-энеси бир жакка кеткен үйдүн кыз же келини курбулары менен ортого колдон келген салымдарды чогултуп тамак жасап, тамаша өткөрүп мокум кандыруулары. Топтолгон кыз-келиндердин бири унун, экинчиси аш-көгүн, үчүнчүсү майын, төртүнчүсү тузун алып келип эңсеген тамгын жасап жешип, чын жүрөктөн баарлашып черлерин жазышкан. Илгери колунда барлар баштаңдын негизги бөлүгүн көтөрүп, чаначтап кымыз даярдап, козу союп теңтуш жана санаалаштарын урматтаган.

Одок – көлөмү кичирээк, бирок бүтүрүүнү тез талап эткен, кой кыркуу, көң чабуу, чөп оруу өңдөнгөн жумуштар жармакташып иштөө менен бүткөрүлүп, андан соң кезектеги кишинин түйшүгүн чечүүгө бардыгы чогуулап жөнөшкөн.

Чечкор – күз берекесин жыйынтыктоо иш-чарасы. Мында алынган түшүмдөн, айлападага колунда жок туугандарына, кем-карчтууларга каптарга салып энчилеп, жардамды алып кетүүнү суранышкан. Алардын алкоосу келерки түшүмдүн артылуусунун кепилдиги, кудайдын ыраазылыгын жаратуу катары каралган. Бул каралашуудан пайда болгон элдеги жылуу маанай адамга рухий азык тартуулаган, дилин аруулаган, алдыдагы албан иштерге демдендирген.

Баамдалгандай «өз жардамдын» бул түрлөрүндө, биринчиден, кыска убакыт коротулуп, экинчиден, жеке керектөө жана үчүнчүдөн, негизинен утурумдук, тамактануу муктаждыктары чечилген. Бирок, андан анын коомдук мааниси басандаган эмес, заматтык өз жардам инсандардын ортосундагы горизонталдык байланыштарды▲3 бекемдеп турган.

Орчун өз жардам.

Ынтымак – бул биримдүүлүк, өз ара келишимге келүү, ырашкерликте жашоо. Элибизде ынтымакты

▲3 Горизонталдуу байланыштар – абалы боюнча бирдей даражада турган коом мүчөлөрүнүн ортосундагы байланыштар.

өткөрүүдө, ошол иш-чара арналган адамдын зоболосуна карата аны 2 түргө ажыратып түшүнүшкөн. Биринчиси, көчмөндүк заманда элге кадыры өткөн атактуулар дүйнө салганда түйшүгүн чогуу көтөрөлү делип атпай элден ынтымак чогултулган. Кадыр-бырктуу адам кайтыш болгондо анын мал-жаны ашын өз аброюна татыктуу деңгээлде өткөрүүгө жетишпегендиктен, бүт уруусунан кошумча алып, алыстан келген конокторун күтүп, күтүрөтүп узаткан. Мисалы үчүн, Тилекмат аке▲4 о дүйнөгө өткөндө Кыргызстандын бүт жерлеринен үч миңден ашык адам келген.

Экинчиси, караламан жөнөкөй журт «көп түкүрсө көл болот» дешип, макулдашып алган чечимдери боюнча жакын туугандарынын зыйапатын өткөрүп, көтөрмөлөп келишкен. Көрүнүп тургандай мында соопчулук жагы негизги мааниге ээ болуп турат. Ошондой эле байлыгы менен бийлиги барлар жана букаралар же караламан журт ортосунда кызматташуу алакалары тыгыз жүргөн. Таптык карама-каршылык болгон эмес. (Ынтымакка жаңы аныктаманы китепче соңундагы тиркемеден окусаңыздар болот).

Ыража – бул элибиздин жамандык-жакшылыкта бир-бирине көрсөткөн жардамы, урмат-сыйы. Мурда, ар ким алына жараша (акча, мал, кийит, чөп-чар, отун-суу, эгин-тегин) жайын айтчу. Азыр адамдар макулдашып алган оозеки келишими боюнча жалаң эле бирдей өлчөмдө акча чогултуп бермейге өтүшкөн. Мунун орчундуулугу айлапаны дайыма ынтымакта кармагандыгында жана коңшу-колондор өзгөрүлүп турса да, салт катары бул жараян эч токтолбой эл жашаган кайсы аймак болбосун улана бергендигинде. Бул каралашуу катары эсептелинбейт жана мында кошконун кайтарып алуу өңдүү пенделик ойлор болбойт, тек гана «ар кимдин башына келет» деген жазмыштык түшүнүк адамдарды жетектейт.

Ашар – бирге аракеттенип алдыга коюлган максаттын өтөөсүнө чыгуу. Ашарга келгендердин озуйпасы айрым бир жумуштун аягына чыгуу болгондуктан аны тез жана сапаттуу бүтүрүү үчүн ар кимдин шыгына жараша милдеттер тагылат.>?4 Ал үй салууда гана эмес ошондой эле кош айдоодо, килем

▲4Тилекмат Аке

«Тилекмат Жылкыайдар уулу (1800-1863) - кыргыз элинин XIX кылымдагы көрүнүктүү инсандарынын бири болуп саналат. Ал касташкан кошуналарды элдештирүүдө өзүнүн дипломатиялык жана чечендик өнөрүн билгичтик менен колдонуп, түзүлгөн курч кырдаалды жайгарууда аларды мунасага келтирген... Тилекмат Аке элдин эсинде таланттуу ойчул, чыгаан элчи катары калды. Анын көз карашынын негизин элдин ынтымагы менен биримдиги түзгөн. Жакшылык менен жамандык тууралуу салттуу түшүнүктөрдү тутунуп, ал өз элинин адептик жана адеп-ахлактык өсүшүнө багыт берүүгө аракет

токууда, кийиз басууда, чий чырмоодо ж.б. көп күч талап этилген жумуштарда колдонулган. Атүгүл, 1989-жылы «жер алуу кыймылында» адамдар ашарлап: бирлери өкмөттү шыкактап, экинчилери элди тартипке салып, үчүнчүлөрү тийиштүү даректемелерди даярдап, төртүнчүлөрү басма сөз менен коомдук пикир жаратып, жер бөлүнчөктөрүн (участкаларын) алышып үй салууну жүзөгө ашыра башташкан. Ал козголуш азыркыга чейин уланып, борбор тегерегинде 50 конуш пайда болуп, жарым миллион эл жашап жатат.

Саан – сааны жок калган үй-бүлөгө берилген музоолуу уй. Малын уурдатып же ал көтөрүмдөн чыкпай калып саанынан ажыраганда айылдаштар же туугандар тарабынан бир жай мезгилине берилип келген. Алган адам малды эттүү багып, сүтүн ичип сынынан кетирбей кайтарып берүүгө милдеткер эле. Көбүнесе ирденип алсын деп музоосун муктаж үй-бүлөгө калтырышкан.

Өнөктүк – мал төлдөтүү, тоют камдоо, жүн кыркуу мезгилинде бир-бирине жардамга келип, учуру өтүп кетелекте тийиштүү жумуштарды бүтүрүп алуу болгон. Мында да дасторкон жайылган, тамаша болгон, жанга жагым кеп-келечтер айтылган.

Үлүш – жайлоо майрамы. Илгери жайлоого чыккан эл бири-бирин кезектешип конокко чакырышкан. Бир жайлоонун же өрдөштүн наристесинен баштап сакалдуусуна чейин чогулуп, келиштире ат токунуп, төөлөрүн комдоп, сарпайылап аземдүү жана таза кийинишип, шаңдуу көч менен барышкан. Ал жерде бал кымыз, баглаң козу этинен, түркүн даамдар тартууланган. Андан да маанилүүсү улуулардын мал-жан, аба ырайы, элдеги жаңылыктар менен алмашуу, өткөн тарых, баба салты, санжырадан узун-сабак кеп жөрмөөсү болчу. Ал эми жаштардын нуска кеп угуусу келечек өмүрлөрүнө рухий азык эле, кыз-жигиттердин өз шыктарын көрсөтүүсү, таанышуусу болочок жаш отоонун (үй-бүлөнүн) түптөлүүсүн данакерлөө болчу. Ушул тойлордо таланттуулар өнөрүн өстүрүп, кыз-жигит бири-бирин таап, кудалашууга жол ачылган. Мында маданий демек рухий муктаждыктын

кылган. Ошентип, «Сөздүн ээси – Тилекмат» деген накыл кеп тарыхта калды¹.

>?4 Ашар деген эмне? Бул усул качан жана кайда колдонула тургандыгын түшүндүрүп бериңиз. Сиз качандыр бир кезде ашарга катыштыңыз беле?

¹Кара: Асанбеков К. Ысык-Көлдүн жети акеси. Б., 2007

канааттануусуна негизги көңүл бөлүнүп турганы таасын баамдалат.

Төкмө - демейде кыш мезгилинде өткөрүлөт. Мында жакын санаалаштар, туугандар бала-бакыра менен чогулуп, даам сызуу, ата-баба тарыхын козгоо, санжыра айтуу, ыр-бий өнөрлөрүн көрсөтүү, алдыңкы жылдагы иштери жөнүндө макулдашуу өңдүү пайдалуу иштерди бүткөрүп, эс алышат. Аты билдирип тургандай чыгармачылыкта ар түрдүү иш-чаралар жүргүзүлүп, ар бир катышуучу өз сунушун кийрип, отурушту байытат, кызыктуу кылат. Төкмө - бул абалга жараша куюлуштуруп, эргүү менен так жана маанилүү ырдоо, иштөө ж.б. аракеттер эмеспи.

Орток – мында чогуу жасалуучу ишке, макулдашуу боюнча, ар ким экинчисинде жок каражатты кошуу менен жалпы натыйжага жетишкен. Бири жерин берсе, экинчиси үрөөнүн, дагы бири сокосу менен көөлүгүн ортого кошкон. Ал эми аны сугаруу, отоо, кайтаруу дагы башка иштерди чогуулап бүткөрүшкөн. Күзүндөгү чечкордо калыстап түшүмдөрүн бөлүп алышкан.

«Орчундуу өз жардамда» биринчиден, адамга үй-бүлөсүнүн эң маанилүү көйгөйүн чечүүгө көмөк көрсөтүлөт, экинчиден, бул ишке кабалтең каражат жумшалып, сарптоолордун жарымы же үчтөн бири же жок дегенде сезилерлик бөлүгү жабылат. Ошондон улам мунун коомдук жана тирлик мааниси өтө жогору болгон. Азыр да «өз жардамдын» бул элдик түрлөрү «ашар» жана «ыража» калк арасында кеңири таралган. Саан уй ордуна кыйналган адамга туугандары акчалай жардам берип: «мүмкүнчүлүгүң болгондо кайрып берерсиң», - дешет.

Өскөн өз жардам.

Уюшма – бул бир нече баскычтуу максаттарды бүтүрүү менен айрым бир көйгөйдү чечип, муктаждыкты канааттандыруу. Өз жардамдын бул элдик түрү эл отурукташып дыйканчылык кылган учурда пайда болгон көрүнөт. Тоңдун Актерегинде 19-кылымдын аягында тогуз топур мындай иш жасашат. Ар бири иш учурундагы тамагы үчүн ортого бирден бодо чыгарат. Максаттары тоо боору менен «мээнет арык»

казып өтүп, кайрак жерге суу бастыруу болгон. Арык нугун кум жүктөлгөн эшекти тоо боору менен бастырып, каптан чуурган кумдун изи менен казышат. Бул иш кыш бою уланып, жазында суу жайып соко салып эгин айдашат да, күзүндө кызыл бастырышат. Иш дээрлик бир жыл чамасында уланган.

Атмайы – бул жуттан же дагы бир кырсыктан кийин унаасыз калгандарга ирденип алганча күчүн бере туруучу көөлүк мал. Демейде бардар туугандардын жана айылдаштардын колунда жок калгандарына каралашуусу болгон. Пайдаланган киши малды этинен түшүрбөй, майын алып же күчүн пайдаланып, бирок жоорутпай урунуусу ылаазым эле. Айрым учурда жылдап да пайдалана берген, бирок кайтарып берүүгө милдеттүү болгон. Бул иш жабырлануучу өзү менчик көөлүгүнө ээ болгончо уланабергендиктен узакка созулган.

Алгоочулук – бирөөгө кол-кабыш кылып ишин бүтүрүү. Айталы, жазында койдун жүнүн кырккан, топоз менен эчкинин тыбыты таралган, топоз менен жылкынын куйрук-жалы, кылтагы отолгон, төөнүн жүнү тонолгон. Буларды андан ары иштетип, керекке жароочу буюм-тайым жасоо максатында айыл-апалар чогулушуп, жүн сабашкан, кийиз баскан, жип-шуу жана аркан-чылбыр эшкен, тыбыт түйдөктөшкөн, ийик ийришкен, өрмөк өрүшкөн, чий чырмаган, килем токушкан. Алгоочулуктун айырмалуу жери ушул өнөрлөргө үйрөткөн окуу сыяктуу, азыркыча айтканда «устат сыныбы» (мастер-класс) болуп, негизинен жаш келин, кыздар чыгаан ууздардын бай тажрыйбасын өздөштүрүшкөн. Аны жасатып жаткан үй жайыл дасторкону, көңүл ачар ыр, бий аралашкан иш-чарасы менен тосуп, сыйлыгын берип узаткан.

Жалы – бул күтүүсүздөн жабыр тарткан кишиге айлапасы чогуулап көмөк көрсөткөнү. Мисалы, өрт болуп бүткүл оокаты күйүп кеткенде тууган жана айылдаштары чогуулап тамак-аштан, кийим-кечеден, шаймандардан, идиш-аяктан каралашып, тезирээк оңолуп кетүүсүнө жардамдашкан. Мындай каралашуудан кырсыктаган үй-бүлө тез эле тыңып «жал алып» ирденип кеткен.

Элдик көмөктөшүүнүн бул түрүндөгү өзгөчөлүк болуп анын узактыгы демек, иш чаранын туруктуу өнүгүү мүнөзүнө ээ болгону эсептелет. Ал ошондой эле ага катышкан адамдарда чыдамдуулукту жана сабырдуулукту тарбиялоосу менен да өтө баалуу. Отурукташкан элдердин салттуу уюшуу институттары. Отурукташкан элдердин уюшуусунун салттуу институттары да ошол эле кызматтарды аткарат. >?5 Кошуна элдердин жамааттарынын (маалелердин) жакшы жашап келишине муундар ортосундагы мурасткерлик принциби, улууларды урматтоо, жамаат башылардын элине кам көрүшү, жамаат мүчөлөрүнүн тең укуктуулугу негиз болгон. Социалдык уюм катары маале дагы адам топтун ажырагыс бөлүгү болуп, бир тараптан анын орду аймактык жактан чектелип көзөмөлгө алынса, экинчи жактан социалдык коргоосу жана туруктуулугу камсыз болгон. Мааленин мындай абалы XX кылымга чейин сакталып келген. XX кылымда маале бара-бара ачык мүнөзгө ээ болуп, өзгөрүп жаткан дүйнөдө өз ордун таба алды. Эреже катары, коңшулаш жамааттын ишмердиги чарба, диний жөрөлгө жана коом-тиричилик чөйлөрүндө жүрүп, ар биринин мааниси социалдык-саясий, экономикалык, диний-идеологиялык кырдаалга жараша жогорулап же төмөндөп турду. Алсак, шаарларда жамааттын чарбалык ишмердиги айыл жериндегиге салыштырмалуу караганда анча байкалбайт. Ал эми совет доорунда жамааттын саясий кызматы бир кыйла чектелген. Мындан тышкары, совет бийлиги мечиттерди жана диний мектептерди жабуу, дин кызматчылары менен динге ишенүүчүлөрдү куугунтуктоо аркылуу жамааттардын диний кызматтарын иш жүзүндө жокко чыгарды. Бирок идеологиялык катуу көзөмөлгө карабастан, коңшу жамааттардын табияты совет мамлекетинин коомдук тартибине оңой ыңгайлашып, ал эми калктын белгилүү бөлүгү айрым диний жөрөлгөлөрдү (намаз, орозо, жаназа) аткарууну уланта беришкен. >?6 Маале институтунун азыркы абалы. XX кылымдын 90-жж. баштап Борбордук Азияда көз карандысыз республикалардын пайда болушу менен	>?5 Отурукташкан жана көчмөн элдердин салттуу уюшуу институттары аткарган кызматтардын окшоштуктары менен айырмачылыктары кайсылар? >?6 Бүгүн салттуу институттарга мамлекеттин мамилеси кандай? Салттуу институттар кандай кызмат
--	--

жардам көрсөтүшөт, бирок маалелердин өздөрүнө да коммерция менен алектенүүгө (кирешеси маале фондусуна түшөт), коомдоштуктун мыкты ишкер жана бай өкүлдөрүнөн (демөөрчүлөрдөн) жардам алууга уруксат берилген.

Ошентип, дайыма өзүнөн кызматтык мүмкүнчүлүктөрүн кеңейтүү менен маале коомдоштуктун уюшуу ыгы катары өз жашоосун улантып келе жатат. Маале уюштурган жардамдардын бир түрү бул ашар болуп, жаз алды менен жана жаңы жыл майрамы – Ноороздун алдында, ошондой эле Орозо айт (Руза-хаит) менен Курман айт (Курбон-хаит) майрамдарында ишке ашырылат. Ашар усулу менен түрдүү имараттар курулат, жамаат үчүн маанилүү мекемелерде оңдоп-түзөө иштери ж.б.у.с. жүрөт. Эч кандай пайда көздөбөй ашарга катышуу сооп деп эсептелет.

Ошентип, салттуу уюшуунун мааниси жыл сайын өсүүдө. Коомдоштуктардын турмушунун ар кайсы жаатында мамлекеттик кийлигишүүнүн азайышы жана жергиликтүү көйгөйлөрдү чечүүнүн зарылдыгы коомдоштуктарды өз ара көмөк көрсөтүү үчүн уюшууну жакшыртууга түртөт. Коомдун уюшуусунун натыйжасы чыр-чатактарды алдын алуунун жана чечүүнүн эң иштиктүү усулу болуп саналат. Коомдун мындай уюшуусу коомдун ички түзүмүн ийкемдүү, ыкчам жана туруктуу кылып күчөтүшү менен шартталат. Коомдун уюшуусу бир коомдоштукта жашаган жеке адамдардын горизонталдуу байланыштарын чыңдайт, алардын ортосунда маалымат алмашууну тездетип, чырдуу маселелерди жайбаракат талкуулоого жана чечүүгө боло турган аянтчага айланат.

☺ **Бышыктоо үчүн суроолор:**

1. Коомдун уюшуусу деген эмне? Коомдук уюшуунун өзүңүз билген институттарын атаңыз.
2. Өз жардам топтору жана маале деген эмне? Алардын иштөө принциптерин түшүндүрүңүз.
3. Чыр-чатактарды алдын алуу жана чечүү маселесинде мамлекеттик жана салттуу институттар кандай тартипте иштешүүгө тийиш?
4. Чыр-чатактуу жана чыр-чатактан кийинки кырдаалдарда уюшуунун кайсы түрлөрү натыйжалуу?
5. Чырдуу кырдаалда саясий жана бейөкмөт уюмдар коомдоштуктардын уюшуу дареметин кантип колдоно алышат?

уюшуунун салттуу үлгүлөрүндө да шайлоо усулу колдонулат. Уюшуунун салттуу үлгүлөрүндөгү шайлоо бүгүнкү күндөгү мамлекеттик бийлик органдарына шайлоодон айырмаланабы?

Аксакалдар институту деген эмне?

Маселелер:

1. Салттуу коомдоштуктардын өзгөчөлүктөрүн туюнтуу.
2. Аксакалдар институту түшүнүгүн жана аны түзүү негиздерин аныктоо.
3. Аксакалдар институтунун ишиндеги учурдагы көйгөйлөрдү белгилөө.

Борбордук Азиядагы салттуу коомдук уюмдардын үй-бүлөлүк-жамааттык түрү анын социалдык жана рухий түзүлүшүнүн өзгөчөлүктөрүн калыптандырып келген. Анын сакталышына социалдык жөнгө салуу салттуу институттары зор өбөлгө түзгөн. В.И. Бушков белгилегендей, салттуу институттардын сакталышынын себеби алиге чейин «жамааттык аң-сезимдин жекелик аң-сезим менен жаамы алмашуусунун жүрбөгөндүгүндө» жана адамдын жашоосу анын жеке эрки менен эмес, көбүнчө «үй-бүлөлүк жана жамааттык түзүмдөрдүн эрки жана чечими менен» аныкталат»¹.

Эгер СССР кыйраган учурдан баштап «жекечилдик» идеялары «модага» айланып калган болсо, акыркы жылдары аймактын айрым коомдоштуктарында «жамааттык» баалуулуктарга ыктоо кайрадан жандана баштаганы байкалат. Биз бир баалуулуктардын бирин экинчисинен артык дебейбиз, тандоону окурмандын ыктыярына коебуз. Ошону менен бирге чыр-чатактарды алдын алуу жана чечүүдө салттуу коомдоштуктардын белгилүү жамааттык баалуулуктарынын мүмкүнчүлүктөрү чоң экендигин моюнга алышыбыз керек.

Тажиктер менен өзбектердин кошуна коомдоштуктары (маале) жана кыргыздар менен казактардын уруулары бири-бири менен жакшы мамиле түзүүгө умтулушуп, бул чарба иштеринде, өз ара жардамдашууда, жаш муундарды тарбиялоодо айрыкча зор мааниге ээ болгон. Азияда «Конуш тандабай,

¹ Бушков В.И. Таджикистан: традиционное сообщество в постиндустриальном мире // Этнографическое обозрение, 1995, № 4. С. 90.

кошуна танда», - деп бекеринен айтышпайт. >?1

Аксакалдар институту деген эмне?

Аксакалдар институту салттуу коомдун бир бөлүгү болуп, өз элинин каада-салттарын билген жана кастарлаган коомдоштуктун ашкере акылман жана кадырман өкүлдөрүнөн турат. Аксакал – бул баарынан мурда алып жүрүүчү жогорку макамга ээ болгон наам.

Кимдер Аксакал наамына ээ боло алышат? ▲1

Аксакалдар институту материалдык макамы анча чоң болбогон кайсы бир анык адамдын коомдук ишмердигинин натыйжасында, табигый түрдө калыптанган. Аксакалдарды инсандык сапаттарына, ыймандуулугуна, адеп-ахлагына карап шайлашкан. Анын адамдар ортосундагы мамилелерди жөнгө салуудан, жамааттык чарба иштерине чейинки ар түрдүү маселелерди чечүү жагынан турмуштук бай тажрыйбасы болууга тийиш. Аксакалдар социалдык-экономикалык, саясий-укуктук тариздеги кызматтарды да, рухий-идеологиялык тарбия жана эрежелерди белгилөө кызматтарын да аткарышкан. Алар чыр-чатактарды чечип, соттун милдетин аткарышкан. Аксакалдар кадыр-барктуу, кара кылды как жарган калыс болгондуктан, адамдар сот органы катары аларга кайрылышкан.

Аксакалдар тартипти жана туруктуулукту камсыз кылууда жана жалпы коомдоштук менен тыгыз карым-катышта жаш муундарды тарбиялоодо рухий-турмуштук озуйпаларын аткарууга тийиш, ошондуктан алар сөзгө чечен болуп, коомдун ар бир мүчөсүнө эң татаал жана терең ой-пикирлерди жеткире билиши зарыл эле. Дал ошондуктан аксакал тандоодо анын сөзмөрдүгү, көсөмдүгүнүн күбөсү катары башкаларды ынандыра билгендиги башкы орунда турган. Мында жөн эле кооз сүйлөө эмес, акылман ойду көркөм, элестүү жана ынандуу сөзгө сыйдыра билүү жөндөмү керек эле. Өз кезегинде акылмандык турмуштук бай тажрыйбанын, тарыхый өтмүштү билүүнүн, жашоодогу ишмердиктин, коомдоштуктун турмушуна аралашуунун, адамдардын иш-аракеттеринин түпкү себебин билүүнүн жана алыскы келечекти көрө

>?1Өз элиңиздин жакшы мамиле түзүүгө, сактоого, же бекемдөөгө арналган Сизге белгилүү макал-лакаптарынан мисал келтириңиз.

▲1Аксакалдар - рухий жана акыл-эс даремети күчтүүлүгүнүн шарапаты менен социалдык- жөнгө салуучу кызматтарды ишке ашыра турган коомдун алдыңкы катмарынын өкүлдөрү. Аксакалдар ар түрдүү социалдык-экономикалык, саясий кызматтарды аткаруу менен бирге рухий маданият жана идеологиянын ар кандай көрүнүштөрүн чечмелеп түшүндүрүшүп, коомдук аң-сезимге синдиришкен.

билүүнүн жемиши болгон. Белгилүү аймакка (айыл, район же облус) болгон аксакалдардын таасирине жараша алардын макамы айырмаланган. Ысык-Көл облусунда жалпы элге кадыры өткөн жана даанышмандыгы менен таанылган аксакалдарга «аке» деген наам ыйгарышкан.

Ысык-Көлдүн Акелери.

Кыргыздардын тарыхында Аке наамына жети киши татыктуу болгон¹:

- Карга аке (1718-1828)
- Мойт аке (1750-1843)
- Сарт аке (1780-1865)
- Тилекмат аке (1800-1863)
- Садыр аке (1821-1903)
- Карач аке (1837-1914)
- Кыдыр аке (1843-1926).

Акелер эл арасында кадыр-барктуу жана таанымал болуп, жеке кишилердин ортосундагы эле эмес, жаамы журттун жана элдердин ортосундагы да чыр-чатактарды чече алышкан.>?2

Тилекмат аке чечкен чыр-чатактар.

Борбор Азияга Россия империясынын кызыгуусу артып, таасир чөйрөсүн кайрадан бөлүштүрүү башталган 17-кылымдагы тынчтыкты сактоо жана чыр-чатактарды жайгаруу озуйпасын аткарган жети Акенин бири Тилекмат акенин өмүр таржымалына кайрылабыз. Тилекмат аке чыгаан элчи катары таанылып, кошуна башкаруучулар тартуу кылган расмий сыйлыктарга жана макамдарга ээ болгон. Эл арасында аны «Сөз атасы - Тилекмат» деп аташат. Ал ашкере курч тилдүү, тапкыч, чечен жана сүйлөшүүлөрдө утуштуу болгондуктан бара-бара «Баатыр элчи» деген наам алган.

1830-жылы Ысык-Көлгө Кокон хандыгынын элчиси келип, сүйлөшүүлөр жүргүзүү максатында Ысык-Көлдүн ханын чакырат. Ошол учурда Боромбай бий болчу, бирок сүйлөшүүлөргө чыгаан элчи катары Тилекматты жөнөтүшөт. >?3 Кыргыздардын бир дагы

>?2 Тарыхтын ар кайсы учурунда чыр-чатактарды чечүүгө жана тынчтыкты сактоого көмөкчү болгон өз элиңиздин Сизге белгилүү баатырларын атаңыз.

>?3 Сүйлөшүүлөрдүн сахнасын ойлоштуруп, аны ойноңуз. Оюн

¹Кара: Иманов А. Мойт аке, Сарт аке, Тилекмат чечен. Каракол: 2009.

ханы жок, аймактык жетекчилери гана болгондуктан, тышкы күчтөр кимисинин таасири күчтүүрөөк болсо, ошону менен эсептешкен. Кокон ханынын элчиси Тилекмат менен эки тарапка пайдалуу кызматташтык тууралуу келишип, ага Бугу уругунун ханы деген Кудаярхандын мөөрү басылган грамотаны тапшырды. Кудаяр тартуулаган наамга ал анча маани деле берген эмес.

Кийинчерээк, 1856-жылы орус императору Ормон хандын өлүмүнүн себебин териштирүү үчүн атайын өкүлүн Бугунун башчыларына жиберет. Жолугушууда Бугунун бардын урук башчылары менен Тилекмат аке болгон дешет. Так ошонун сөзү чечүүчү мааниге ээ болот: «Суучулдун өлүмү суудан, мергендин өлүмү жардан, хандын өлүмү жан жөкөрлөрүнөн. Бугу менен Сарбагыш бир тууган. Ал өзүнө өзү каршы турганы үчүн өлдү, азапты болсо эл тартып жатат. Биз сизден адилдикти күтөбүз». Мындай сөздөрдөн кийин орустар Бугунун тарабын алышып, Бугу элинен өч алууну көксөгөн Сарбагыштарды колдобой коюшту. Тилекмат аке дагы бир жолу Бугуну кырсыктап сактап калды. ▲2

Кийин Кытай империясы Илий районун Россиянын таасиринен бошотуп, Кытай империясынын жаңы аймагы - «Шинь Жань» (Жаңы Жер) түзүлгөндүгү тууралуу жарыялайт. Шинь-Жандын кытай башкаруучусу калмактардын Бугу уругуна болгон дооматын чечүү үчүн эки жактын тең өкүлдөрүн чакырат. Бугудан бул жолу да Тилекмат акени жөнөтүшөт. Ал сүйлөшүүнү ийгиликтүү жүргүзүп, Бугу жоош, бары-жогу өзүнө жетиштүү деп башкаруучуну ынандырат. Калмактардын дооматы четке кагылып, ал эми Тилекмат акеге кымбат баалуу баш кийим тартуулашып, эң жогорку мансаптагы адам катарында сый-урмат менен узатышат.

Ошентип, Борбор Азиядагы салттуу өлкөлөрдөгү коомдо өзгөчө макамга ээ болгон аксакалдар турмушта көптү көрүп, сөзү жана иши менен карапайым адамдарга жана башкаруучуларга таасир этүүгө жөндөмдүү болгондуктан, этника аралык жана уруу аралык чыр-чатактарды жөнгөрүү үчүн көбүнчө ошолорду жөнөтүшкөн. Анан көсөм аксакалдар ички чыр-

сүйлөшүүлөрүнүн жүрүшүндө Сиз кандай кыйынчылыктарга ту келдиңиз? Сиз аларды кантип жеңдиңиз? Сүйлөшүүлөрдү ийгиликтүү жүргүзүү боюнча сунуштарыңызды айтыңыз.

▲2 Бултууралууказак элинин макалында эң сонун айтылган: «Кылычынан кан тамганды тилинен бал тамган жеңиптир».

чатактарга да тез-тез аралашып, сөзмөрлүгү жана тапкычтыгы менен жаңжалды тез тынчытышкан. Буга бир мисал:

Арык уругунун бийи, Олжобайда эки уулу бар эле – Байсары менен Токсоба¹. Байсарынын үч уулу болуп, ал эми Токсоба тукумсуз болчу. Байсарынын кенже уулу төрөлгөндө Токсаба аялы экөө Байсары менен аялынан уруксат сурабастан алып кетишет. Бир тууган болгондон кийин Байсары аялы экөө унчукпай калышат. Токсоба бакма баласына Кыдыр деп ат коёт (келечекте Кыдыр аке катары белгилүү болот) жана чоң той берет. Тойдо ат чабыш, көк бөрү, эңиш болот. Той кызуу жүрүп жатканда Арык менен Белек уруктарынын дөбөнүн башында кымыз ичип мас боло баштаган манаптары кыйкым таап Токсобага кыйытып, Токсобанын маанайын чөктүрө башташты. Бирөө бакма бала эч качан өз болбойт десе, экинчиси, бөрү баласы ит болбойт деди. Үчүнчү бирөө курама темир курч болот десе, төртүнчүсү асыранды баланы баккан убара, акыры өз ата-энесин таап кетип калат деди.

Ошондо Белектин манабы Боромбай▲3 Токсобага чын дилден жаны ачып мындай деди: «Бешиктеги баланын бек болоорун ким билет, карындагы баланын кан болоорун ким билет? Анын эмнесин талашып-тартышып, Токсобаны жер караттыңар?». Ыза болуп отурган Токсоба, тура калып: «Ким жер карап калыптыр? Ушу Белектердики өттү! – деп, ачуусун баса албай Боромбайды камчы менен чаап-чаап жиберет. Боромбай бозоруп отуруп калат. Ошол замат Белектин жигиттери дур этип аттанышат. Ошондо Арык уруусунун аксакалы, Токсобанын атасы, Олжобай курун мойнуна салып: «Айланайын Бороке, айкөлдүк кылып, иттин кежирдигин кечир, кагылайын Бороке...», - деп Боромбайдын артынан ээрчийт.▲4

Дале болсо кумсарып турган Боромбай атынын ээрин бек отуруп кылчайбай жүрүп кетет, Белек уругунан келген бардык коноктор анын артынан жөнөйт. Белек уруусунан тараган Солтобай болгон

▲3 Боромбай
Бекмурат уулу
(1789\90-1858)

Боромбай Бекмуратов
– Бугу уруусунун төрө
манабы, XIX
кылымдан көрүнүктүү
саясий ишмери¹.

▲4Кыргыз
маданиятында
кечирим суроочу
киши кээде курун
мойнуна салган. Бул

¹Супатаева Ш. айым айтып берген окуя.

¹Плюских В.М. Наш Кыргызстан: Популярная историческая энциклопедия (с древности до конца XIX века) Б., 2004. С. 187-188.

окуяга катуу капаланып, бул жаңжал эки уруктун ортосунда кан төгүү менен аяктайт деп ойлоп аябай кыжаалат боло баштайт.

Катуу намыстанган белектиктер Арык уругун чапмак болуп, жигиттери чабуулга даярдана башташат. Бул тууралуу уккан Тилекмат атына минип, кан төгүүнү кантип токтотуп калуу жөнүндө кеңешүү үчүн Сарт акеге барат. Сарт аке бул кезде ооруп, төшөктө жаткан эле. Сарт акеге келер менен Тилекмат Боромбайга барганын жана анын ачуусун басууга аракет кылганын кабарлады: «Сарт аке, мен Боромбай манапка элди бириктирүүнү каалаган сиз эмес белеңиз. Эми кандуу кагылышты өзүңүз баштайсызбы?» - дедим. Бирок тойдо сынып калган Боромбай көнгөн жок».

Ошондо Сарт аке төшөктөн баш көтөрүп, сурады:

- Бугу уруусунда жүздөн ашкан карыя барбы?
- Балбайдын чоң атасы Абайылда быйыл 105ке чыгат, - деп жооп берди Тилекмат аке.
- Анда Боромбайды ошого алып бар, эмне дегенин көрөбүз, - деди Сарт аке.

Тилекмат Боромбай манаптын конушуна кайра келип, Сарт акенин акылы менен Боромбайды Абайылда аксакалга барууга көндүрүүгө аракет кылат:

- Бороке, чоң кармаштын алдында Абайылда ата менен жолугушуу керек го, кийин мени кабарсыз калтырыпсыңар деп таарынып жүрбөсүн?

Ошентип, Тилекмат, Боромбай жана Солтонкул кошулуп ошол учурда Күрмөнтүдөгү кичуу уулу Сасыктыкында жашап жаткан Абайылданыкына жөнөшөт. Салам айтып, боз үйгө биринчи Солтонкул кирди. Солтонкулдун саламын алик алып, Абайылда андап сурады:

- Сен кимдин уулу болосуң?
- Мен Солтонкулмун, Аалыбайдын уулумун, - деп жооп берди ага Солтонкул.
- Оо, эгер сен Аалыбайдын уулу Солтонкул болсоң, анда сен малдын ээси турбайсыңбы, - деди Абайылда. - А сенчи? — деп Боромбайга кайрылды.
- Мен Бекмураттын уулу Боромбаймын.
- Эгер сен Боромбай болсоң, сен элдин ээси

жорук эл алдына өз күнөөсүн мойнуна алгандыкты билдирип, өз кезегинде таарынган тараптын ачуусунун тарашына түрткү болгон.

турбайсыңбы, балам, - деди Абайылда. - А сенчи?
– деп Тилекмат акеге кайрылды.

— Мен Жылкыайдардын уулу Тилекматмын, - деп жооп берди Тилекмат аке.

— Оо, эгер сен Жылкыайдардын уулу Тилекмат болсоң анда сен акылдын ээсиси турбайсыңбы, - деп Абайылда сөзүн улантты, - төргө өткүлө айланайындар, чакырып келтире албаган сыйлуу коноктор экенсиңер. Эй, Сасык! Конокторго тамак даярда!

Абайылда менен коноктор күнүмдүк нерселерден сүйлөшүп отурганча эт бышып калат. Сасык чоң табакка эт салып келип, бир тилим кесип атасынын оозуна салды. Абайылда эттин даамын татып көрүп, түкүрүп таштайт:

— А, кокуй күн ай э! Сенин атың эле сасык десем, затың да сасык турбайбы! Ушундай конокторго да кой соёсуңбу! Тай союш керек болчу! – деп, Абайылда тетири бурулду.

Тилекмат чөк тизелеп, мындай деди:

— Ата, биз шашылышпыз... Тиги Арыктар аябай кутурушуп, такыр Кудайды тааныбай калышты! Токсоба кадырлуу Боромбайдын аркасына камчы менен урду. Биз Арык уругун жазалаганы жатабыз, Сизди кабардар кылып коёлу дедик, - деди Тилекмат.

Абайылда төшөктөн башын көтөрүп, көзүнөн жашы куюлуп:

— Мен уулумду Сасык десем, накта сасык Силер турбайсыңарбы! Арык менен Белек – бир тууган. Эгер силер өз тууганыңарды чапканы жатсаңар, силерден ким жакшылык күтөт? Сырттан душман келсе, ошол Арык уругу силерге жөлөк болот. Эмне үчүн силер кудалашып достошпойсуңар? Арык уругун чабабыз деп ойлобогула! Менин жашым менен ак сакалымды сыйлагыла! – деп тескери карап жатып алат.

Коноктор этмен ооз тийип, бата кылып, аттанып кетишет.

Жолдо баратканда Боромбай Тилекматка кайрылып, наалыды:

— Ай, Тилекмат, ай, Тилекмат! Амалың кучтүү, ээ, мени Абайылданын көз жашын көрсүн деп алып келипсиң да.

Үйгө келгенден кийин Боромбай чабуулга даяр турган жигиттерин таратып жиберет.

Кыдыр аке чечкен чыр-чатактар.

Бул окуя 1843-жылы Кыдыр аке▲5 төрөлгөндө болгон. Ал эми Боромбай өлгөндө Арык тукумунан Токсоба баш юолгон 400 киши келип кызмат кылган. Токсоба: «Менин айкөлүм, Бугу элин эми ким башкарат!» - деп боз үйдү кучактап бир күн кечке ыйлаган.

Бешик тоюнда Токсоба менен Боромбай араздашкан кичинекей бала кийин өтө акылман жана кадыр-барктуу киши болуп, ага да «аке» деген наам берилип, эл арасында Кыдыр аке болуп таанылат. Ал кара кылды как жарган калыстыгы, жеке адамдар ортосундагы жана бүтүндөй уруктар ортосундагы чыр-чатактарды чече билгендиги менен таанымал болгон.

1905-1907-жылдарда Кыдыр акенин кичүү иниси Арык уругунан Быйытман болуш болуп шайланып,▲6 биринчи эле жылы 9 жыйын өткөрүп карапайым адамдарды ашыкча чыгымга учуратат, буга кошумча көпчүлүккө тогуздан айып салат. ▲7. Мындай чектен ашкан жана адилетсиз башкаруу Арыктан тараган Балтатыр менен Жоотатырдын урпактарынын ынтымагына доо кетирет. Алдыдагы жыйында жаңжал болорун алдын ала сезген Кыдыр аке жыйын өткөрбөөнү сушуштайт. Бирок анын эскерткенине карабай, баары бир жыйын өтөт. Жыйында Балтатыр уругунун өкүлдөрүнүн бири Сарыке уулу Даркенбай Жоотатыр уругунун өкүлү Быйытманга ок чыгарып, аны өлтүрө атат. Эр өлүмүнө катуу ызаланып, кек алууну көксөгөн Жоотатыр уругунун эркектери Балтатыр уругун чаап, Сарыкенин тукумдарын жок кылууну чечишет.

Чырды ырбатпай токотуу үчүн Кыдыр аке чогулгандардын баарына минтип кайрылат: «Ажалы

▲5Кыдыр аке

Кыдыр Байсары уулу (1843 – 1926) - Бугу уурусунун Арык уругунан чыккан атактуу манап жана элчи.

▲6Болуш - тарых. волосттук башкаруучу¹;

▲7тарых. тогуздук (тогуз баш мал тартуу кылуу же айып төлөө)²

¹ Кыргызча-орусча сөздүк: 2 т. / Түзгөн К.К. Юдахин. – Ф.: Кыргыз Совет Энциклопедиянын башкы редакциясы, 1985.

²Ошол эле жерде.

жеткен экен, жигит өлдү. Өч алам дебей ачуунарды баскыла. Антпесеңер элди азапка гана саласыңар».

Бирок Жоотатыр уругунун жигиттери акылмандын сөзүнө кулак какпай, Түргөн чоң уруусуна кирген Ондон уругунан тараган Сарыкенин урпактарына кол салышып, алардын үйлөрүн өрттөп жиберишти. Жабыркагандар падыша өкмөтүнүн өкүлү болуп эсептелген губернатордукунда жашынууга аргасыз болушту.

Ондон уругунан тараган Сарыкенин урпактарын чабуулдан сактап кала албаган Кыдыр аке, чыр-чатактын оожалышынан чочулап, Боз-Учук суусунун баш жагында аларды элдештирүү максатында эки уруктун өкүлдөрүнүн жолугушуусун өткөрөт. Жыйындын катышуучуларынын эсинде Кыдыр акенин сүйлөгөн сөзү өзгөчө сакталып, анын мазмуну ооздон-оозго өтүп, биздин күндөргө жетти:

«Кагылайын калайык! Быйытман сыяктуу эле, Даркенбай дагы – менин тууганым. Күнөө экөөндө тең бар. Баарыбыз Арыктын тукумубуз. Эгер биз, бир туугандар, ич ара чабышсак, четтен байкап турган душмандардын чырагына май тамбайбы? Келгиле, жаңжалды тынч чечели».

Элдешүүгө алып келген бул жолугушуунун натыйжасында кун төлөй турган бийлер▲8 кун төлөп▲9, жазалана тургандар жазаланып, толкуган эл ушинтип тынчыды. Быйытманды атып өлтүргөн Даркенбай уезддик сотко өткөрүлүп берилип, үч жылга эркинен ажыратылды.

Чыр-чатактарды курултайларда чечүү.

Талаш маселелер боюнча мунасага келүүдө, орчундуу чечимдерди кабыл алууда, жеке адамдар, уруктар жана уруулар ортосундагы чыр-чатактарды жайгарууда уруу өкүлдөрүнүн мындай жолугушуулары – курултайлар▲10 – кеңири таралган иш-тажрыйба болгон. Алсак, 1910-ж. Көтмалды деген жерде Семиреченск (Жетисуу) облусунун 4 уездинин (Каракол, Бишкек, Олуя-Ата жана Дуулат) курултайы болду. Көптөгөн арыз-даттануулар менен бирге курултайда 18 маселе каралган. Курултайды башкаруу

▲8Бий - тарых. (адат укугу боюнча кыргыздар ортосундагы талашты териштирүүчү кыргыз судьясы);

▲9Кун -тарых. өлтүргөнү, келтирген жаракаты үчүн төлөнөөчү айып (күнөөкөрдүн уругу толук айыпка жыгылган)

▲10Курултай эл аралык, дүйнөлүк маселелерди чечүү форматы болгон. Курултайды улуттук форум деп атаса болот. Курултайга кээде гана, ар кайсы

Кыдыр акеге жүктөлгөн. Курултайдын башталышында Кыдыр аке бий, болуш, старшиналарга (ыстарчын) ▲11 кайрылды: «Те алыстагы эки чоң арыкты карагыла. Биринен таза, экинчисинен кир суу агат. Таза суу тез агып кирге айланган. Силер, эл башылар, таза болсоңор, акыйкат менен чындык салтанат курат. Муну көкүрөккө түйүп алгыла:

Туура бийде тууган жок,
Тууганга тартсаң ыйман жок».

Курултай жарым айга созулуп, бардык талаштар Кыдыр акенин катышуусунда чечилип, бардык доочулар менен бий, болуштар курултайдын адилеттүү чечимдерине ыраазы болуп кетишти деп айтылып жүрөт.

Бир кызык териштирүү мындайча жүргүзүлгөн. Шабдан баатырдын туугандарынан болгон бир бай өзүнүн мал-жаны менен жайлоодон өрөөнгө көчүп келе жатып, Шамей деген дыйкандын эгинин тебелетип өтөт. Айласы кеткен Шамей үйүрдүн ээсине доо менен келсе, ал камаарабастан: «Эмне, сенин эгиниңдин орулушун күтүп мен жайлоодон түшпөшүм керек беле?» – деп жооп берет.

Шабдан баатырга кайрылууга даабай, Шамей курултайга келип, өзүнүн арыз-дооматын Кыдыр акеге айтты. Шамейдин доосу акыйкат териштирилип, натыйжада уятсыз бай гана эмес, Шабдан баатыр да дыйкандан кечирим сурады¹.

Албетте, андан бери советтик жана постсоветтик мезгилдердеги салттуу мамилелер тутумунун өзгөрүшү менен бирге аксакалдар институту да өзгөрдү. Коомдук мамилелердин өзгөрүшү биринчи кезекте байлар менен кедейлердин социалдык-экономикалык жактан жиктелиши, мурдагы баалуулуктар тутумунун бүлүнүшү жана ыңгайлашуу үчүн жүрүш-туруштун зарыл болгон жаңы үлгүлөрүнүн жоктугу, керектөөлөр менен кызыкчылыктардын жекелешүүсү (индивидуалдашуусу) менен шартталган.

Ошого карабастан Борбор Азиянын жана анын ичинде Кыргызстандын калкынын көпчүлүк бөлүгү (айрыкча айылдарда жашагандардын) салттуу

уруктардын кызыкчылыктарын козгоочу олуттуу маселелер боюнча гана чогулушкан. Ар бир аймактын тоосунда курултайга чогула турган өздөрүнүн жайы – Чечдөбөсү болгон. Курултайга уруу башчысын баш кылып, уруу аксакалдарын, аял-эркектерди жана жоокер жигиттер менен бирге майда-чүйдөгө жумшаганга бир нече өспүрүм балдарды жөнөтүшкөн. Курултайда тегерек тартып бир нече катар отурушкан. Ортодо чечим кабыл алган аксакал эркектер орун алып, кийинки катарда байкоочу катары улгайган аялдар отурушса, алардын артында жоокерлер турушкан. Аялдар жоокерлер бири-бирине кыр көрсөтө баштаганда аларды жоошутуп, сабырга чакырышчу. Тегеректин ортосунан четтегилерге, же тескерисинче, маалыматты өспүрүм балдар ташып турушкан. Ортодо кеңешип, четтегилердин пикирин эске алуу

¹ Асанбеков К. Аталган эмгек.

жамааттык тартиптин алкагында калууда, ошол себептүү аксакалдар институтунун орчундуулугу дагы да болсо сакталып келет.

Аксакалдар институтунун бүгүнкү абалы.

Учурда Кыргызстанда аксакалдар институттук макамы алар аткарган сот ишинде расмий таанылган. Бирок жогоруда айтылгандай, алардын кылган кызматы өткөн турмушта бир кыйла кеңири болгон.

Аксакалдар соту тууралуу Кыргыз
Республикасынын мыйзамы
(КРнын 2003-жыл, 30-июлдагы №158
Мыйзамынын редакциясы боюнча)

I -бөлүм

Жалпы жоболор

1-берене. Аксакалдар соту

Аксакалдар соту – булар ыктыярдуу башталыштагы, тандоо жана өзүн-өзү тескөөнүн негизинде түзүлүүчү, Кыргыз Республикасынын аракеттеги мыйзамдарына ылайык сот, прокурор, ички иштер органдары жана башка мамлекеттик органдар менен кызмат адамдары тарабынан белгилүү тартипте жиберилип турган материалдарды кароону ишке ашыруу вазийпасы тагылган жана ушул Мыйзамда бекитилген тартипте жарандар ортосундагы талаш-тартыш иштерин жайгаруучу коомдук орган.

Аксакалдар соту айыл-кыштактардын, шаарлардын аймагында жарандардын, жергиликтүү кеңештердин же жергиликтүү өзүн-өзү башкаруунун бөлөк өкүлчүлүк органынын чогулушунда кабыл алынган чечимдин негизинде аксакалдардан, сый-урматка ээ болгон башка жарандардан түзүлүшү мүмкүн.

Аксакалдар соту юридикалык жак болуп саналбайт жана юстиция органдарынан каттоодон өтпөйт. Аксакалдар сотунун өз аты түшүрүлгөн мөөрү жана штампы бар.

4-берене. Аксакалдар сотунун кызматы

Аксакалдар соту караштырат жана чечет:

менен чечимди да ортодо чыгарышкан.

▲ 11 Старшина – тагыраагы, волосттук (болуш) старшина – Россия империясындагы дыйкандардын өзүн-өзү башкаруу административдик бирдиги болгон волосттун шайлануучу жогорку кызмат адамы.

- жергиликтүү соттор тарабынан жиберилүүчү жарандык иштерди жарандык-процессуалдык мыйзамда көрсөтүлгөн тартипте;
- кылмыш иши токтотулуп, бирок жарандык-процессуалдык мыйзамга ылайык коомдук таасир этүүчү чараларды колдонуу үчүн соттор, прокурорлор тарабынан жана прокурордун уруксаты менен тергөө жана алгачкы териштирүү органдары тарабынан жиберилүүчү материалдарды.

Аксакалдар соту жарандардын өздөрүнүн арызы боюнча (эки жактын макулдугу менен) мүлктүк жана үй-бүлөлүк талаштарды чечип, тараптарды жараштыруу максатындагы иштерди да жана ушул Мыйзамда көрсөтүлгөн башка иштерди караштырышы мүмкүн.

Аксакалдар соту буга чейин соттун чечими чыккан, административдик жаза берилген же өз компетенциясынын чегинде аксакалдар соту чечим кабыл алган материалдарды караганга укугу жок.

V-бөлүм

Аксакалдар соту колдонуучу таасир этүү чаралары.

28-берене Таасир этүү чаралары

Аксакалдар соту сотко тартылгандын күнөөсүн аныктап, таасир этүүнүн төмөнкү чараларынын бирин колдонуу тууралуу чечим чыгара алат:

- I. эскертүү берүү;
- II. жабыркаган тараптан эл алдында кечирим суроого милдеттендирүү; көпчүлүктүн атынан уяткаруу;
- III. айыпкер тарапты келтирген материалдык залалды төлөп берүүгө милдеттендирүү;
- IV. Кыргыз Республикасынын мыйзамдарында бекитилген үч айлык акынын өлчөмүнө чейин акчалай айып салуу.

Сот үй-бүлө талаштары боюнча каралып жаткан талашка тиешелүү чечим кабыл алат.

Эгер аксакалдар соту мүлктүк жана үй-бүлө талаштары боюнча тараптарды жараштырууга жетише албаса, анда ал каралып жаткан маселеге тиешелүү чечим кабыл алат.

Административдик укук бузган адамдарга

колдонгон коомдук таасир этүү чаралары тууралуу аксакалдар соту 10 күн ичинде материалды жөнөткөн органга (кызмат адамына) билдирүүгө милдеттүү.

Сот адамдын беделин кемсинтүүчү жазалар тууралуу чечим чыгарууга укугу жок.

Коомдук таасир этүүнүн көрсөтүлгөн тизмеги толук болуп эсептелет жана кеңейтип чечмеленбейт.

Ушул Мыйзамда каралбаган таасир этүү чаралары көрүлгөн учурдагы жазалоо да мыйзамсыз болуп саналат жана аткарылууга тийиш эмес.

Аксакалдар институтунун өзгөрүүсү.

Бир тараптан аксакалдар сотунун расмий түрдө таанылган макамынын болушу бийлик органдарынын ушундай коомдук органга (салттуу коомдордо тарыхый кызматы өткөн) муктаждыгын билдирсе, экинчи тараптан аксакалдар институтунун аракетин – аны көзөмөлдөө зарылдыгына жараша – бир кыйла чектейт.

Бул ыңгайдан алганда мындай кырдаал постсоветтик Борбор Азия республикаларынын баарына мүнөздүү. Мисалы, көп кабаттуу үйлөрдө дагы түзүлгөн Өзбекстандагы маала жамаатынынын жагдайынан баяндалып өткөндөй, серепчилердин пикирине ылайык, бул орган аксакалдарды бийликтин пайдаланышы үчүн гана кызмат кылууда¹. **▲ 12**

Кыргызстанда 2003-2004-жылдары республиканын биринчи президенти А. Акаев саясий салмагын сактоо жана коомдо таасирин бекемдөө максатында Аксакалдар кеңешин расмий тааныган. Мыйзамдуу бийлик кризиске тушуккан учурда жана жарандык колдоо зарыл болуп калганда президенттер тез-тез муктаж болгон «дүжүр чалдардын» таянычы саясий айлампага ушинтип кирди. Тилекке каршы, кээ бир картайган кишилер пайда көрүү үчүн ушундай саясий оюн ойношкондуктан, коомчулук арасында «аксакал» сөзүнүн «ак шакал» (ор. шакал – чөө) деген каршы маанидеги айтылышы таралды. Ошол себептүү көпчүлүк чыныгы аксакалдар аксакал наамын булгагандар үчүн кечирим суроого аргасыз болууда.

▲ 12 «Мен маале ишинин бир дагы жакшы жактарын көргөн жокмун, ошондуктан аксакалдар өздөрүнүн мамлекеттик кызматын аткарууга канчалык жооптуу мамиле кылышарына токтолуп өткүм келет. Ооба, ооба, так ушул мамлекеттик кызматтарына, алардын кызматы мааленин жарандарынын чыныгы каалоо-тилектери жана

¹ Положение " О махаллинских (квартирных) комитетах в городах, поселках и кишлаках республики Узбекистан" . Ташкент, 1993.

2004-жылдан баштап Кыргызстанда саясий бийлик Курултайларды өткөрүү демилгесин көтөрүп▲13, ар бир Курултайда кошоматчы аксакалдар бийликтин демилгесин колдоп, президентке мактоо айтып турушкан. Бул жосун эзелки аксакалдык касиетти жоготуп, карылардын кадыр-баркын кетирбей койгон жок. Ошол эле учурда бийликтин бул салттуу институтту формалдаштырып, өз кызыкчылыгына пайдаланууга аракет кылгандыгына карабастан, аксакалдар сотуна мүчө болбосо да, кадыр-баркы «социалдык салмагы» аксакалдын салттуу макамына шайкеш келген аксакалдар бар. Алсак, Кыргызстандын түштүгүндөгү 2010-жылдагы кандуу окуяларда кыргыз жана өзбек аксакалдарынын биргелешкен аракетин Өзгөн жана Марказда чыр-чатактын жайылышына бөгөт болду. Башка элдердин салтында орун алган аксакалдар институту Ири этно-маданий өзгөчөлүктөрү бар башка аймактарда да жараштыруучу карыялар институтту өзгөчө өркүндөгөнү жакшы көрүнүш. Мисалы, Түндүк Кавказда изилдөө жүргүзгөн К.Тимошенко:¹ «Учурда Түндүк Кавказдын аймактарында иш жүзүндө эки укуктук тутум (бир убакта жанаша жашап, бири-бирин толуктап турган): Россиянын мыйзамдары менен үрп-адат жана шарияттын мыйзамдарына негизделген тоолуктардын жараштыруу институту аракет кылат», - деп белгилейт. Түндүк Кавказдагыдай эле, Борбор Азия коомдоштуктарында да жараштыруучу турмушта көптү көргөн, элге кадыры өткөн, өз элинин эле эмес, кошуна элдердин да каада-салттары менен үрп-адаттарын жакшы билген (билими, кесиби жана жаш курагы чечүүчү мааниге ээ эмес) адам боло алат. Автордун пикиринде аталган институттун натыйжалуулугу элдештирүүчү карыялардын чырдашкан тараптардын	үмүттөрүнүн пайдасына эмес, аныгы коомдук тартиптин сакчыларынын «кара жумушун» аткаруу үчүн түзүлгөн»⁵. ▲13 Бийликтин өз «насыя ишенимин» кармап туруу үчүн «дүжүр» курултайларды байма-бай пайдаланышына жооп катары максаты «чыныгы элдик бийликти» орнотуу болгон «Элдик курултай» кыймылы жаралды. Бул кыймылдын ичинде курултайдан ар кандай үлгүлөрүн сунуш кылуучу бир канча агымдар бар.
--	--

¹ Тимошенко К.И. Примирительные процедуры в контексте психологической безопасности человека [Электрондук ресурс] // Электронный научный журнал «Инженерный вестник Дона». № 4 (часть 1), 2012 г.

URL:<http://ivdon.ru/magazine/archive/n4t1y2012/1221> (кайрылуу күнү 20.01.2013)

⁵Хамрохов Б. «Аксакалды кантип шайлоо керек?»[Электрондук ресурс] // Өзбекстан жаңылыктары. URL: http://www.nuz.uz/rubrik/detail/953/3137/?sphrase_id=2710 (кайрылуу күнү 20.01.2013)

материалдык эле эмес, психологиялык да кызыкчылыктарын эске алып, аларга жакшы таасир этиши менен шартталган. Алсак, «элдештирүүчү карыялар эки тараптан тең бир нече киши каза болгон тайпалар ортосундагы чыр-чатактарды▲14 токтотууга да жетише алат. Касташкандарды элдештирүү жараяны адат укугу аркылуу так тартипке салынган жана катуу сакталууга тийиш». Автор чыр-чатактарды жөнгө салуунун жүрүшүндө колдонулуучу чыр-чатактардын чыныгы себебин аныктоонун 2 баскычын бөлүп көрсөтөт:

Биринчи баскыч. «Ачык сүйлөшүү», мында чырдашкан тараптар бири-бирине өздөрүн кызыктырган суроолорду беришет, ошол эле учурда каршылаштардын бири-бирине баа беришине, каалагандай сүйлөшүнө уруксат берилет, эң башкысы, алардын ою ачык айттырылат, ал эми элдештирүүчү карыялар чыр-чатактын предметин объектиден бөлүп ала билет.

Экинчи баскычта чырдашкан тараптарга эмоционалдык баа берүүгө жол коюлбайт. Каршылаштар өз жүйөлөрүн айтып, чырдын себептерин түшүндүрөт да, чатак курамдуу бөлүктөргө бөлүштүрүлөт. Түндүк Кавказдагы тоолуктардын тажрыйбасы көрсөткөндөй, эгер чырды курамдуу бөлүктөргө «жиктеп», ар бир каршылаштын аракетин калыс караса, ал эмоционалдуу чыйралуусун жоготуп, иштиктүү чырга айланат экен. Бул каршылаштардын «жаман көрүүдөн келип чыгуучу жалган бейнелерди» жоюуга мүмкүнчүлүк берет. Каршылаш тараптардын өздөрүнүн кээ бир мүдөөлөрү менен сенек көз караштарынын каталыгын түшүнүшү алардын ортосундагы психологиялык тоскоолдуктарды жоюуга жол ачып, чырдуу кырдаалды жайгаруу жолун табууну жеңилдетет.>?4

Ошентип, аксакалдар институту салттуу коомдордогу чыр-чатактарды алдын алуу жана чечүүнүн эң байыркы институтту болуп саналат. Муну менен бирге ички жана тышкы себептерге байланыштуу аксакалдар институтунда бир катар өзгөрүүлөр жүрүп

▲14 Тайп, тейп (арап. طائفة: «урук, уруу») — вайнак элдеринин (чечендер, ингуштар, бацбийлер) уюмдашуу бирдиги. Бул элдерге аймактык жана уруулук-уруктук бирикмелер мүнөздүү болгон. Башка тайпалардан айырмаланып, чечен тайпасы этнографиялык маанидеги урук болуп саналбайт жана айрым учурларда сөзсүз кандаш тууган болбогон кишилерди да бириктирген¹.

>?4 Эмне үчүн аксакалдар чырды эки баскычта жөнгө салууга аракет кылышат? Сиздин пикириңизче, бул усул канчалык натыйжалуу?

¹Тайп [Электрондук ресурс] // Википедия – эркин энциклопедия. URL: <http://ru.wikipedia.org/wiki/Тайп>(кайрылуу күнү 20.01.2013)

жатат.

Салттуу аксакалдар институтунун өзгөрүшүнө түрткү болгон кээ бир тышкы себептер:

- коомдук баалуулуктар менен мүдөөлөрдүн өзгөрүшү
- мамлекеттин аксакалдар институтун «көзөмөлдөө» жана «колго үйрөтүү» аракети
- коомдоштук тараптан расмий дагы, расмий эмес дагы салттуу институттарга ишенимдин начарлап жатышы ж.б.

Айрым ички себептер:

- жашоонун жаңы шарттарына жарамдуу «аксакалдыкка талапкерлердин» турмуш тажрыйбасы жок
- аксакалдардын кадыр-баркы түшүп кетти
- аксакалдар өздөрү нарктуу озуйпасын сезбей баратат. >?5

Мунун баары өткөндүн тажрыйбасын колдонуу, салттуу институттарды жандандыруу оңойго турбастыгын жана сөзсүз эле оңунан чыга бербестигин көрсөтөт. Негизи салттуу институттардын жашоого ийкемдүүлүгүн, аларга болгон суроо-талап менен натыйжалуулугун, аталган институттар коомдук деңгээлде түзүп, кармап тура алган баалуулуктарды да эске алуу зарыл.

☺ **Бышыктоо үчүн суроолор:**

1. Аксакалдар институту деген эмне?
2. Аксакалдар институту кандай кызматтарды аткарат?
3. Сиздердин калктуу конушта аксакалдар институту барбы? Ал кандай түзүлөт?
4. Аксакалдарды тандоонун бул принциптери мурда колдонулгандар менен дал келеби?
5. Сиздин пикириңизче, аксакалдар институту менен мамлекеттик органдар кандайча кызматташуусу керек?
6. Сиз кандай ойлойсуз, аксакалдар институту коррупцияга аралашпашы үчүн кандай чараларды

>?5 Сиздин пикириңизче, салттуу аксакалдар институтунун өзгөрүшүнө дагы кайсы себептер таасир этет?

көрүш керек?

7. Чыр-чатактарды алдын алуу жана чечүүдө аксакалдар институтунун мааниси кандай?

Чыр-чатактарды чечүүдө салттуу маданияттагы аялдын орду жана мааниси

Маселелер:

1. Коомдоштуктун турмушундагы вазийпасына басым жасоо менен Азия коомдоштуктарындагы аялдын маанисин көрсөтүү.
2. Аялдар чыр-чатактарды чечүү маселелеринде кантип катышарын айтуу.
3. Чырдуу кырдаалдардагы аялдын ролунун маанилик жана символикалык бурмаланышы тууралуу талаш-тартыш үчүн маселе коюу.

Төрөлгөндө биз менен аял,
Көз жумарда биз менен аял.
Салгылашсак – туубуз аял,
Көч ачканда – кубанчыбыз аял.
Тун сүйүүбүз, бактыбыз аял,
Жакшылыкта колдоочубуз ал.
Чындык үчүн күрөштө аял – от,
Аял – музыка. Аял – жарык.
Бальмонт К. Д. «Аял»

Кайсы заманда болбосун акындар менен жазуучулар аялдарга ырлары менен поэмаларын, атүгүл прозалык чыгармаларын арнашып, алардын сулуулугу менен кайрат-күчүн, назиктиги менен жароокерлигин, жан дили менен сүйө билүү жөндөмүн, өз жакындары үчүн жанын курман кылууга даяр тургандыгын даңктап ырдап, жазып келишкен. Аялдын ай чырайлуу жүзү живопись менен скульптурада чагылдырылып, ар кайсы доорлордогу элдерди сонуркатып таң калтырып, таазим эттирип келет. >?1 Дал мына ушул тазалык, ыйыктык жана бийиктик сыяктуу аялга таандык мыкты сапаттар жалпынын суктануусун жаратып, аялды өзгөчө сый-урматка бөлөгөнү чыр-чатактарды алдын алуу жана чечүүдө аялдарын чоң дареметке ээ болушун шарттаганы анык. Аялдык насилдин ыйыктыгы жөнүндө көп айтылганы менен, аялзатын эркектен төмөн койгон көз караш аялдын абийирине чындап же «калп» кол салууга мүмкүнчүлүк берип, чыр-чатактардын чыгышына себеп болууда.

>?1 Аялга арналган чыгармаларды эстеңиз. Аларда аялдын кайсы сапаттары көбүрөөк даңкталат? Искусстводогу аялга болгон мамиле менен күнүмдүк турмуштагы мамиле дал келеби? Дал

Борбордук Азиянын өлкөлөрүндөгү аялдын салттык орду. Тарыхый жактан алып караганда Борбор Азия өлкөлөрүндөгү аялдардын орду жана абалы үй тиричилиги менен чектелип, түрдүү аймактарда ар кандай даражада эркиндиги да чектелген. XIX кылымдагы орус жана батыш саякатчыларынын жазууларында кыргыз аялдары ачык-айрым, боорукер, ак көңүл кожойке жана эне катары сүрөттөлөт (Ч. Валиханов, И. Данмор, С. Гедин ж.б.). Мындан тышкары, саякатчылардын байкоолоруна ылайык, кыргыз аялы элдер ортосундагы алака-катышка, соодасатыкка, ар кандай алмашуу иштерине катышкан¹. Турмуш-тирилиги үй менен короонун чегинен чыкпаган өзбек жана тажик аялдарынан айырмаланып, кыргыз аялы үй-бүлөнүн социалдык-экономикалык иштерине катышып, исламдын таасири күчтүү болбогондуктан жүзү ачык жүргөн. Кандайдыр бир татаал маселени чечүүдө аял өткүрлүк кылып, эркекти жеңип кеткени тууралуу кыргыз элинде көптөгөн жомоктор жана уламыштар бар. Бул элдин үмүткыялынын чагылышыбы же байыркы турмуштун чындыгыбы, айтуу кыйын. Ошентсе да кыргыз аялдарынын салыштырмалуу эркиндиги менен көз карандысыздыгын Борбор Азияга келген көптөгөн саякатчылар белгилешкен. Ал эми тажик жана өзбек элдеринин салттуу маданиятына келсек, исламдын таасири коомдогу аялдардын абалына да тийген. Жалпысынан, Борбор Азия элдеринин маданияты патриархалдуулугу менен айырмаланган: тууганчылык ата жагынан эсептелип, жеке менчикке болгон укук жана мураскорлук да ата жагынан бекемделип, балдарга да атасы ээлик кылып, ажырашууга да ошол укуктуу болгон. Мындан сырткары, көп аял алуу салты таралган².>?2 Чыр-чатактардын алдын алууга жана аларды чечүүгө аялзаты колдонгон усулдар. Исламдын катуу таасиринде калган коомдо аял	келген, келбегендигинен мисал келтириңиз. >?2Сиздердинэлдинс алтына ылайык, аялга кандай милдеттер жүктөлгөн?Анын орду коомдо
---	--

¹ Турдалиева Ч. Ж. Батыш саякатчылары жана изилдөөчүлөрү кыргыздар жана Кыргызстан тууралуу (XIX кылымдын экинчи жарымы - XX кылымдын башы). – Бишкек, 2009.

² Бектурганова К.А. Кыргызстандын тарыхында аялдын орду жана ролу (XIX жана XXI к. башы). - Бишкек, 2006.

коом турмушуна толук эркин катыша албаганы менен, чырдуу кырдаалда тигил же бул окуянын жүрүшүнө олуттуу таасир тийгизе алган учурлар болгон. Маселен, салттуу элдердин бардыгында согуш талаасына ак жоолукту ыргытуу жөрөлгөсү жашаган. Ак жоолукчан энелер согуш талаасына чыгып, жоолуктарын баштарынан алып, чырдашып жаткан тараптардын ортосуна таштаган. Эненин ак жоолугунун символикалуу көп мааниси болгон: ал эненин арнамысын жана кадыр-баркын, Жараткандын кудурети менен жуурулушкан өмүр берүүчү күч-кудуретин билдирген. Согушуп жаткандардын алдына түшкөн ак жоолук аларды урушту токтотууга, жашоонун баа жеткистигин ойлоого, эненин улуу сүйүүсү менен мээримин алдында таазим этүүгө чакырган. Ак жоолук жашоо укугуна, адам тукумун улантуу укугуна үндөө болгон. Бул укуктун таасирин түшүндүрүүгө аракеттенип жатып, адамзаттын аң-сезиминдеги умай эне түшүнүгү же күч жана алсыздыктын, жаратуу жана жок кылуунун, эркек жана аялдын диалектикалык биримдиги менен байланыштырып, мындай ак жоолук ыргытуу салтынын архетиптүүлүгү тууралуу айтууга болот.

Бирок кандай болбосун, Борбор Азия элдеринин тарыхында жоготуунун оорлугун жана орду толбос болорун (тукуму үзүлөрүн) билип так ушул ыйык укукка таянышкан. Мисалы, Канай бий башкарган айтылуу Солто уругу Бугу тарапта кармашкан Бугу жана Сарбагыш уруктарынын ортосундагы уруш тууралуу уламыш белгилүү. Сарбагыштардын башчылары Үмөтаалыдан жеңилип, Чүй өрөөнүнөн тоону көздөй качып бараткан Солтолордун артынан кууганда, Солто уругунун аялдары жоолуктарынан аркан эшип жолго тартып, капчыгайда жоокерлердин жолун торошот. Канайдын аялы Үмөтаалыга кат жөнөтүп, анда мындай айтылат: «Эгер Үмөтаалы ушул аркандан өтсө, анда экектик намысын жоготот, мен жоолугумду анын башына салам». Касиеттүү салтты буза албаган Үмөтаалы куугунду токтотууга аргасыз болот.

Кыргыздар менен казак ханы Кененсарынын ортосунда болгон дагы бир чатакта болгону он түтүндөн

белгилүүбү же үй-бүлөлүк мамилелер чөйрөсү менен эле чектелгенби? Мисал келтириңиз.

турган Солто уруусу обочо жердеги капчыгайда жашынат. Уламышка ылайык, аялдардын бири дамбалын таякка илип Кененсарынын жолуна сайын коёт да, мындай кат жөнөтөт: «Эгер Кенесары менин дамбалымдан өтсө, эркектик намысын жоготот жана анын тукуму курут болот». Кенесары куугунду токтотууга мажбур болгон.>?3

Кыргыз элинин тарыхында алай канышасы Курманжан Датканын орду эбегейсиз чоң экени белгилүү. ▲1 Энелик акылмандыгы жана тынчтык үчүн өзүнүн бактысынан кечкени алиге чейин жүрөктү толкутуп, таазим эттирип келет. Бул кайгылуу жана сый-урматка татыктуу окуя анын уулу Камчыбек менен байланышкан. Бир жолу ал өз үй-бүлөсү жана жоокерлери менен кытай тараптагы бийик жайлоодон түшүп келе жаткан. Ошол учурда кыргыз жана кытайлар менен түзүлгөн келишимдин негизинде орустар капчыгайга бажы пунктун коюшуп, жолоочулардан тыюу салынган (контрабандалык) буюмдардын бары-жогун текшеришчү. Камчыбек менен анын адамдарын орус солдаттары текшеришти. Камчыбектин аялына тиешелүү бир гана сандык калган болчу. Солдаттар аялдын чачына тагылган сандыктын ачкычын чач менен кошо кесишип, каада-салтты тебелеп-тепсешти. Бул абдан катуу кордук эле. Ошондуктан Камчыбектин жигиттери солдаттарды таяктап, кете беришти. Алайга кайтып келгенде болгон окуяны Курманжан Даткага айтышты эле, ал ошол замат жаракат алган солдаттарга кишилерди жөнөттү, бирок тигилер өлүп калган экен – аларды белгисиз бирөөлөр өлтүрүп кетиптир. Орус бийликтери бул окуяга токтоосуз жооп кылып, Камчыбекти жана Курманжан Датканын бүтүндөй урук-тукумун куугунтукка ала баштады. Жалпы уругун зордук-зомбулуктан жана кыргындан сактап калуу үчүн алай канышасы уулунан бийликтин колуна түшүп берүүсүн талап кылды, ал эми тигилер аны дарга асууга өкүм кылышты. Ош шаарынын борбордук аянтындагы уулу жазаланган күн эне үчүн эң азаптуу жана узун болду, бирок ал жазалоого келип, карызымды кечиргиле деп суранып жаткан уулунун үнүнүн калтыраганын

>?3 Өз элиңиздин тарыхынан аял тынчтыктын данакери болгон окуяны мисал келтириңиз.

▲1Курманжѡн Дѡтка

Курманжан Датка (1811 —1907, февраль) — кыргыз мамлекеттик жана аскер ишмери, Алай кыргыздарынын 1832-1876-жылдардагы өкүмдары жана башчысы («улут энеси»). «Алай канышасы», «Түштүктүн королевасы» жана «Улут энеси» деген аттар менен да белгилүү. Кокон хандыгында жана Бухара эмирлигинде датка (генерал) деген наамга ээ болгон. Россия империясы аскеринин полковниги (1876)¹⁰.

¹⁰Кыргыздардын жана Кыргызстандын тарыхы: ЖОЖлар үчүн китеп. Б., 2010.

угуп, ордунан турду да, доошун бийик чыгарып жайбаракат мындай деди: «Уулум, карыздарыңды өзүн менен алып кеткениң болбойт. Сенин артыңда элиң турат, карызыңды бере тургандар бар, сыйыртмакты бек кармап мойнуңа өзүң сал да, тынч жана татыктуу өл». Элин сактап калуу үчүн өз баласын курмандыкка чалган карт аялга канчалык эрк менен сабырдуулук керек болгонун элестетүү кыйын. Тууганчылык даражасына карабай, жамааттыктын бардык мүчөлөрүн бирдей көргөн эл башылык милдеттин мүшкүлү дал мына ушунда эле. Жогорудагы окуяда Алай канышасы энелик мээримден аттап өткөндөй сезилгени менен, албетте, аны жалпы элдин энесинин улуу озуйпасы жетектеп, ал өз уулун эле эмес, бүтүндөй калкынын балдарын сактап калууга кам көргөнү түшүнүктүү. Бул аялдын жана эненин башкы парзы – адам тукумун улантуу жана сактоо. Муну адамга өзү өмүр берип, аны торолтуп, күч-кубатка толтурган адам гана терең жана жакшы түшүнө алат. Жашоо үчүн күрөшүү жана аны сактоо болгон эненин ажырагыс укугу адамзаттын аман калышынын бирден бир мүмкүнчүлүгү болуп калууда.

Эзелки салттардын бүгүнкү күндөгү бурмаланышы.

Учурдагы турмуш таризи, адам ишмердигинин бардык тармагындагы жана бардык деңгээлде өтүп жаткан үзгүлтүксүз кыймылдуу процесстер салттуу маданиятты бурмалап жатат. Тилекке каршы, көпчүлүк аялдар аялдык бийик озуйпасын унутушуп, аны түрдүү буруш иштерге, анын ичинде саясатка да аралаштырып жатышат. Атап айтсак, Кыргызстандагы эки революциянын тушунда өзгөчө саясий курал – «ОБОН» (ор. отряд баб особого назначения - өзгөчө тапшырма аткаруучу катындардын отряды) пайда болуп, тополоңдордун чордонунда жүрдү. Атаандаштары менен мушташып-чачташууга, уруп-согууга, тигил же бул коомдук иш-чарадан жарабас саясатчыларды кууп салууга даяр турган жаалданган аялдардын мындай аламан тобу дүйнөлүк саясий тажрыйбада белгилүү таяныч. «ОБОН» - бул таазим кылып сактоо керек болгон аялдык ыйык касиетти одоно кор тутуу. 2005-

жылкы нараазылык акцияларынын биринде катар турган эки аянттагы Акаев менен Бакиевдин тарапкерлеринин митингдеги тирешүүсү устаранын мизинде турду. Ата-бабалардын салты боюнча тараптарды жараштырууну каалаган аялдар тобу ак жоолук салынышып, эки аянтка тең чыгышып, кийин аялдын түпкү озуйпасын аяк асты кылышты да, жаатташкан тараптарга кошулуп кетишти. Салттарды мындай жосунсуз бузуп, анын баалуу түпкү негиздерин саясий оюндар менен былык иштерге пайдалануу – коомдогу аялдын ыйык вазийпасы менен касиетинин бузулушуна алып келбей койбойт.

Экинчи жактан, тарых башталгандан бери тынчтыкты сактоо менен адамзат тукумун уулоо маселесинде аялдын орду эбегейсиз чоң экендигине карабай, анын абалы дайыма кыйын бойдон калгандыгын айта кеткенибиз жөн. Кыргыз аялы материалдык жыргалчылыктарды жаратуу жараянына бирдей катышканы менен, ошол эле учурда салттуу коомдо ал жер менен малга болгон жеке менчик укугунан куру калып, адеп-ахлак-социалдык жана үй-бүлөдөгү зомбулукка тез-тез кабылып турган. Борбор Азиянын бардык аялдарындай эле, ал эркектин беделине каршы чыга алган эмес жана бардык жагынан өзүнө тең мамиле кылууну талап кыла алган эмес. Анан мындай кырдаал социалдык турмуштун көп өңүттөрүндө бүгүн да кездешет. Мисалы, Аялдарга көмөк көрсөтүүчү борбордун маалыматына ылайык, «биздин Кыргызстанда бир күн-түндүн ичинде 32 кыз ала качуу, 6 зордуктоо болот. Бир айдын ичинде 1 миң, бир жылда 11800 миң кызды ала качышат». Башка маалыматтарга ылайык, бир жылда 15 миң кыз уурдалат.

Аялды басмырлоо жана ага зомбулук көрсөтүү ▲ 2 маселеси мурдагыдай эле курч бойдон калууда. Ар кандай формада аялга карата зомбулук көрсөтүүнүн саны улам көбөйүүдө. Алсак, Улуттук статистика комитетинин маалыматына ылайык, аялдар 2005-жылы кризистик борборлорго жана башка көмөк көрсөтүүчү адистешкен мекемелерге 4651 ирет кайрылган. Кризистик борборлордун ассоциациясынын (КБА) маалыматы боюнча 2006-жылы кризистик борборлорго 10 000 ашык киши кайрылган. Ал эми 2008-2009-жж.

▲ 2«Аялдарга карата кысым көрсөтүү» түшүнүгү саясий, экономикалык, социалдык, маданий, жарандык же башка кандай тармактагы болбосун адам укуктары менен негизги эркиндиктерин, тең

ККБА тарабынан жүргүзүлгөн изилдөөлөр Кыргызстандагы аялдардын 83 %ын күйөөсү же өнөктөшү тарабынан ар кандай түрдөгү зомбулукка кабылса, 29%ы уруп-согууга, кыйноолорго, курал менен коркутууга, буюм-тайымдар менен чабууга туш болуп, 11%ы уруп-согуудан жаракат алып, өнөкөт ооруга кириптер болот¹. Жабыр тарткандардын даы канчасы эч каякка кайрылбагандыгын болжолдоп билсе болот. Мындан башка да Кыргызстандагы өз жанын кыюуга аракеттеншендердин 80%ын 13төн 60 жашка чейинки аялдар түзөт.

БУУ тутумунун Кыргызстандагы туруктуу координатору Александр Аванесов бул тууралуу мындай дейт: «Учурда Кыргызстандагы аялдардын ар 100 миңинен 47и, ал эми тирүү төрөлгөн наристелердин 100 миңден 29у өлүмгө учурайт. Бул Борбор Азия өлкөлөрүнүн ичинен эң жогорку көрсөткүч болуп саналат»².

Чыр-чатактарды чечүүгө жардам берген аялдардын колдонгон өз ара уюшу ыкмалары.

Бирок бардык кыйынчылыктарга карабастан, чыр-чатактарды алдын алууда аялдар башкы орунду ээлеп келе жатат. Негизинен аялдар сактаган туруктуу горизонталдуу карым-катыштар коомдун түрдүү ячейкаларынын ортосундагы ынтымакты бекемдөөдө, чыр-чатактарды алдын алууда жана иликтөөдө чоң роль ойнойт. Салттуу коомдордо үй-бүлөдөгү кут-береке үчүн аялдын жоопкерчилиги өзгөчө болгон себептүү (бүгүн да болууда), кадимтен бери аларга «кырсыкты жеңүүнүн ырым-жырымдарын» өткөрүүгө мүмкүнчүлүк берген аялдардын уюшуусунун салттуу формалары бар. Буга Фергана өрөөнүндөгү ▲3 коомдоштуктардын өзбек, тажик жана кыргыз аялдары кеңири колдонуп келе жаткан Биби Сейшанбе (Шейшемби Айым) жана Биби Мушкул Кушод (кыйынчылыктарды/көйгөйлөрдү жеңүүчү Айым) сыяктуу ырым-жырымдар таасын мисал

укуктуулук негизинде үй-бүлөлүк абалына карабай аялдардын укугун таанууга, жүзөгө ашырууга бөгөт болгон, аял деп кемсинтүүнүн, кодулоонун ар кандай түрлөрүн билдирет.

«Аялдарга карата зордук» термини жыныстык белги негизинде, аялдын тулку боюна, жыныстык же психологиялык саламаттыгына залакасын тийгизген же тийгизиши мүмкүн болгон же аны азапка салган зордуктоо иши, ошондой эле, зордуктайм деп коркутуу, аргасыз кылуу же мейли коомдук, мейли жеке турмушта болсун зомбулук менен эркиндигинен ажыратуу⁹.

▲3 Фергана өрөөнү – Орто Азия тоолорундагы тоолор ортосундагы ойдуң. Орто Азия боюнча Фергана өрөөнүндө калк эң жыш

¹ Исследовательская деятельность АКЦ [Электрондук ресурс] // Ассоциация кризисных центров [Расм.сайт]. URL: http://www.acc.web.kg/research_rus.html (кайрылуу күнү 20.01.2013)

² Смертность женщин и новорожденных в Кыргызстане самая высокая среди стран Центральной Азии – ООН [Электрондук ресурс] // КирТаг Кыргыз телеграф агенттиги [Расм.сайт]. URL: <http://www.kyrtag.kg/?q=ru/news/24184> (кайрылуу күнү 20.01.2013)

⁹ Аялдарга карата кысым көрсөтүүнүн бардык түрлөрүн жоюу тууралуу Конвенция (Кыргызстан 1997 ж. кошулган)

болот. Бул эки ырым бирге дагы бөлөк-бөлөк дагы аткарыла берет. Эреже катары, мындай ырымдарга үйүндө бир ташпиш болгондо, же кыйын кырдаалдан ийгиликтүү чыкканы үчүн ыраазылык иретинде аялдар гана катыша алат. Бул ырымдар ар кандай жагдайларда, мисалы, үй-бүлө мүчөлөрүнүн же туугандарынын бирөө ооруп калганда, ажырашканда, оорудан айыкканда, балдар төрөлгөндө ж.б. да өткөрүлүшү мүмкүн. Биби Сейшанбе менен Мушкул Кушодду аялдар кыйын кырдаалдарда жардамга келүүчү пир деп билишет. Фергана өрөөнүнүн ар кайсы райондорунда түрдүү варианттарда айтылып келген бир кызыктуу уламыштын кыскача баяны менен таанышып көрөлү¹: Илгери заманда Жерге Бейиштен эжели-синди 7 кыз түшөт. Алардын арасында Биби Сейшанбе менен Мушкул Кушод бар экен. Калган беш эже-синди кайдадыр кайып болуп кетиптир. Бир жолу тажаал өгөй энеси кичинекей кызды оор жумушту аткарууга жумшады – бир тутам кичинекей пахтадан бышык жана узун жип ийирүүгө буйурат. Ишке киришерден мурда кичинекей кыз бир жакка жоголуп кеткен уйду издеп кетет. Кыз уйду көпкө издеп, акыры аны үңкүрлөрдүн биринен таап, ошондо Биби Сейшанбеге жолугат. Кыз Биби Сейшанбеге өзүнүн оор турмушу, өгөй энеси, анын бүгүнкү жаңы тапшырмасы тууралуу айтып берет. Биби Сейшанбе кыздын көңүлүн жубатып, ага уйга жем берип, саагын дейт. Анан сүттөн узун жана бышык жип чыгарын убада кылат. Жылдар өттү, кыз бойго жетип, турмушка чыкты. Берген жардамына аябай ыраазы болуп, ар шейшемби күнү кыз Биби Сейшанбе үчүн дуба кыла берди. Ошондой күндөрдүн биринде ал Биби Сейшанбенин урматына жети чабаты (жука) нан ▲4 жана умач атала ▲5 бышырды. Аялына ачууланган күйөөсү умачы салынган идишти тээп жиберди. Эртеси күнү эри базардан үч коон алып келе жатса, коондор падышанын уулдарынын кесилген башына айланып калды.	жайгашкан. Борбордук бөлүгүн Өзбекстандын калк эң жыш жайгашкан облустары ээлейт (Фергана, Наманган жана Андижан облустары), четки бөлүктөрүн Кыргызстандын Жалал-Абад, Ош жана Баткен облустары менен Тажикстандын Согду облусу ээлейт. Тарыхта географиялык жана саясий жактан бир бүтүндүктү түзүп келген менен бул аймак 1920-жылы гана жогоруда аталган өлкөлөргө бөлүнгөн⁸. ▲ 4 Чабаты даярдоо (сүрөттө - Камчиева Мопаша, касиеттүү Кожо Кайыр мазарынын кароочусу, Марказ
--	--

¹Kandiyoti, Deniz, and Azimova, Nadira. "The communal and the sacred: women's worlds of ritual in Uzbekistan." *Journal of the Royal Anthropological Institute* 10.2 (2004): 327-349.

⁸Ферганская долина [Электрондук ресурс] // Википедия – эркин энциклопедия. URL: http://ru.wikipedia.org/wiki/Ферганская_долина (кайрылуу күнү 20.01.2013)

Каарданган падыша ошол замат анын башын алууну буюрду. Ошондо ал падышага жалынып-жалбарып, аялы менен коштошууга уруксат берүүсүн өтүндү. Аялы менен акыркы ирет көрүшүү үчүн үйүнө келсе, аялы өзүн таарынтканы үчүн күйөөсүн кечирүүсүн суранып, Аллага жалынып жатыптыр. Өз айыбын түшүнүп, эри аялынан Биби Сейшанбенин урматына 10 кой курмандыкка чалуусун өтүндү. Курмандык чалынып бүткөндө падышанын балдары хан сарайга эсен-аман кайтты, аялдын күйөөсү кечирилди деген кабар келди.

Биби Сейшанбе ырымы шейшемби күнү өткөрүлүп, ал эми шаршембини Фергана өрөөнүнүн аялдары касиеттүү Биби Мушкул-Кушод менен байланыштырышат¹. Эреже катары, эки ырым да отин ойинин жетекчилигинде өткөрүлөт. ▲6

Фергана өрөөнүндө бул ырымдар жергиликтүү этникалык өзгөчөлүктөрү бар. Алсак, кээ бир райондордо умач оши, ▲7 жети патыр нан, бир кичинекей май, сүт кошулган тооч, жети жука майга куурулган нан, эки шам, жети чабаты (жука нан) бышыруу милдеттүү эсептелет. 7 санынын өзгөчө мааниси уламыштагы 7 эже-синди менен байланышкан.

М. Каримованын изилдөөлөрүнө ылайык, Андижан вилоятында «Биби Сейшанбе» жөрөлгөсүн өткөрмөкчү болгон аялдар жети үйдү кыдырып (жүзүн ак жоолук менен жаап, босогону аттабастан), кожойкелерден бир чыныдан ун чогултушу керек. Жүзүн жоолук менен жапканы кошуналар таанып албасын дегенин түшүндүрсө, босогону аттабаганы – Чыгыш элдеринин кадимтен бери өзүнүн жеке дүйнөсү менен калган дүйнөнүн ортосундагы чек ара болуп эсептелген босогого өзгөчө мамилени билдирет. Ун, сүт, туз сыяктуу азыктар үй-бүлөнүн өзгөчө азыгы катары саналган, ошондуктан үйдө берекени сактоо максатында аталган азыктарды босогодо туруп таратууга өзгөчө маани берилген»².

ай., Баткен облусу, КР)

▲5 Умач – сүткө жуурулган камырдан үбөлөнүп жасалган өзбекче сорпо. Умач оши (орогон) – электен өткөрүлгөн камырдан жасалган атала. Умачталган камыр буудайга окшоп кетет. Даамына жараша туз кошуп, сүткө кайнатышат.

▲6 Отин ойи - өзүнүн такыбалыгы, сабаты, теги ж.б. менен кадыр-баркка ээ болгон аялдарга урмат менен кайрылуу. Молдо аялды атоо үчүн да колдонулат.

▲7 Жөрөлгөнүн тамагы катары умач оши негизинен шейшемби жана шаршенби күндөрү аялдар тарабынан гана даярдалат.

¹ Абдулахатов Н. У. Роль местопаломничества в жизни населения Ферганской долины (По материалам святых мест Ферганской области): автореф. дисс. ианд. ист. наук: 07.00.07 / Абдулахатов Нодиржон Ураимович. – Ташкент, 2008.

² Каримова М. Б. Об обряде «Бибисешанба», проводимом с участием женщин [Электрондук ресурс] // Журнал научных публикаций аспирантов и докторантов. URL: http://jurnal.org/articles/2012/hist11.html#_ftnref13 (кайрылуу күнү 20.01.2013)

Автор Фергана вилоятынын жашоочулары бул ырымдарды өткөрүүнүн бир аз башкача «эрежелерин» аткарышарын да белгилейт. Мисалы, Андижан вилоятынын аялдарынан айырмаланып, ферганалыктарда кошунасынан ун сураганга болбойт, алар унду төрт табакка салып, үйлөрүнүн төрт бурчуна коюшат. Мындай жөрөлгөлөрдө ун азыктарынын көп колдонулушу периштелер ундан жасалган тамактарды артык көрүшөрү менен түшүндүрүлөт.▲ 8

Бул ырымдарга жесирлер менен кары кемпирлерди да чакырышкан, бирок Фергана өрөөнүнүн айрым райондорунда жесирлердин саны так болуш керек деп эсептешет. Биби Сейшанбени өткөрүүдө майга чыланган 7 билик, ал эми Мушкул Кушоддо 7 шам жагышкан¹.

Жырымдардын негизги артефакттарынын бири унду элегенде салына турган супара (өзбекче – супра) болуп эсептелет▲ 9. Жазылган супаранын айланасында отин ойи баш болуп чакырылган жесир аялдар менен күйөөгө тие элек кыздар отурушуп, кийин жөрөлгөнүн тамактары тартылат. Биби Сейшанбе ырымын өткөрүүдө супара салуу менен байланышкан бир катар жөрөлгөлөр бар: «Эри жок аялдарга, жалпы эле конокторго артын салышып, супараны жерге үч жолу төшөйт. Кээде бул коңушу бөлмөдө, 3-4 аялдын катышуусунда болот. Биринчи жолу супара иштеги жетишкендиктери каалоо, ийгилик жана бакыт тилөө менен салынат. Экинчи жолу Биби Сейшанбе энеден колдоо көрсөтүп, жолдорун ачуусун суранышат. Үчүнчү жолу максатка жетүүдө жана көйгөйлөрдү чечүүдө жеңилдик берүүсүн өтүнүү менен бул ырасмини үйдүн ээси аткарат. Ырым бүткөндөн кийин ырымдын кыздуу катышуучуларына чабаты таратышат. Супара дагы үч жолу төшөлүп, жыйылгандан кийин үйдүн ээси аны төбөсүнө коюп, жети кадам басат. Аялдардын «Сиз кайда баратасыз? деген суроосуна: «Тойго» деген жооп болот,² ушундан кийин супараны бийик жерге коюшат. Бул ырымдардын дагы бир ажырагыс элементи Курандан жана башка диний тексттерден сүрөлөрдү

▲ 8 Ырым-жырымдарга ылайык, рухтар өздөрүнө арналган тамактарды ушинтип алышат экен.

▲ 9 Супара (ошон. супура) – камыр үчүн дазмал (койдун же эчкинин терисинен жасалган).

¹KandiyotiD. Аталган эмгек.

²Каримова М. Аталган эмгек.

окуу болуп эсептелет. Мушкул Кушод жөрөлгөсү учурунда, Курандан сүрө окулуп бүткөндөн кийин, отин ои катышуучуларга сабагы менен жүзүмдүн 7 мөмөсүн берет. Катышып отурган аялдар сабактарды кезек менен жулуп, аларды алакандай пахтанын үстүнө коюшат. Кийин аялдар жамандык менен ташпиштер ошону менен бирге агып кетсин деп, бул пахтаны арыкка ыргытышат.

Ошентип, Биби Сейшанбе менен Мушкул Кушод жөрөлгөлөрү, ар кандай маселелерди чечүүгө багытталгандыктан, Фергана өрөөнүнүн аялдары үчүн өтө орчундуу мааниге ээ. Бул ырымдар аялдарга белгилүү рухий канагат алууга, күнүмдүк көйгөйлөрдү жакшылыкка жорууга жана чечүүгө мүмкүндүк берүүчү баарлашуунун жамааттык түрү да болуп саналат.

Чыр-чатактарды алдын алууда жана чечүүдө аялдардын ролу ырым-жырымдарды өткөрүү менен эле чектелбейт. Көпчүлүк аялдар билим берүү менен саламаттыкты сактоонун жеткиликтүүлүгүн жакшыртуу, калктын аялуу катмарын коргоо, чыр-чатактарды алдын алуу сыяктуу жана башка түрдүү жааттагы кеңири маселелер менен алектенген бейөкмөт уюмдарга биригишет. Мындай уюмдардын бири – ай сайын берилүүчү мониторингдик отчеттору каалоочулардын баарына берилип турган Кыргызстандын тынчтык орнотуучу аялдарынын желеси.

«Кыргызстандын тынчтык орнотуучу аялдарынын» желеси –жигердүү, кадыр-баркы жана таасири бар жетекчи аялдардын ыктыярдуу, юридикалык бирикмеси. Желе 2010-жылдын сентябрынан баштан иштейт, ал коммерциялык жана саясий эмес коомдук уюм болуп эсептелет. Аялдар желесинин максаты:

1. Медиаторлук (арачылык) боюнча жигердүү аялдардын дареметин күчөтүү жана аларда чыр-чатактарды талдоо менен тынчтыкты орнотууга, бекемдөөгө багытталган ишмердик көндүмдөрүн калыптандыруу;
2. Чыр-чатактардын алдын алуу жана пайда болуу коркунучун жоюу аркылуу Кыргызстандагы

этникалар аралык чыңалууну азайтуу.

Ошентип, чыр-чатактарды алдын алууда жана чечүүдө аялдар эбегейсиз чоң роль ойноп келген, азыр да алардын мааниси зор. Бирок коомдо аялдын социалдык абалына, психикалык жана дене бой саламаттыгына терс таасирин тийгизүүчү мамиле улана берсе, ошондой эле салттуу баалуулуктардын ыйыктыгы кастарланбай, аялдын ары-намысы жана аруулугу аяк асты боло берсе, бул касиет начарлап же такыр жок болуп кетиши ыктымал.

☺ **Бышыктоо үчүн суроолор:**

1. Сиздин пикириңизче, аялдардын коомдогу озуйпасы кандай?
2. Эмне үчүн аялдар саясий оюндарга көп тартылууда?
3. Бүгүнкү коомдо аялдардын бедели менен көз карандысыздыгын кантип сактаса болот?
4. Сиздин пикириңизче, чырдашкандардын бут астына ташталган ак жоолук эмненин символу?
5. Аял тынчтыктын сакталышына жана бекемделишине кантип салым кошо аларын ойлоңуз (анык мисалдарды келтириңиз).
6. Чыр-чатактарды алдын алуудагы жана чечүүдөгү эркектер менен аялдар колдонгон усулдар окшош болууга тийишпи? Эмне үчүн?

Кудалашуу – жарашууга өбөлгө

Маселелер:

1. Кудалашуу салтын чырдашкан тараптарды жараштыруу жолу катары тааныштыруу.
2. Ыйык нике байланыштарынын кудурет-күчүн тарыхый мисалдардан көрсөтүү.

Аялдардын тынчтык орнотуучу озуйпаны аркалоосу көпчүлүк элдердин тарыхында чагылдырылат. Аялдардын катышуусундагы чырды чечүүнүн дипломатиялык жолдорунун бири – эл башыга кыз берип же эл башынын кызын каршылашынын журтуна алып берип туугандык байланыштарды бекемдөө болгон. ▲1

Узакка созулган чыр-чатактан же касташуудан кийин жарашуу бири бирине сый тартуу кылуу менен ишке ашкан. Жарашуу ниетинин чындыгы кудалашуу менен бекемделген. Уруу башчынын септүү кызы сыйдын эң чоңу, баалуусу болгондуктан, андан баш тартууга такыр мүмкүн эмес эле, анткени бул кордоо катары эсептелген. Кудалашуу жана мындай жол менен туугандык байланыш түзүү тараптар ортосундагы чырды качан болбосун токтотууга жана кыргыздар үчүн өтө маанилүү болгон кан жаңыртууга же жакшыртууга да мүмкүн берген. Белгилей кетсек, кудалашуу көбүнчө касташкан тараптардын ортосундагы сүйлөшүүлөрдүн жыйынтыгы болуп, туугандык байланыштардын ыйыктыгынан түбөлүк тычтыктын кепили болгон. Кудалашуу ошондой эле жеңилген тараптын маселесин чечүүгө да мүмкүнчүлүк берип, анын алым төлөөсү мажбурлоо жана кемсинтүү эмес, туугандын колдоосу катары карала баштаган.

Бугу жана Сарбагыш урууларынын ортосундагы чатакты чечүүнүн жолу катары (сүйлөшүүлөр Тилекмат аке менен казактын төрөсү ортосунда жүргөн) кудалашуу менен байланышкан тарыхый окуя жакшы белгилүү. Сарбагыштар Бугу менен болгон согуштан кийин бир канча жыл тынч жатышып күч топтоп, кайрадан согушка камданганда өз тарабына имерүү үчүн казак төрөсүнө барышканда, Тилекмат аке дагы өз

▲1 Салттуу

маданиятта «кыз тартуу» аялдын батасынын касиеттүүлүгүн билдирген. Жарашуу белгиси катары эл башыга кыз тартуу кылуунун мааниси: «Биз сизге колдо болгон жакшы нерсебизди тартуу кылууга (бата берүүгө) даярбыз». Мындай сыйдан баш тартуу кордоо катары каралып, узакка созулган касташууну алып келген.

Мисалы, Манастын Каныкейге чейин тартууга келген эки аялы болгон. Бирок салтка ылайык жеңүүчү сый катары алган аялдары башкы аял (байбиче) макамына ээ болгон эмес. Манас үйлөнгүсү келгенде атасы Жакып эки аял

озуйпасын аркалап ага жөнөдү. Сүйлөшүү жүргүзүүнүн улуу устаты Тилекмат аке казак төрөсүн кыргыздын эки белгилүү уругунун – Бугу менен Сарбагыштын – чатагына аралашоого көндүрдү. Макулдашууну бекемдөө үчүн казак төрөсүнө Төрөтай сулуу тартууланды. Мына ушинтип, Тилекмат аке Бугу уруусу менен казак уругун туугандаштырып, ошол эле учурда Сарбагыштарга жан тармакчы богон тышкы күчтөрдү четтетүүгө жетишти. Казак төрөсү Бугу менен Сарбагыштын тирешүүсүнө кийлигишкен жок, ошентип, эки уруктун ортосундагы жаңжал кайра уланган жок. Туугандык мамилелердин данакери катары кудалашуу тынчтык менен тартиптин кепили болуп калган.

Кудалык байланыштардын ыйыктыгы кыргыз маданиятында бүгүнкү күнгө чейин сакталып келүүдө. «Биринчи Кудай улук, экинчи куда улук» деген макал бекеринен жаралбаган. Келиндин туугандарына өзгөчө урмат менен мамиле кылуу талап кылынат. Мына ошондуктан күйөөнүн туугандары келиндин туугандарына жолукканда «кулдугубуз бар» дешет. Мындай салт турмушта аялдын ордунун жогорулугун, адамзат тукумун улантууда анын энелик улуу озуйпасын таанууну туюнтат. Тукум уулоо чоң мааниге ээ болгондуктан, өмүрлүк жарды тыкыр тандашкан, ал эми хан тукумунан кыз алуу ар кандай карлышаш үчүн абийир болгон. >?1Өз кезегинде келинди кабыл алган тарап сыйга сый тартуу кылууга – эл башынын же тектүү адамдын кызын кудаларга берүүгө милдеттенген. Ошентип, мындай кайчы кудалашуу узак мөөнөттүү тынчтык мамилеге кепил болуп, көп деңгээлдүү социалдык өз ара татаал алака-катыштарды чыңдаган.

Кудалашуу салтынын бүгүнкү күндөгү бурмаланышы.

Кудалашуунун карама-каршы түрү биздин күндөрдө кеңири жайылган кызды ала качуу (же уурдап качуу) менен никеге тургузуу болуп калды. Айта кетсек, мурда кыз ала качуу өтө сейрек учурачу, кыздын ата-энеси каршы болгон же жаш жигиттин жөнөткөн кудалары жолдуу болбой калган өзгөчө жагдайларда

сага азбы деп таң калды. Баатырдын ниетин Айбалта колдоду: «Уулунду үйлөй турган мезгил келди, тиги экөөсүн сен алып берген жоксун». Ушундан кийин Жакып уулуна татыктуу жар издеп жөнөп, Бухаранын сулуусу Санирабийгеге (кийин Каныкей атыккан) токтолот. Жуучу барып, калың төлөнүп «каадасы менен келген келин» катары аялы деген расмий макам дал мына ушул Каныкейге берилген.

>?1 Сиздердин элде аялдын кайсы сапаттары көбүрөөк бааланат? Сиздин оюңузча, эмне үчүн? Аялзатынын бул сапаттары дагы кайсы элдерде баркталат?

гана ала качышчу. Кандай болгон күндө да кызды өзүнүн макулдугу менен алып качышчу. Мажбур алып качуу күйөө жана анын туугандары үчүн уят эсептелип, уруулук чатакка алып келиши мүмкүн болгон. Эреже катары кыз уурдагандарды катуу жазалашчу: таш бараңга алып өлтүрүшчү же мунарадан ыргытышчу. Же, мисалы, XIX к. Каракол уездинин декретинде кыз ала качуу айып менен жазаланып, ал эми айып күнөөкөрдүн кайсы сословиеге таандык экендигине жараша дайындалат деп көрсөтүлгөн. Демек, кыз уурдагандар куугунтукталып, жазаланганы талашсыз. ▲ 2

Ал эми бул нерсе салтта болгон деп ошого таянуу кыздын эле эмес, үйүнө кадырлуу жуучулардын келишине сөзсүз татыктуу анын ата-энесинин да ар-намысын баалаган жана кастарлаган кыргыз элинин чыныгы тарыхый турмушуна туура келбейт. >?2

Тилекке каршы, бүгүнкү турмушта башка кырдаал байкалат. «2012-жылдын 16-мартындагы «Аялдарга каршы зомбулук менен күрөшүүдөгү: тажрыйба, азыркы жаглдай жана келечектеги мүмкүнчүлүк» деген тегерек столдогу Кризистик борборлор ассоциациясынын президенти Александра Елиференко: «Кыргызстанды дүйнөдө кыз уурдоо жана аларды мажбурлап никеге тургузуу менен байланыштырышат, ал эми этникалык кыргыздардын ар бир бешинчи никеси кызды алып качуу менен кыйылууда», - деп маалымдады.¹

Көбүнчө күйөөнүн үйүндө келиндин пайдасын – бала төрөшүн, үй чарбасын тейлешин, күйөөсүнүн ата-энесине, туугандарына, досторуна кызмат кылышын ж.б. ойлошот. Келиндин каалоосу, сезими, кыялдары, көздөгөн максаты эске алынбайт. Эгер кыз каршылык көрсөтсө, аны адегенде сөз менен көндүрүүгө, анан каргыш менен коркутууга аракеттенишет, атүгүл уруп-согуп зордуктаганга чейин барышат.

Бул маселенин укуктук жактан жөнгө салынышы азыркы замандын талаптарына такыр туура келбейт. Азыр Жазык кодексинде мал уурдаган жосун оор кылмыш катары каралат, ал эми кыз ала качуу (уурдоо) кыйла жеңил кылмыш деп эсептелет. Кыз уурдоо КР

▲ 2 Адам

укуктарынын жалпы декларациясынын 16-беренеси (1948г.) ырастайт: «нике турмуш куруучулардын ыктыяры жана толук макулдугу менен кыйылат».

Аялдарга каршы кысым көрсөтүүнүн бардык түрлөрүн жоюу боюнча Конвенциянын 16-беренеси (1981 год) ырастайт: «тараптар нике жана үй-бүлө мамилесине тиешелүү бардык маселелердеги аялдарга каршы кысым көрсөтүүнү жоюу боюнча бардык тийиштүү чараларды көрүшөт, өзгөчө, эркектер менен аялдардын отосундагы: а) никеге туруунун бирдей укугундагы, жана б) жубай тандоо тең укугун жана эркин

¹ Иващенко Е. Украл – изнасиловал – женился. Джигит! [Электрондук ресурс] // «Фергана» эл аралык маалымат агенттиги. URL: <http://rus.kg/news/obshetvo/4534-ukral-iznasiloval-zhenilsya-dzhigit.html> (кайрылуу күнү 20.01.2013)

Жазык кодексинин эки беренесинде: «Он жети жашка жете элек аялды никеге турууга мажбурлоо» деген 154-беренедө жана «Аялды никеге турууга мажбурлоо же никеге турушуна тоскоолдук кылуу» деген 164-беренедө каралат. КР Жазык кодексинин 165-беренесине ылайык, мал уурдагандык үчүн адам 11 эылга эркинен ажыратылып, мүлкү тартып алынат. Ал эми кыз уурдагандык үчүн КР Жазык кодексинин 155-беренесинде 100дөн 200гө чейинки эсептик көрсөткүч өлчөмүндө айып же 3 жылга чейин эркинен ажыратуу жазасы белгиленген.

Ошентип, бүгүнкү күндө аялдын укуктары бузулган, кадыр-баркы тебеленген шарттарда куда түшүү көп жылдардан бери боло келгендей чыр-чатакты жөнгө салуу жолу эле эмес, аялга чыныгы эркиндигин кайтарып берүү ыкмасы да болуп саналат. Мунсуз аялдын эне болуу жана баласынын бактысы үчүн ынтымакты сактоо парзы аткарылышы мүмкүн эмес. Куда түшүү кызды багып өстүрүп, бата берип турмушка узаткан ата-энесине терең урмат-сый көрсөтүү да болуп саналат.

☺ **Бышыктоо үчүн суроолор:**

1. Куда түшүү салтынын мааниси эмнеде?
2. Бул салтта элибиздин кайсы асыл нарктары чагылдырылган?
3. Азыркы кезде чыр-чатактуу кырдаалды жөнгө салуу жагынан куда түшүү каадасы канчалык натыйжалуу болот де ойлойсуз? Мисал келтириңиз.
4. Никеге турууга мажбурлаган, үй-бүлөдөгү зомбулукка алып келген, кыздын өз жанын кыюусуна себеп болгон кыз ала качуу адатын салт катары кабыл алуу керекпи? Бул көрүнүштү кантип жоюуга болот?

жана толук макулдук менен гана никеге туруудагы теңдиктин негизинде камсыз кылат».

>?2 Кызын күйөөгө берип жаткан ата-эненин кадыр-баркы деген эмне?

Көркөм өнөрдүн тынчтыкты орнотууда жана сактоодо болгон орду

Маселелер:

1. Көркөм өнөрлөрдүн ээлеринин татаал ахвалдардан чыккан мисалдарын эстөө
2. Көркөм өнөрлөрдүн чыр-чатактарды чечүү кудуретин талдоо

Көркөм өнөр деген эмне? Көркөм өнөр **▲1** – бул адам баласынын ажайып жана ар түрдүү иш-аракеттери менен толтурулган анын турмушунун бир бөлүкчөсү. Көркөм өнөр жалгыз гана сырткы дүйнөнү эмес, адам баласынын ички табиятын таанууга жардам берет. Көркөм өнөрдүн географиялык, этностук, саясий, диний ж.б. чектөөлөргө багынбай, чыгып кетүү касиети бар. Элест түрүндө жаралган жана ар түрлүү көрүнүштөргө кубулган көркөм өнөр жалпы адамзаттын биригүүсүнө түрткү болуп келет. Бий, музыка, театр, сүрөт тартуу, бедиз жасоо, имарат куруу, ыр жазуу, музыкалык аспаптарды чертүү – ушунун баары кишилерге катуу таасир этип, сезимдерин толкутуп, рухун тазалап, адамзатка таандык эң мыкты сапаттарын ойгото алат. Ошондуктан, адамзат көркөм өнөрдү өз ара мамилелерди чыңдоо, тынчтыкты орнотуу, шайкештикке жетүү үчүн колдонуп келген. Көркөм өнөрлөрдү алып жүргөндөрдү алсак, дүйнөнүн көп маданияттарында аларга эч кимдин колу тийбестиги камсыздалып, алар жөнүндө уламыштар айтылып, өнөрүнүн өзгөчө касиети бар болгондугу таанылчу.

Акындар жана жамактоо. ▲2

Көптөгөн элдердин маданияттарына таандык, сөздүн күчүнө болгон өзгөчө мамиле жөнүндө орус элинин «Күмүш доор» заманынын акыны Николай Гумилевдун «Сөз» аттуу ырында таамай айтылган:

Жараткан көз салганда,
Жаңы дүйнө жаралганда,
Сөздү угуп күн токтогон,
Сөздөн кыйрап шаар жок болгон.
Сөз баратса асманда калкып,

▲1 Көркөм өнөр –

бул дүйнөнү таануунун жана аны чагылдыруунун өзгөчө ыкмасы, коомдук акыл-эстин жана жеке инсан менен жалпы адамзаттын руханий маданиятынын бир бөлүкчөсү¹⁰

Сиздин ойунузча көркөм өнөр эмне үчүн керек? Көркөм өнөрдүн кайсы түрлөрүн сиз билесиз? Алардын кайсысы сизге жагат? Эмне үчүн?

▲2 Акын деп Орто Азиянын түрк тилдүү элдеринде (мисалы үчүн, кыргыз, казак, каракалпак элдеринде) эп келтирип, жамактап ырдаган ырчыларды атачу. Акындар элдик оозеки чыгармаларды аткарып, алардын азыркы убакытка

Кызгылт оттой шашпай чалкып, Бүркүт учкан эмес корккондуктан, Жылдыз айга сүрүлгөн чыдабастан¹.>?1 Борбордук Азиянын элдери да таамай айтылган акылдуу сөздүү абдан баалашкан. Ошондуктан, бул аймакта төкмөчүлүк өнөрү өтө өнүккөн. Жамактап ыр ырдоо маалымат алмашуу үчүн, жакшы мамиле куруу үчүн, күнүмдүк көйгөйлөрдү талкуулоо үчүн, элдин көңүлүн белгилүү бир маселеге буруу үчүн колдонулган. Көчмөндөрдүн коомдорунда көп учурларда кишинин кадыр-баркы анын байлыгына эмес, бирок даанышмандыгына, жашоо тажрыйбасына, тапкычтыгына, чечендигине, акылмандыгына көз каранды болчу. Акындар ырларды комуз, дутар, домбра ж.б. музыкалык аспаптар менен коштооп ырдаганы көп кездешкен. Мисалы үчүн, салттык коомдордо төкмө акындардын милдеттери зор болгон. Алардын чыгармачылыгы сүйлөшүүлөрдүн натыйжалуу өтүүсүнө, оор абалдарды жегилдетүүгө, кээде чыр-чатактарды чечүүгө өз салымын кошуп келген.>?2 Акындар коомдук иш-чаралардын көпчүлүгүнө катышып, көп учурларда алгачкы менен акыркы сөздөр акындарга берилчү. Ошондуктан, акындардын сөздөрү сүйлөшүүлөрдүн нугун аныктап, эл арасында кайсы бир маанайды орнотуп, белгилүү тыянактарга элдин көңүлүн буруп кое алчу. Акындар элдик билимдин сактоочулары, Кудайдан берилген шыктын ээлери катары кандайдыр бир деңгээлде элдин сый-урматы менен корголгон болчу. Чынында эле, көп элдерде «Баш алмай бар, тил алмай жок» деген лакап бар эмеспи. Ушундай коопсуздукка ээ болгону, акындарга башкалар коркуп сүйлөйбөй жүргөн нерселер жөнүндө ырдаганга, башкалар көңүл бурбаган нерселерге көңүл	чейин сакталып келгенине чоң салымын кошушкан¹⁰. >?1 Сөздүн касиети азыркы убакка чейин сакталдыбы? >?2 Музыка, ыр-күү, бий же көркөм өнөрдүн башка бир түрү көйгөйлүү маселени чечүүгө салым кошконунун мисалдарын эстеп көрүңүз.
---	--

¹В оный день, когда над миром новым

Бог склонял лицо свое, тогда

Солнце останавливали словом,

Словом разрушали города.

И орел не взмахивал крылами,

Звезды жались в ужасе к луне,

Если, точно розовое пламя,

Слово проплывало в вышине

¹⁰Акын [Электрондук ресурс] // Википедия – эркин энциклопедия. URL: <http://ru.wikipedia.org/wiki/Акын> (кайрылуу күнү 20.01.2013)

бурганга мүмкүнчүлүк берген. >?3 Ошондуктан, акындар ар кайсы урууларды, элдерди бириктирүүгө мүмкүнчүлүгү болуп, белгилүү чечимдер кабыл алуунусуна тассирете алышчу. Түрк элдеринин элдик чыгармачылыгында (фольклорунда) угузуу өзгөчө орунду ээлейт. Эреже катары, кандайдыр бир капалуу, өтө кайгылуу нерселерди билдирүү үчүн аны угузат. Тарыхта сакталып калган эң белгилүү окялардын бири – бул Кетбука акындын Чынгыз канга анын уулу баласы Жоочу кайтыш болгонун угузганы болуп эсептелинет. Башка уламыштарга ылайык, Кетбука Чынгыз канга эмес, каардуу Айханга анын уулу кайтыш болгонун угузган ¹. Бирок аталган уламыштар бир аз айырмаланып турса да, алардын баарында акын, музыка жана ыр татаал, чечилбес маселени чечкенин көргөзүп турат. >?4 Айхандын (кээбир уламыштарда Чынгызхандын) катуу жинин баары билип, анын уулу каза болгонун ага эч ким угуза албай жүргөн болот. Кээбир уламыштарга таянсак, кан «Менин уулумду тирүү табып келгиле. Мага жаман кабар алып келгениңердин кекиртегиңерге кыт куйдуруп салам», - деп буйрук берет. Ошондо, Бука Ырчы аттуу комузчу жана төкмө акын кайгы-капалуу добуштарга толгон күүнү чертип, канга баласынын кайтыш болгонун угузат. Кан комузчуну жазаламакчы болгондо, Кетбука акын ага уулу кайташ болгонун өзү эмес, комузу угузганын айтат. Кан болсо өзүнүн сөзүн эки кылбай комуздун кулагына коргошундап салгыла деп буйрук берет.² Бука Ырчы Чынгызханга кабарды угузганда, табышмактуу ыр саптары менен уулу каза болгонун билдирет: Деңиз толкуп чайпалып, Көл бөксөрдү, Айганым. Терек түптөн жыгылып, Жер бөксөрдү. Айганым. Ала-Тоо кулап, бас болуп, Бел бөксөрдү. Айганым.>?5	>?3 Сизакын болсоңуз өзүңүздүн районуңуздун, аймагыңыздын, өлкөңүздүн башчысына эмнени айтат элеңиз? >?4 Чыр-чатактардын кандай түрлөрүндө жана алардын өнүгүүсүнүн кайсы баскычтарында акындардын сөз-насааттары эң пайдалуу боло алат? >?5 Кыйытып,
--	---

¹ Асан Кайбылда уулу Күү баяны. Б. 2000. 115-118 - бет.

² Ошол эле жерде.

Бул саптарды укканда Чынгызхан жини келип «Кет, Бука» деп кыйкырган имиш. Ушундан тартып Бука Ырчыны Кетбука деп калышкан деп айтылат¹. Ушул мисалдар акындардын, ырчылардын салттык коомдордо болгон мүмкүнчүлүктөрүн көрсөтүп турат. Көркөм өнөрдүн жардамы менен, акын-ырчылар ар кандай маалыматты ар кандай инсандарга жеткизе алган. Жогоруда берилген Кетбука акындын мисалын талдасак, ал эң аз дегенде көркөм өнөрдүн эки ыкмасын колдонгон. Биринчиси - бул кыйытып айтуу, экинчиси – көйгөйдү башка нерсеге чагылдырып өткөзүү (проекция). Чынында эле акын кандын баласы кайтыш болгонун түз айтпай, кыйытып, башка нерселерге салыштырып угузган. Кыргыздардын оозеки чыгармачылыгында аталган угузуунун үч башка варианты бар, бирок бирөөсүндө да кандын баласы тиги түйнөгө сапар тартканы түз айтылбайт. Ошону менен бирге, үчөөнү тең укканда алардын мааниси айкын, ырчы жаман кабар алып келгенин шексиз түшүнүүгө болот. Жаман кабарды түз айтпай, салыштыруулар, кыйытуулар аркылуу жеткирүү элдик жыгармачылыктын бул түрүнүн өзгөчөлүгү болуп келет. Жогоруда берилген мисалдарда өткөзүү ыкмасы да колдонулуп, жаман кабарды киши эмес, бирок музыкалык аспап угузуп, жин-ачуунун баары ошол аспапка тийчү. Ошону менен бирге, көп учурларда кан төгүлүүнү токтотуу үчүн акындар бийлеп турган кан-манаптарына чындыкты бетке айтууга аргасыз болушкан. Бунун бир мисалын казак жазуучу Ильяс Есенберлиндин «Көчмөндөр» деген романындан тапсак болот. Чыгармада кыргыздарды чапканы даярданып жаткан Аблай канга Бухар жырау аттуу ырчы-акын ыйлап келип, мынтип ырдаган жери бар: «Казактардын канча канын ичтиң? Кыргыздарга кол салганыңды кой, Аблай! Кыргыздар – биздин эң жакын туугандарыбыз, сен болсо биздин тууганчылыгыбызды карартып жатасың. Ушул күндөр үчүн Кудай бизди урбасын!». ² Адабияттан алынган мисалдардан сырткары,	салыштырмалар аркылуу айтууну чыр-чатактарды чечүүдө колдонсо болобу? Жок десениз, эмне үчүн? Ооба десениз, кантип?
--	--

¹ Кыргыз адабиятынын тарыхы.- Бишкек.-2002.- том 5.- Стр. 10.

² Эсенберлин И. Кочевники. Алматы: “Жазушы», 1986. С. 435.

кыргыздардын тарыхында да акындар чыр-чатактарды чечкенинин, тынчтыкты сактап калганынын мисалдары көп болгон. Кыргыздардын 19 кылымдын тарыхына кайрылсак, урушкан элдерди элдештирүүдө акын, ырчы, даанышман Калыгул Бай уулу атабыздын (1785-1855) салымы зор болгон.¹ >?6 Тарыхчылар азыркы убакка чейин Калыгул Бай уулу жөнүндө айтып, жазып келе жатышат. Мисалы үчүн, Аскар Акаевдин «Залкар инсандар жөнүндө» аттуу китебинде Калыгулдун тынчтыкты орнотууга болгон салымын көрсөтүп турган эки окуя келтирилет. «Кезинде кыргыз элинде ички бытырандылык күчөй баштаганда Калыгул эл-журттунун мыктыларын чогултуп: «Ынтымак болсун калкыңда, Ырыс агып жыргайсын. Ынтымактуу эл болуп, Эмнеге жыргап турбайсын. Мыктыларым, угуп кой, Эрегиш кокус болбосун. Эл ичинде ишинди, Кудай өзү ондосун- деп насаатын айтып жатса, ал сөзгө анча маани бербей жаткан акимдерди байкап, аларга кайра кайрылып: «Ынтымак жок болсо, эл азып, карындаштан кыйыр кетээр, хандан күч, карагайдан чыйыр кетээр», «Тирүүлүк деген кумар оюн сыяктуу, бирде чамгарактай, бирде ындыны өчмөй, ошондуктан элди ынтымакта бир калыпта кармагыла» деп нуска кебин кайталагандан чарчабаган эмес². Дагы бир иреээт, түндүк кыргыздар бири-бири менен чатакташып турганда Калыгул Ормон хан менен Боромбайды чакырып алып мындай кепти айтыптыр: Омүр деген эмне – колдон учкан куш болот, Байлык эмне – колдун кири жок болот. Мансап эмне – коломтодо от болот. Өчкөндө түтүн болуп, жок болот. Калп айтсаң ыйманың качат, Ууру кылсаң жыйганың чачат.	> ?6 Калыгул уруулар арасындагы араздашуунун кантип токтоткону эсиңиздеби?
---	--

¹ Кыргыз адабиятынын тарыхы. Б. 2002.- том 5. 9- бет.

² Акаев А Залкар инсандар жөнүндө. Б. 1999. 48 - бет

Ушакчы болсоң кошунаң качат,
Ынтымаксыз болсоңор душманың басат¹.

Албетте, акындардын баары эле эл башчыларды чакырып алып, аларга насаат сөз айта алаган эмес. Ошондой эле, Калыгулдун бүт кеңештерин эл башчылары кабыл алып, анын тилин алган эмес. Бирок, бул жерде бир нерсени даана көрүүгө мүмкүнчүлүгүбүз бар. Кыргыздардын салттык коомунда (башка элдердин салттык коомдорунда деле ушундай болсо керектир) чыгармачыл адамдар чечимдерди кабыл алууга таасирете алып, көйгөйлөрдү, чыр-чатактарды чечүүгө өз салымын кошушкан. > ?7

Комуздун коштоосунда жамактап ырдоого комузчу-акындардын таймашы - айтыш тыкыс байланышта турат. **Айтышка** катышкан ырчылар бири-биринин жамактап айтылган ойлорун, сын-пикирлерин угуп, аларга жообун дароо кайтарышат. Ойлонууга көп убакыттын жоктугу, жоопту ошол заматта бериш экендиги айтыштын өзгөчөлүгү болуп саналат. Айтышка катышкан акын-ырчылар өзүнүн жалгыз гана чечендигин көргөзбөстөн, өзүнүн чынчылдыгын, чын жүрөктүгүн, акылмандыгын, адилетүүлүгүн, кадыр-баркын, айтышып жаткан акындарга болгон сый-урматын жана башка адамдык сапаттарын да көргөзүшчү. Ошону менен бирге, айтыш күнүмдүк көйгөйлөр, коомдун жана анын башчыларынын каталары тууралуу, коомдун кемчиликтери, бузулуп баратканы жөнүндө ачык ырдап айтууга мүмкүнчүлүк берген. Ошол эле кезде, ар бир акындын артында эли бар болгондуктан айтышта ырчылар бири-бирин кемсинтүүгө, атаандашынын же анын элини абройуна тийүүгө акысы жок болчу. Айтышка катышкандар өз атаандашына сый-урмат көргөзүү менен алардын жалпы эл-жерине сый-урматын көргөзгөнү болчу.

Ошондуктан, акынчылыктын оор жүгүн түшүнө алабаган киши акын боло алчу эмес. Сөз ээлери болуп саналган акындардын негизги милдети чындыкты айтуу жана чындыктан тайбоо болчу. Аларды ким гана угуп жатбасын – кичинекей бала же карыя болобу, малай же

> ?7 Чыгармачыл адамдар чыр-чатактарды чечүүгө салым кошконунун мисалын дүйнөлүк көркөм өнөрдүн тарыхынан келтире аласызбы?

¹ Акаев А Залкар инсандар жөнүндө. Б. 1999. 49 - бет

бий болобу, баардыгына чындыкты айтуу акындарнын негизги вазыйпасы болуп келген. Акын-ырчылар элдин сөзүн айткандардан, элдин даанышмандаган сактагандардан болуп, башка элдердин алдында өз калкынын элчиси, улуттар аралык көмөктөшүүнү орното алчу инсандар болуп эсептелинчү.

Көркөм өнөрдүн касиети дайыма эле жакшылыкка колдонулбастан, кээде жамандык үчүн да колдонулуп калышы мүмкүн. Ошондуктан өнөрпоз, шыктуу адамдар айткан сөздөрүн, кылган иштерин кылдаттык менен байкап, жоопкерчиликтүү юолушу абзел. Мисалы үчүн, 2010 жылда Ош аймагында болгон жанжалдан кийин жаралган кээбир ыр-чыгармалар тынчтыкты орнотууга эмес, бирок араздашууну күчөтүүгө да алып келди. > ?8

Чыгармачыл адамдар эки элдин ортосунда тирешүүлөр, таарынычтар пайда болушуна себепкер болгондун дагы бир мисалын 2011 жылы Астанада өткөн айтыш таймашында болгон окуя жакшы сүрөттөп келет. Ал таймашка Кыргызстандык акындар да катышып, казакстандык Ринат Зайытов менен кыргызстандык Аалы Туткучев кездешкен айтышта биринчиси «кыргыздар жалкоо, ит минген кедейлер» деп жалпы кыргыз элинин абройуна тийсе, экинчиси «казактар жыйырма жылдан бери бир чабан коркуп жүрөт» деп айтып, казак элинин намысына тийген. Ушул айтышта болгон сөз-пикирлер ар кайсы деңгээлдерде талкууланып, калың элдин көңүлүн бул маселеге бурду.

Жогоруда берилген мисал, салттык көркөм өнөрлөрдүн жалпы элге болго таасири али чоң экенин көргөзүп турат. Чынында эле, чыгармачыл адамдардын коомго болгон таасири чоң болбосо, ар түрлүү саясий күчтөр аларды өздөрүнүн саясий оюндарына тартмак эмес. Акыркы убакытта ар кайсы деңгээлде өтүп жаткан шайлоолордо, саясатчылар ырчы-акындардын, манасчылардын коомдогу кадыр-баркын билип, аларды кайсы бир саясий күчтү жактаган иш-аракеттерге көп чакырышат.

Айтыш салттык көркөм өнөрлөрдүн бири болуп заманбап жашоо-турмушубузда болгон маалыматтык жана таалим-тарбиялык милдетин жогото элек. Салттык

> ?8 Өзүнөрдүн же тууган-тааныштарыңардын жеке тажрыйбасында болгон ыр, күү же көркөм өнөрдүн башка түрү өзүнүн терс таасирин тийгизгенинин мисалын келтире аласызбы? Болгон терс таасирдин себептерин талдап бериңиз.

жана заманбап көркөм өнөрлөрдүн ортосунда чоң айырма бар болгондугу менен, заманбап көркөм өнөрлөр салттык өнөрлөрдүн негизинде өнүккөнү, салттык өнөрлөр болсо заманбап өнөрлөрдө ар түрлүү тариздерде кубулуп жатканы шексиз. Коомчулук көп учурларда, балким аны өзү ар дайым эле байкабай, обон-күүлөрдүн, музыканын, ыр-бийлердин жана көркөм өнөрлөрдүн башка түрлөрүнүн таасиринде жүрөт. Көркөм өнөрдүн маани-маңызы, тазалыгы, чын жүрөктүгү, жагымдуулугу биздин көңүлүбүздүн ачыктыгына жана руханий ден соолугубуздун чындыгына таасиретет. > ?9 ☺ Бышыктоо үчүн суроолор: 1. Айтыштын максаты эмнеде? Айтыштын эрежелери барбы? 2. Көркөм өнөр чыр-чатактарды чечүүгө кандай салым кошо алат? Көркөм өнөр талаш-тартыштарды жойууга жардам бергенинин мисалдарын келтиргиле. 3. Көркөм өнөрдүн ичиндеги сөз менен рухтун эркиндиги жана жоопкерчилик ойкорумдарды (идеяларды) кантип бириктирсе болот?	> ?9Тынчтыкты орнотуу максаты салттык менен заманбап көркөм өнөрдү бириктирүүчү пайдубал боло алабы?

Исламда тынчтык жана элдешүү жөнүндө эмне деп айтылат?

Маселелер:

1. Руханийлик бийиктикке жетишүү жолдорунун бири катары дин адамдардын тынчтыкта, ынтымакта жашоосун камсыздоого багытталгандыгын көрсөтүү.
2. Исламдагы ынтымакка жана сабырдуулукка чакырган салттуу дөөлөттөрдү караштыруу.

Тынчтыктын маанилүүлүгү жөнүндө исламда камтылган ойлор

Дин жана ишеним адамдардын жашоосунда зор мааниге ээ. Бул бөлүмдө биз өлкөбүздөгү калктын көпчүлүгү туу туткан ислам дининдеги чыр-чатакты алдын алуу жана жөнгө салуу усулдары тууралуу кыскача айтып берүүгө аракеттендик.

Дүйнөлүк башка диндер сыяктуу эле, ислам ▲1 адамдарды, жамааттарды жана элдерди тынчтыкта жанаша жашоого, чыр-чатактарды болтурбай, акыйкат жол менен чечүүгө чакырат. Бул динди жолдогондор кечиримдүү болууга, коомдогу карым-катыштарга кайдигер карабай, өз ара мунаса кылууга, бири-биринин жакшы иштерине көмөктөшүүгө тийиш. Ошондуктан ислам дининдеги коомдоштуктарда чыр-чатактарды алдын алуу жана жөнгө салуу үчүн диний жол-жоболорго, эрежелерге таянган оң. Ыйык Куранда чыр-чатакты болтурбоо үчүн ылайыктуу жүрүм-турум үлгүлөрүн табууга болот:

- «Кечиримдүү бол [адамдарга], [аларга] жакшылык кылууну буюр, наадандардан алыс бол». (Ыйык Куран, 7:199)¹
- «...Кудайга жаккан жакшы иштерде бири-бириңерге көмөктөшкүлө, бирок күнөө жасоого жана касташууга жардам кылбагыла. Кудайдан корккула. Акыйкатта,

▲1 «Ислам» сөзү «сильм» (элдешүү) «салам» (тынчтык, бейпилдик) сөздөрү менен уңгулаш.

Буддизм (санскрит тилиндеги «будда» сөзүнөн, акылы жаркын дегенди билдирет).

Буддачылардын көз карашы боюнча, эң жогорку ыйыктыкка жеткен ар бир адам будда, б.а. акылы жаркын боло алат

Христианчылык (грек тилиндеги Χριστός — «кут алган», «ыйык өкүл» (мессия)). «Кудай – бул жакшы көрүү», — дейт

¹ Коран / Перев. с араб. и комментарии М.-Н. О. Османова. 2-е изд. М., 1999. Бул жерде жана мындан ары Курандын тексттери ушул басылыш боюнча келтирилет.

Кудай катаал жазалайт!» (Ыйык Куран, 5:2). >?1 Ыйык Куранда талаш-тартышты тынч жол менен чечүүнүн артыкчылыгы жана мунасанын зарылдыгы баса белгиленет: «...Тынч жол менен чечүү – баарынан жакшы»¹, «Акыйкатта, ынтымак – зор дөөлөт!»² (Ыйык Куран, 4:128). Куранда бул аят үй-бүлөгө байланыштуу айтылса да, ал инсандын жашоосунун бардык чөйрөлөрүндө жана коомдо да колдонууга жарай турган эреже болуп саналат. Ошол эле учурда чыр-чатаксыз жашоо мүмкүн эместигин да түшүнүү керек. ошондуктан Исламда адам жамандыкка жамандык менен жооп кайтарууга укуктуу, бирок кекчилдиктен арылган анданжакшыраак деп көрсөтүлгөн. Кечирим эң туура чечим катары бааланат: >?2 • «Жамандык үчүн өч алуу кылмышка тете. Бирок кечиримдүүлүк кылып, чатакты жакшылыкча тынчыткан адамды Кудай жалгайт. Анткени Ал бузукуларды жаман көрөт. Албетте, кол салган душмандан коргонгон адамды күнөөлөбөш керек. Эч кандай акысы жок болсо да, башка адамдарга кысым көрсөтүп, зомбулук кылгандар күнөөгө батат. Аларды азаптуу жаза күтүп турат» (Ыйык Куран, 42:40-42). Чатакташкан тараптарды элдештирүүгө, ошондой эле жеке адамдар жана коомдоштуктар ортосунда ынтымакты сактоого чакырган башка аяттар да бар: • «Динге ишенгендер – бир туугандар эмеспи. Ошондуктан бир туугандарды ынтымакка баштагыла, Кудайдан корккула – Ал силерге ырайым кылаар». (Ыйык Куран, 49:10). • «...Өз ара ынтымак болгула, эгер динге берилген болсоңор, Кудайга жана анын Элчисине баш ийгиле» (Ыйык Куран, 8:1). Ислам жана ар түрдүүлүк идеясы. Исламда динге ишенгендердин туугандыгы (бир туугандыгы) жөнүндө идеядан – этникалык, маданий,	апостол Иоанн Кудайсөз (Богослов) (1Ин.4:8). >?1 Кечиримдүүлүк деген эмне? Сиз бирөөгө жакшылык кылып жардам бергенсизби? Кастык кылгансызбы? >?2 Сиз үчүн кайсынысы оңой: жамандыкка жамандык кылуубу же кечирүүбү? Өз тажрыйбаңызды айтып бериңиз.
---	---

¹ Ыйык Куран.

² Коран / Перевод смыслов и комментарии. В. М. Пороховой. 6-е изд., перераб. и доп. — М.: "Аванта+", 2002. — 792 с.

социалдык ж. б. у. с. ар түрдүүлүкидеясы келип чыгат. Тилекке каршы, бул идеяны көптөгөн динчилдер жана динге ишенбегендер көз жаздымында калтырышат. Ошондуктан көп түрдүүлүктү жактырбаган мамиле азыркы кезде үстөмдүк кылып, «өз», «жат», «бөтөн» деп карама-каршы коюунун айынан чыр-чатактар көп чыгууда. Бирок Ислам сөзсүз сабырдуу болууга үндөйт. Муххамед пайгамбар (ага бейпилдик жана бата тилейм) мындай деген: • «Сабырсыздыкка чакыргандар, сабырсыздык кылып салгылашкандар, сабырсыздыгынан өлүмгө дуушар болгондор бизге тиешелүү эмес»¹. >?3 Бирок тилекке каршы, биздин региондогу чыр-чатактардын көбү «этникалык» же «маданий» түспөлгө ээ болууда. Ыйык Куранда маданий жана этникалык айырмалардын бар болуусунун мааниси жана максаты чечмеленет. Адамдар бири-бирин таануу үчүн ар түрдүү жаралган: >?4 • «Акыйкатта, биз бири-бириңерди тааныгыла деп силерди аял жана эркек, ар башка элдер жана уруулар кылып жараттык, анткени аранарда ким эң такыба болсо, ошону Кудай баарыңардан артык сыйлайт» (49:13) Чыр-чатактан кийин өзүн кандай алып жүрүү тууралуу. Эгердекайсф бир себептерден улам бир аймакта жашаган ар башка адамдар же элдер чатакташып калса,	>?3Сабырсыздык деген эмне? Ага каршы күрөшүү мүмкүнбү? Өзүңүз жек көргөн, «чыдап карай албаган» нерселерди мисал келтириңиз. Эмне үчүн «чыдабайсыз»? >?4Кайсы элдердин каада-салттарын билесиз? Сиз турган райондо, облуста жашаган элдердин үрп-адаттарын, каада-салттарын, мүнөздүк өзгөчөлүктөрүн айтып бериңиз.
--	---

¹Мухаммад Абадинин хадистерди чечмелеген «'Аунуль-Мабуд» энциклопедиясында Сунаан Аби Дауд № 5121 бөлүмүндө мындай деп жазылган: «Са'ид ибн Абу Аюбдан, Мухаммад ибн Абдур-Рахмандан, Абдулла ибн Абу Суляймандан, Джубайра ибн Мут'имадан». Бул хадистин ушул сөз айкаштары начар деп табылган, анткени өткөрүп берүүчүлөрдүн бири калтырылып кеткен, ал эми экинчиси белгисиз. Бирок хадистин мааниси туура, анткени ошондой мазмундагы башка хадистер менен тастыкталып турат:

Жундуб ибн Абдуллах аль-Баджалиден (Кудай аны жалгасын) айтылгандай, Кудайдын Элчиси (Аны Кудай жалгап, Ага бейпилдик ыроолосун) мындай деген экен: مَنْ قَاتَلَ رَايَةَ عَمِيَّةٍ يَدْعُو عَصَبِيَّةً أَوْ يَنْصُرُ عَصَبِيَّةً فَقَتَلَهُ جَاهِلِيَّةٌ
«Ким сабырсыздыкка чакырып, карайлаган ураан астында курман болсо – наадандыгынан өлгөнү». Сахих Муслим № 1850.

Абу Хурайрадан (Кудай аны жалгасын) айтылгандай, Кудайдын Элчиси (Аны Кудай жалгап, Ага бейпилдик ыроолосун) мындай деген экен: مَنْ قَاتَلَ رَايَةَ عَمِيَّةٍ يَغْضَبُ لِعَصْبَةٍ أَوْ يَدْعُو إِلَى عَصْبَةٍ أَوْ يَنْصُرُ عَصْبَةً فَقَتَلَ جَاهِلِيَّةً
«... Ким ачууга алдырып же сабырсыздыкка чакырып, же болбосо сабырсыздыкты жактап, карайлаган туу астында салгылашса – наадандыгынан өлгөнү...». Сахих Муслим № 1848, Сунаан ан-Насаи аль-Кубра № 3473, Муснад Ахмад № 8000, Сунаан аль-кубра лиль-Байхаки № 15278, № 19424, ж.б.

Абу Хурайра (Кудай аны жалгасын) жазып сактаган башка бир хадисте айтылгандай, Кудайдын Элчиси (Аны Кудай жалгап, Ага бейпилдик ыроолосун) мындай деген экен: مَنْ قَاتَلَ رَايَةَ عَمِيَّةٍ يَغْضَبُ لِلْعَصْبَةِ وَيُقَاتِلُ لِلْعَصْبَةِ فَلَيْسَ مِنْ أُمَّتِي
«...Ким ачууга алдырып же сабырсыздыгынан салгылашып, карайлаган туу астында курман болсо – ал менин жамаатыма кирбейт...». Муслим № 1848. // Почему Ислам? [Электрондук ресурс] // URL:

<http://www.whyyislam.ru/forum/viewtopic.php?f=28&t=5689>(кайрылуу күнү 20.01.2013)

Ислам аларды обочолонбогула, жаңжалдан кийин да мамилеңерди үзүп салбагыла деп эскертет. Мунун далили катары Мухаммед пайгамбардын (ага тынчтык жана бейпилдик болсун) мындай деп чакырган сөзүн келтирели:

- «Бири-бириңер менен алакаңарды үзбөгүлө. Бири-бириңерди жек көрбөгүлө. Оо, Кудайдын кулдары!»¹. >?5

Исламда чыр-чатакты чечүү учурунда жана андан кийинки кырдаалда адамдар өүн кандай алып жүрүшү керектигине өзгөчө көңүл бурулган. Ар кандай чатакты чечүү учурунда жаңжалдын басылышын каалабаган күчтөр табылат. Көбүнчө элдешүү аракетин туюкка кептөө үчүн чагымчылдык кылуу жана жалган маалымат таратуу ыкмалары колдонулат. Мунун эң таасын мисалы – Худайбийдеги убактылуу элдешүү убагындагы (Хижранын 6-жылы, б.з. 620-жылы) курайшит уруусунун айрым өкүлдөрү жасаган чагымчылдыкты айтууга болот. Эсиңизге сала кетели, Пайгамбардын (ага тынчтык жана бейпилдик болсун) көптөгөн тарапкерлери убактылуу элдешүүгө каршы турганына карабастан, Мухаммед (ага тынчтык жана бейпилдик болсун) курайшиттердин сунушуна жана койгон талаптарына макул болгон эле. Курайшиттерден согушууга жулунган 70-80дей жигит буга тоскоолдук кылмакчы болушту. Алар түнкүсүн мусулмандардын конушуна кирип барып тополоң чыгарууну, бул аркылуу кайрадан согуш отун тутандырууну ойлошкон. Бирок чагымчылдар ниетин ишке ашырууга үлгүрбөй эле колго түшүп калды. Кудайдын Элчиси (ага тынчтык жана бейпилдик болсун) тынчтыкты каалагандыгын көрсөтүп, курайшиттерди эч кандай жазалабастан боштуп жиберди². Пайгамбардын (ага тынчтык жана бейпилдик болсун) Худайбийдеги убактылуу элдешүүдөгү сабырдуулугу жана токтоолугу чыр-чатактуу кырдаалга туш келген бардык динчил адамдар үчүн үлгү болушу керек. >?6

Чатакташкан тараптар өздөрү мунасага келе

>?5 Сиздин оюңузча, чыр-чатактан кийинки кырдаалда обочолонуу канчалык натыйжалуу болот?

>?6 Сиз чагымчылдыкка канчалык оңой

¹ Бул хадисти имам Муслим жазып сактаган, № 2564

² Курбанов Р. Худайбийское перемирие, как стратегия мусульманского миротворчества [Электрондук ресурс] // Альвасатия [Расм.сайт]. URL. <http://islam-wasatiya.ru/index.php?id=61> (кайрылуу күнү 20.01.2013)

албаган учурларда Ислам чырды басуунун башка жолдорун издөөгө үндөйт. Чырдашкандар арачылардын жардамы менен элдешсе, калыстар, мамлекеттик же шарият сотторуна кайрылса болот. Арачылык кылгандар же сот өкүмүн чыгаргандар адилет болууга тийиш:>?7

- «...Кудай алдында күбө өткөндө, акыйкат үчүн бекем тургула. Өзүңөрдүн, ата-энеңердин же туугандарыңардын күнөөсүн айтууга туура келсе деле, адилеттүүлүктөн кайтпагыла. Талашкандардын бай же кедей экендигине карабагыла, Кудай өзү көрүп турат. Кара кылды как жарган калыс болгула, антпесеңер адилеттиктен таясыңар» (Ыйык Куран, 4:135).
- «Эгер сот өкүмүн чыгарсаңар, адилеттике таянгыла» (5:42)
- «...Мага силердин талашыңарды калыстык менен чечүүгө буйрук берилди» (42:15).

Сот же арачы тараптардын биринин эле айтканына негиздеп чечим чыгарбашы керек. Ал чатакташкан эки тарапка тең бирдей талашып-тартышуу укугун берип, чырды жөнгө салуунун жүрүшүндө калыстык кылышы, эки тарапка бирдей карашы зарыл. Бул милдеттер Пайгамбардын (ага тынчтык жана бейпилдик болсун) төмөнкү хадисинде белгиленген:

- «Эгер эки адам сени калыстыкка чакырса, экөөнүн тең айтканын угуп, чындыкты илмейинче эч кимисинин пайдасына өкүмчыгарууга ашыкпа»¹.

Пайгамбар (ага тынчтык жана бейпилдик болсун) шарият сотторуна – казыларга талашып-тартышкандардын экөөнөн тең бирдей алыс туруу талабын койгон. Атүгүл казынын токтоо болушуна кедергисин тийгизе турган жагдайларда талаш-тартыштарды карашына тыюу салган эрежелер да бар. Бул эреже сот өкүмүнүн калыстыгын камсыздаган кошумча негиз болот. Мисалы, Мухаммед (ага тынчтык жана бейпилдик болсун) мындай талаптарды койгон:

- «Сот өзү ачууланган абалда талашты чечпеши керек»¹.

алдырасыз?

Сабырдуулук жана токтоолук кыла алган учурларыңызды мисал келтириңиз.

>?7Калыс болуу кыйынбы? Башка адамдардын талашын адилет чече алам деп эсептейсизби? Өз ойлоруңузду, тажрыйбаңызды айтып бериңиз.

¹Сюкияйнен Л. Шариятское правосудие: теоретические основы и практика [Электрондук ресурс] // Отечественные записки. № 2 (10) 2003. URL: <http://www.strana-oz.ru/2003/2/shariatskoe-pravosudie>(кайрылуу күнү 20.01.2013)

- «Адамдарга бирдей карагыла, бирдей сөз берип, сүйлөшкөнгө убакытты да тең бөлгүлө. Ошондой эле ак сөөк сени карөзгөй чечим кабыл алууга кыстабашы үчүн, бечара адам калыстыктан түнүлбөшү үчүн өкүм чыгарууда теңдикти сактагыла... Соттогу териштирүү учурунда ашыкча толкунданбай, кыжырданбай, адамдарды таарынтпай, заарынды чачпай, ачуунду баса бил»².

Чыр-чатакты мажбурлоосуз жөнгө салууга умтулуу да Ислам сот адилеттигинин өзгөчөлүгү болуп саналарын көңүлдө тутуу керек:

- «Талашкандар ортосунда мунасага келүүгө Кудай тыюу салган нерселерден жана Кудайга жакпаган иштерге уруксат кылгандан башка учурларда жол берилет»³.

Ошентип, жакшылыктын, жакшы көрүүнүн жана өз ара сый урматтын дини болгон Ислам адамдардын чыр-чатактан оолак болушуна, жаңжалды калыс чечүүсүнө жол ачкан эрежелерди жактайт. Бул бөлүмдүн акырында Исламдагы элдештирүү ишинин маанилүүлүгүн белгилеген мисалды келтирели: >?8

- Пайгамбар (ага тынчтык жана бейпилдик болсун) өзүнүн үмөттөрүнө мындай деген: «Силерге намаз окуудан, орозо кармоодон жанакайыр-садага берүүдөн да жакшы эмне бар экендигин айтайынбы?» Алар: «Ооба, албетте, Кудайдын Элчиси!» - деп жооп беришти. Ошондо Ал мындай деп жар салды: «Чыр-чатакты жөнгө салуу! Анткени чатактын кесепети динди бүлдүргөнгө барабар»⁴.

☺ **Бышыктоо үчүн суроолор:**

1. Юрий Левитанскийдин ырын окуп чыгыңыз. Автордун оюна макулсузбу? >?9
2. Сиздин оюңузча, диндер коомдогу чыр-

>?8Сиздин чыр-чатакты жөнгө салган учуруңуз болду беле?

>?9Арким өзү жол тандайт ...
Пейилине жараша

¹ Сюкияйнен Л. Аталган эмгек.

² Сюкияйнен Л. Аталган эмгек.

³ Сюкияйнен Л. Аталган эмгек.

⁴ Бул хадис көптөгөн булактарда, мисалы, Ахмаддын № 27548, Абу Дауддун № 4919, ат-Тирмизинин №2509, ибн Хиббандын № 5092, Сахихуль-Джами'деги аль-Альбанинин № 2595 ж.б. хадис жыйнактарында кездешет.

чатактарга бөгөт боло алабы? 3. Чыр-чатактарды алдын алууда жана жөнгө салууда диний жана динден тышкаркы мекемелер кандайча иштешсе болот? 4. Диний жана жалпы адамзаттык дөөлөттөр бири-бири менен кандайча байланышкан? 5. Чыр-чатактан кармануу үчүн өтө динчил болуу зарылбы?	Ар ким тагдыр, жол тандайт. Кызмат кылат, табынат Кудайга же шайтанга. Ар ким өзү эрөөлгө Кылыч, канжар байланат. Сүйөм деп же сыйынып Ар кимге сөз тандалат. Ар ким калкан, соотту Өзү тандап аттанат. Кылганына жараша Ар ким сый же жаза алат. Ар ким өзүнө тандайт, Мен да тандайм, билгенче. Мүнөзүм – бул мен өзүм: Таарынбаймын эч кимге¹. Ю.Левитанский
--	---

¹Каждый выбирает для себя
Женщину, религию, дорогу.
Дьяволу служить или пророку -
Каждый выбирает для себя.
Каждый выбирает по себе
Шпагу для дуэли, меч для битвы.
Слово для любви и для молитвы
Каждый выбирает по себе.
Каждый выбирает по себе
Щит и латы, посох и заплаты.
Меру окончательной расплаты
Каждый выбирает по себе.
Каждый выбирает для себя.
Выбираю тоже, как умею.
Ни к кому претензий не имею.
Каждый выбирает для себя

Чыр-чатактарды чечүүдөгү ыйык жерлердин мүмкүнчүлүктөрү

Маселелер:

1. Ыйык жерлер көрүнүшү менен тааныштыруу жана анын чыр-чатактарды чечүүдөгү мүмкүнчүлүктөрүн талдоо.
2. Бир эле көрүнүш чыр-чатактардын келип чыгышына жана чечилишине себепкер болууну карап чыгуу.
3. Ыйык жерлердин көтөрүмдүлүк жана боорукерлик сапаттарын тарбиялоодогу таасирин байкап көрүү.

Ыйыктык кайсыл жерде жашайт? ▲13Ыяратчыларда көп козголбогон бирок илимпоздорду кызыктырган суроолордун бири – ыйыктык кайсыл жерде жашайт? Өзүнүн мамилеси менен жерди ыйык кылган адамдардын жан дүйнөсүндө жашайбы, же жердин ыйыктыгы адамдардын бар же жогуна карабастан башынан пайда болгонбу? Ыйык жерлер менен жашоосу тыгыз болгон адамдардын көпчүлүгү, ыйыктык адамдардын бар же жок болушуна карабастан башынан Кыргызстандын аймагына таандык деген ишениште. Алар ошондой эле бүткүл Кыргызстан ыйык жер деп ишенишет. Айгине маданий-изилдөө борбору өлкөбүздүн жети аймагынын бешөөсүндөгү ыйык жерлерди изилдөө, сүрөттөө жана мындан ары сактоо багытында иш алып барат. Биз жүздөгөн жергиликтүү калктын жардамы менен 700дөн ашык жерди сактоо жана өнүктүрүү максатын көздөп, тизмеге киргиздик. Эгер бул жерлерди ыйыктык касиетине ээ болгонун жана бүткүл өлкөбүздө жайгашканын эске алсак, анда бүткүл өлкөнү ыйык жер катарында кабыл алуубуз көзгө анык көрүнөт.

Көчмөн элдер бүт баалуу нерселерин өзү менен кошо алып жүрүшкөн, ошондуктан кыргыздарда улуу дастандар жана кайталангыс оозеки чыгармалар азыркыга чейин сакталууда. Мазарды алып кетүү мүмкүн эмес,

▲1 «Ыйыктык – бул диндердин өзөктүү түшүнүгү; теистик диндерде ыйыктык түздөн-түз Кудайга таандык касиет, ошондой эле ал, кайсы бир денгээлде, Кудай даарыган адамдарга, буюмдарга, кырдаалдарга дагы таандык. Ага каршы маанидеги көрүнүш - күнөө»⁸.

Кыргызстандагы ыйык жерлер – бул жергиликтүү калктын ишениминде ыйыктык касиетине ээ болгон кургактын (жер-тоолордун) же суунун аймактары, курулуштар же буюмдар⁹. Ыйык жер деген аныктамага маанилеш келген создөр – касиетүү

⁸ Святость [Электрондук ресурс] / Современная энциклопедия. URL:

http://dic.academic.ru/dic.nsf/fre_rus/118056/Святость (кайрылуу күнү 20.01.2013))

⁹ Дагы бир ыйык жерге берилген аныктаманы эмки булактан кара: Пособие для Руководителей Охраняемых Природных Территорий [Электрондук ресурс] // SacredNaturalSites [Расм.сайт]. URL: <http://sacrednaturalsites.org/wp-content/uploads/2011/10/PAG-046-Ru.pdf> (кайрылуу күнү 20.01.2013)

бирок көчмөндөр жолу бою мазарларды ачуу жаны аны ыйык тутуу мүмкүн. Көчмөндөр үчүн улуу күчтөр, аалам менен байланыш түзүгөө ыңгайлуу жерлер отурукташкан калктар үчүн мечит жана чиркөөдөй эле мааниге ээ болгон. Ыйык жерлер жөнүндө сөз болгондо эле, алардын түрлөрү жөнүндө суроо туулары абзел. Чындыгында эле, кыргыздын бир макалында: «Баш сураһаң – Манжылы-Атага бар, мал сураһаң – Чолпон-Атага бар, так сураһаң – Кочкор-Атага бар, ден-соолук сураһаң – Ысык-Атага бар» деп айтылган.>?1Макалда ыйык жерлердин элдик классификациясы (түрлөрү) чагылдырылгандыгында шек жок. Бул классификациянын негизинде жерлердин аткарган негизги кызматтары жатат. Макалда көрсөтүлгөндөй, ар бир ыйык жер келген зыяратчыга белгилүү бир таасирин берет, башкача айтканда, белгилүү бир функцияга ээ. Бирок, биздин Талас, Ысык-Көл жана Жалал-Абад, Ош, Баткендеги тажрыйбасы көрсөткөндөй, көпчүлүк ыйык жерлер бир же бир нече эмес, көптөгөн функцияларга ээ. Зыяратчылыктын ийгиликке жетиши сыйынуучу жердин өзгөчөлүгүнө гана көз каранды эмес, бирок, ошондой эле деңгээлде – адамдардын пикир, тилеги менен жана барган ыйык жер менен байланыш түзүү мүмкүнчүлүгүнө да байланыштуу болот. Эгер адам жердин касиеттерин сезе билсе, жер болсо аны түшүнөт, билет, ошондуктан бир эле жерде ар түрдүү тилек кылса болот: үй-бүлөсүнө, ден-соолугуна, акыл-эс өзгөрүүлөрүнө жана башкаларга тиешелүү.>?2 Айгине борбору ар башка аймактарда жүргүзгөн талаа изилдөөлөргө таянсак, мазарларга түрдүү жаштагы жана жыныстагы ошондой эле ар кандай коомдук катмарлардан жана улуттардан адамдар келишет. Көптөгөн адамдардан келген маалыматтарга таянып, мазарга баруунун негизги себептерин аныктоого аракеттендик. Алар төмөндөгүдөй болуп чыкты: а) ден соолук, б) тукум уулоо, балауу болуу, в) үй-бүлөнүн жана жакындардын бейпилдиги, г) зыярат кылуу, жар салуу, д) руханий муктаждык. Атайын кыргызчылык же башка руханий багыттарда жүргөн адамдар жана топтор эл арасында тынчтык болсун деп, жерибизде бейпилдик болсун деп атайын зыярат кылышат.	жай жана мазар. >?1 Сиздин же сиздин тууган-тааныштарыңыздын ыйык жерге зыярат кылуу тажрыйбасы барбы? >?2Чыр-чатактарды чечүү максатында ыйык жерлерге зыярат кылса болобу? Чыр-чатактардын кайсы түрлөрү ыйык жерлерге зыярат кылуунун негизинде чечилсе болот? Чыр-чатактардын кайсы түрлөрү ыйык жерлерге зыярат кылуунун негизинде чечиле албайт?
--	---

Башка терең жана маанилүү көрүнүштөр сыяктуу эле мазар басуу бир нече эрежени талап кылат. Бирок өмүр бою мазар баскан кишилердин көбүү айткандай, ал эрежелердин кыйынчылыгы деле жок. Эң оболу, адам баласы мазарга түз ниет менен, таазим этип келиши керек. Андан тышкары, даарыты болуш керек. Ошондой эле колдон келген дасторкону менен келсе жакшы болот. Мазарга келгенден кийин тилек айтылат, бата тиленет, куран түшүрүлөт. Ал эми мазар жаратылышына зыян келтирүү, ыйык жерде ыплас нерселерди жасоого, мазарга тиешелуу буюмдарды алып кетууго же бүлдүрүүгө тыюу салынат¹. Ал эми мазарлардагы ырымдар – бул ыйык жерде улуу күчтөр менен адамдын ортосунда байланыш түзүү максатында аткарылган иш-аракеттер. >?3 Мазарларда эң көп кездешкен ырымдардын бири – түлөө. Түлөө өткөрүү - кандайдыр бир тилектин, максаттын кабыл болушун көздөө менен кудайга сыйынып, эл чакырып, тамак берүү. Түлөө ырымынын мааниси кыргыздагы кадимки эле тилөө ниетине байланыштуу. Ал эми эмнени тилөө - бул өзүнчө маселе – аманчылык тилөө, жаан-чачын тилөө, оор илдеттен, кырсыктан аман калган адамдын башын куттуктап кийинки турмушуна жакшылык тилөө ж.б. «Жакшы тилек – жарым ырыс» - дегендей, ал тилектин канчасы канча деңгээлде аткарылаары – бул кудайдын иши. Кеп - эл ишениминде. >?4 Түлөө менен тилөө бир гана тамга менен айырмаланса деле эки бөлөк чоң маанини камтышат. Түлөө деген эски нерсени таштап, андан бошонуп, жаңы «териге» - жаңы жашоого ээ болуу деген тилекти камтыйт имиш. Кылым карытып келе жаткан түлөө салтынын өзөгүндө азыркы менен кеткендин, тирүүлөр менен арбактардын, бабалар менен урпактардын, күнүмдүк менен ыйыктыктын, ошондой эле табият менен адамдын карым-катнашы жана бир-биринин алдындагы жоопкерчилиги жатат. Түлөө - каалоо-тилек менен болмушту шайкештикке алып келе алган аракет болуп көрүнөт. Мисалы, тирүү пенделердин бейкуттугу арбактардын жардамы менен болушу мүмкүн, ал эми	>?3Ыйык жерлерде аткарылган ырым-жырымдарды билесизби? >?4Түлөө ырымы чыр-чатакты чечүү максатында аткарылса болобу? Эгерде болсо, ким, кандай, качан түлөөнү өткөрө алат?
--	--

¹ Кыргызстандагы мазар басуу: Талас тажрыйбасынын негизинде. Б. 2010. 285-318 – бет.

арбактар тирүүлөрдүн эскерүүсүнө муктаж. Ыйык жерлер болсо ортодогу байланышты чындайт деген ишеним зыяратка келген адамдарда көп байкалат.

«Негизинен биз эски жол менен келе жатабыз, биздин жашоо бир таман жол сыяктуу. Үзүлбөй ошол бир таман жол кете берет экен, бирок ошол эле учурда биз өзүбүздүн ырымыбызды сактабасак жарыктык жашоодогу кыймыл үзгүлтүккө учурайт. Ал эми бул жашоодо кыймыл токтосо анда адам оо дүйнөгө кете берет экен. Жашоодо эмне кызык - кыймыл кызык. Мына ошол кыймылды жасаш үчүн ырым-жырым жасоо керек. Ырым-жырымдардын эң башкысы бул - эртең менен эрте туруп кудайга сыйынуу» - бул Таластагы бүбү Анарбекова Бүбүшайдын пикири.

Дагы бир айта турган нерсе – ыйык жерлерде кездешкен ырымдардын көп түрдүүлүгү. Бир эле ырым, мисалы, дем салуу, бир эле мазарда ар башка аткарылышы мүмкүн. Эки мол тажрыйбалуу бүбү ээрчиткен топторун өзүнчө башкарып, ырымын башкача жасашат. Бирөөнүкүн туура, бирөөнүкүн туура эмес деп айтуу кыйын, анткени эки бүбү тең көп жылдар бою өз жолдору менен жүрүп, эл арасында кадыр-баркка конуп, ийгиликке жетишкен. Демек, эки жол тең орундуу жана пайдалуу. Муктаж болгон бирөөлөргө биринчи бүбүнүн ырым жасашы туура келсе, башкаларга экинчиники ылайыктуурак болот. Дагы бир айта турган ой – ырымдардын айкалышы. Максат жагынанбы, аткаруу шартынанбы, бирок мазарда аткаруучу ырымдар бир бирине байланыштуу жана жакын. Мүмкүн алар биз азыр көрө элек бир өз ара байланыштуу иретти түзүшөт.>?5

Өйдөдө айтылган ойлор менен бирге ыйык жерлерге зыярат кылуу салты Кыргызстандагы мусулмандар арасында ар-башка пикирлерди, келишпестиктерди жаратканын сөзгө алуу абзел.

Бир жагынан караганда, бүт Кыргызстан бою ислам динине байланыштуу ыйык жерлердин молдугу байкалат. Элдин ислам динине жана ыйык жерлерге болгон ишенимдери ажырагыс жана зор болгондугун, азыркы күнгө чейин пайгамбарларга байланыштуу, эшендерге, сакабаларга ж.б. динге байланыштуу ыйык жерлерди белгилеп, аны ыйык тутуп келе жатканынан улам көрсөк

>?5 Ушул эки тажрыйбалуу бүбү бир эле ыйык жерде башкача жасаган ырымдар чыр-чатактарды жарата алабы? Ооба болсо, ошол чыр-чатактарды кандай жойсо болот?

болот. Айгине маданий-изилдөө борборунун бир нече жылдык изилдөөлөрүнүн негизинде төмөнкү пикирди айта алабыз: калың эл ичинде динге болгон ишеним ыйык жерге болгон ишеним менен жуурулушуп, шайкештикте келе жатат. Мисалы, Ош, Жалал-Абад, Баткендеги ыйык жерлердин аталышына эле көңүл бурсак, алар түздөн түз динге байланыштуу экени байкалат, аларда имам, ажы, пайгамбар, эшен, кожо, сакаба, молдо, олуя, ата ж.б. көптөгөн сөздөр кездешет. Ошондой аталыштагы жерлерди кайсы бир иретке келтирип көрсөк, төмөндөгү ислам динине байланыштуу ыйык-жерлердин түрлөрү келип чыгат. 1. Пайгамбарларга байланыштуу 2. Азирети –Алиге байланыштуу 3. Эшендерге байланыштуу 4. Кожолорго байланыштуу 5. Олуя-Аталарга байланыштуу 6. Аялзаты – бүбүлөргө байланыштуу Башка жагынан алганда, ислам динин кармагандардын ичинде ыйык жерлерге баруу - тоо, таш, сууну ыйык тутууга тете болуп, кечиргис күнөө болуп эсептелет жана мазар басууга каршы чыккандары да аз эмес. Алар бир гана Алла-Талаага ишенүү зарыл, ал эми мазар басуу ширкке¹ же Кудайга шерик кошуу күнөөгө кирет деп үйрөтүшөт. >?6 Мындай пикирге зыярат кылган мусулмандар биз ыйык жерлерге барып, тоо, ташка сыйынбастан, ошолорду, кереметүү жерлерди жараткан Аллага сыйынабыс деп жооп кайтарышат. Мисалы, Акбаров Салбар ажы, Кадамжайдагы Марказ айылынын тургуну мындай деп айтат: «Азиз жерден суранганда Аллага кайрылуу зарыл. Ыйык жерлерге барганда азистерден суранбай, Жаратканга кайрылуу керек. Дегеле билбеген нерсени молдолор түшүндүрүшү зарыл. Пакистандан келгендер «ыйык жерге барбаш керек, ал жерлерди талкалаш керек» дешүүдө. Бирок исламда зыярат кылуу деген бар. Маселен, Алланын он сегиз миң жери бар экен. Ошол жерде туруп алып Аллага сыйынышыбыз керек»². >?7 Ал эми Таластагы Чатбазар айылындагы Баат	>?6 Мусулмандар арасында ыйык жерлерге зыярат кылуу тууралуу болгон талаш-тартыштарга сиздин көз карашыңыз кандай? >? 7Акбар ажынын көз карашы сизди
---	--

¹Ширк - придание Аллаху сотоварища, многобожие / Ислам. Энциклопедический словарь. М. 1991. 300-бет.

² Акбаров Салбар ажы «Көп улутту үй-бүлөбүз» / Касиеттүү Баткен аймагы жана эл билими. Б. 2012. 91-бет.

уулуу Сатылган ажы туура жана туура эмес зыярат кылуу маселесин төмөнкүдөй түшүндүрөт: «Шариатта мазарларга сыйынсын деген жок, бирок пайгамбардын хадисинде айтылган ошол арбактарга куран окуп коюш керек, анткени арбак түрмөгө түшкөн кишидей, ага куран окусау түрмөдөгү адамдарга оокат келгендей сүйүнүшөт. Анан элдин тескери түшүнбөгөн жери бар, барат дагы кудай коюп, Манас атам колдой көр десе болбойт. Арбак эч нерсе бере албайт. Анан пайгамбар жетпеген тилекти мазардан барып тиленсин дегени мүрзөдөн таза жер жок ошон үчүн ошол жерге барып дуба кылып туруп, кудайдан сурансау берет деп пайгамбарыбыз айткан»¹. >?8 2010 жылдын июнь айында Ош тарапта кыргыз менен өзбөктөрдүн арасында кандуу чыр-чатак чыгып кетти. Бул чыр-чатак чектелүү аймакта орун алып, толугу менен түштүк жергесине жайылып кеткен жок. Кыргыздар менен өзбөктөр кылымдар бою бирге жашаган бир топ айылдарда тынчтык сакталды. Ошондой айылдардын бири – Баткен облусундагы Кадамжай районундагы Марказ айылы. Бул айылдын ичинде жана тегерегинде бир нече ыйык жер бар. Алардын бири - Кожо-Кайыр. >?9Бул касиеттүү жай Марказ айылынан түштүк тарапка карай 10 км. алыстыкта Арпалык тоосунун алдында жайгашкан. Уламыш боюнча жети кожонун ичинде Кожо Кайыр экинчиси болгон. Мазарда отуз килограммдык таш турат. Зыяратка баргандар ташты көтөрүп туруп, бала сурашат же башка тилек кылышат. Ошондой эле бул жерде он гектардай бак-дарактар бар. Мазарда 150-200 адамга ылайыкташтырылган шарт түзүлгөн. Жергиликтүү тургундардын айтымында, май айында адамдар батпай калат. Камчиева Мопаша жолдошу менен Кожо-Кайырга акыркы бир нече жылдан бери шайыктык милдетин аткарат. Мопаша карыя төмөнкү кепти ортого салды: «АРИСтин жардамы менен көпүрө, жол салынды. Мурда кыйын эле, жол салынгандан бери зыяратчылар абдан көбөйүп кетти. Келген адамдар максаттарын айтып, тилек тилешет. Аларды биз күтүп алабыз. Ыраазы болуп кетишет. Кандайдыр бир элге кырсык келгенде, ушул мазарга	ынандырабы? >?8 Сатылган молдонун көз карашы сизди ынандырабы? >?9 Ыйык жерлердин касиети чыр-чатактарды чечүүгө өбөлгө боло алабы? Чыр-чатактардын кайсы учурунда ыйык жерлер эң таасирдүү болушу мүмкүн?
---	---

¹ «Айгине» маданий изилдөө борборунун архиви

келишип, башпаанек табышат. Маселен, өткөн жылкы июнь окуясында «сен кыргызсың, сен өзбексиң» дешпей эки эл келип, зыярат кылышып, эки күн түнөгөнү түнөп кетишти. Сел учурунда да ушул жерге келишет. Аتكени бул жер - азиз жай»¹. Мопаша карыянын оюна үндөш пикирлерди дагы бир нече зыяратчылардан уктук. Ошолорго таянып, Кожо-Кайырда каргашалуу күндөрдө ар башка улуттардагы пенделердин бир бирине адамдык мамилени сактаганын эске алып, ыйык жерлер «зордуксуз аймактар» болуп, зордукту жоюууга өз салымын кошо алат деген үмүт жаралат.>?10

Айгине изилдөө тобуна жол көрсөтүп, Кожо-Кайырга алып келген Акбар ажынын айтымында: «Каргашалуу июнь окуясында биздин айылда тынч болду. Анткени жат адамдар кол салбасын деп кыргыз, өзбек аралаш көчөдө күзөттө турдук. >?11Президент Роза Отунбаева тополоң боюнча сыналгыдан маалымат бергенден кийин, биз убактылуу баш калкалап турууга Өзбекстандын жетекчилиги менен сүйлөштүк. Уруксат алгандан кийин өзбек аялдар, кары-картаңдар, балдар Өзбекстанга өтүп кетишти. Жалаң эркектер калды. Негизинен бир дагы чычкандын мурду канаган жок. Анткени эзелтен бери бирге жашап келатабыз, биринчиден. Экинчиден, кыргыз мектепте бирге окуганбыз, бири-бирибизди жакшы түшүнөбүз, ынтымагыбыз бар. Үчүнчүдөн, куда-сөөкпүз. Кантип анан бири-бирибизге кол көтөрмөк элек? Эгерде президент убактылуу Өзбекстанга өтүп тургула дебегенде, биз эч жакка өтмөк эмеспиз. Сыналгыда президент ошондой маалымат бергенде гана коркунуч пайда болду. Андан кийин айыл аксакалдары ыймандуу молдолорду чакырып көп адамдар олтурган жайларды кыдырып, «бир атадан, бир энеден тараган элбиз» деп түшүндүрүү иштерин жүргүздүк. Ал эми Өзбекстанга өтүп кеткендер ал жакта болгону эки-үч күн эле турушту, кайра эле үйгө кайтып келишти. Кийинки учурда кыргыз, өзбек мектеби деп бөлүнүп калды. Ушул туура эмес. Биз учурунда аралашып окуганбыз. Менимче, бир эле мектеп кылуу керек»².>?12

Кылым карыткан, тээ байыркы тарыхтан калган

>?10Сиз ушундай үмүткө кошулат белеңиз?

>?11 Бул мисал чыр-чатак учурунда аны чечүү куралы же жолу катары үлгү боло алабы?

>?12 Акбар ажынын

¹ Касиеттүү Баткен аймагы жана эл билими. Б. 2012. 62 -бет.

² Касиеттүү Батен аймагы жана эл билими. Б., 2012. 91-бет.

мазарларга сыйынуу, ыйык жерлерге зыярат кылуу салты кенен орун алууда. Мазарлар мурда кандай болсо, азыркы учурда деле бир топ кишилер үчүн өз касиеттеринен жаза элек: ар бир пендени угуп, ар бир муктаж болгонго жардамын берет. Мазарлар улут, жыныс, жашына карабастан, баарына бирдей мамиле кылат: үмүтүн үзгөндөргө да, жетим-жесирлерге да, ташы өйдө кулагандарга да. Мазар басуу – бул ыйыктыкка болгон мамиленин бири, ошон үчүн бул жерде кереметтин, кыялдануунун орду күчтүү. Адамдардын бул жерге келүүсү жана кетүүсү ишенүүнүн, кызыгуунун жана үмүттөнүүнүн, калоонун жана элестетүүнүн күчүнүн алдында болот. Балким, мазарлардын дагы бир маанилүү кызматы бул адамдын жан-дүйнөсүндө кереметке ишенүүнү сактоо. Бул, кезегинде адардын жана анын ички ден – соолугунун жана жанынын тынчтыгын камсыз кылат. ☺ Бышыктоо үчүн суроолор: 1. Ыйыктык көрүнүшү чыр-чатактарды чечүүдө таасир эте алабы? Эгерде ооба болсо, кандай? Эгерде жок болсо, эмне үчүн? 2. Ыйык жерлер чыр-чатактырды чечүү касиетине ээ боло алабы? Эгерде ооба болсо, бул касиетти кандай ойготуп, ишке ашыруу мүмкүн? 3. Чыр-чатактардын кайсы түрлөрү ыйык жерлерде чечилсе болот? 4. Сиз ыйык жерлерге зыярат кылуу тууралуу диний келишпестикти чечүү максатында кандай усул-жолдорду сунуштай алат элеңиз? 5. Ыйык жерлердин негизинде «зордуксуз аймактарды» түзсө болобу? Эгерде болсо, кандай жолдор менен?	пикири сизди ынандырабы?
--	---------------------------------

Өзүңөн чоңураак нерсеге болгон жоопкерчиликти түшүнүү же сенин ката-күнөөлөрүң үчүн жалпы урук, уруу, эл доого тартылаарын сезүү

Маселелер:

1. Адам баласынын, коомдун жана жалпы дүйнөнүн өз ара мамилелерин бүтүн системадай сүрөттөө
2. Жамааттык жоопкерчиликти чыр-чатактын алдын алуунун жана чечүүнүн жолдорунун бири катары талдоо

Жамааттык жоопкерчилик түшүнүгү өз ичинде жамаатуулук (коллективизм) жана жоопкерчилик түшүнүктөрүн камтып, заманбап чыр-чатакты чечүү илиминин (конфликтологиянын) эң маанилүү түшүнүктүрү боло алмак. **▲1** Жамааттуулук түшүнүгү аалмадын макрофизикалык түзүлүшү менен тыгыз байланышта турат:

1. Адам баласы Бүтүндүктүн бир бөлүкчөсү катары табигый тутумга (системага) киргизилген. Бул адам баласынын тирүү калуусуна себеп болот;
2. Бүтүндүк бири-бири менен байланышта болгон, биргелешип иштешкен ааламдын, коомдун жана жердин кичи тутумдарынан (подсистемалардан) турат;
3. Жогоруда аталган кичи тутумдардын баары татаал, көп катмарлуу түзүлүшкө ээ. Мисалы үчүн, ааламда көптөгөн жылдыздар, кара чуңкурлар жана ааламдык күч-кубаттын ар кандай түрлөрү орун алган. Коом адам баласы жараткан маданият дүйнөсүн камтыйт, жер болсо алгачкы табигый түрүндө каралып, ичинде жер жүзүнүн ар кандай түрлөрүн (ландшафттарын), башкача айтканда тоо-сайларды, көл-дарыяларды, өсүмдүктөрдү, жан-жаныбарларды жана жер жүзүндө орун алган күч-кубаттын түрлөрүн камтыйт. Кичи тутумдардын ар бир бөлүкчөсү бири-бири менен байланышта болуп, мүчө менен тулкунун биримдигин билдирет;
4. Бүтүндүктүн кымындарынын сезиле турган маткелдик (материалдык) жана көзгө көрүнбөгөн күч-кубаттуулук таасирлери бар.
5. Тутумдар менен кичи тутумдардын бөлүкчөлөрүнүн

▲1 Жамааттуулук – бул өзүн Чоң Бүтүндүктүн бир мүчөөсү катары сезүүгө болгон бейакыл умтулуу.

Жоопкерчилик – бул өзүнүн кайсы бир кылган иш-аракеттерине, айткан сөздөрүнө эсеп-кысап берүү милдети. Алардын кесепеттери болсо күнөөнү тартуу.

өз ара байланышы Бүтүндүктүн бүт жерде бүтүндүк орнотууга болгон умтулуусуна себепкер болот. >?1

Табият өзү татаал тутум болгондон кийин, табияттын койнунда өмүр сүрүүнүн шарттарынын бири болуп жамааттуулук эсептелинет. Тирүү жандыктардын бүт баары, майдатындардан (микроорганизмдерден) баштап жан-жаныбарларга чейин өз ара мамилелерин тезге салган калыптанган тутумдарда жашашат. Илгери адамзатын баары дагы жамааташып жашачу. Азыр деле, кээбир жерлерде, мисалы үчүн Борбордук Азияда, коомдун түзүлүшү жана коомдук байланыштар (коммуникациялар) жамааттуулуктун негизинде курулган. Мисалы үчүн, отурукташкан элдерде махаллялар кеңири тараган (коңшулардын бирикмеси), байыркы көчмөн элдерде болсо азыр деле түрлүү саясий-коомдук тутумдарда ар кандай түрдө сакталып келген урук-уруу болуп бөлүнгөн коомдук түзүлүштөр бар.

Табияттын нукура мыйзамдары жана адам баласы табият менен шайкештикте жашоонун эрежелери жөнүндө, ой-тилектин күчү, мээримдүүлүктүн мааниси тууралуу нечендеген муундар топтогон элдик (салттык) билим көпчүлүккө тир шумдук (экзотикалык) кептей угулсада, Бүтүндүк үчүн бул тутумдун ичиндеги куч-кубаттуулук жана маалыматтык тең салмакты сактап туруучу, адам баласы өз жанын сактоого жана өнүгүүгө шарт түзүүчү бөлүкчөлөрү болуп эсептелинет. Жаныбарлар жамааташып жашаганына өнөкөттөр (инстинкттер) себепкер болсо, адамдар жамааташып жашаганы үчүн күнүмдүк жашоодо чагылдырылган руханий баалулуктар керек. Мээримдүүлүк, сүйүү, ынтымак, туруктуулук, тынчтык жана башка ушул сыяктуу руханий баалулуктарсыз адамзат табигый тутумда жашай албай, өзүн өзү кыйратат.

Кыргыздардын салттык маданиятында жаматтуулуктун көрүнүштөрүнүн бири - ынтымакка үндөгөн **жамааттык жоопкерчилик** руханий түшүнүгү болуп келген. Бул түшүнүк элдин руханий калыпчасында (матрицасында) камтылган. Руханий калыпча – бул ааламдын күч-кубаттуулук бүтүндүгүн сактоого мүмкүнчүлүк берген, адам баласы менен табияттын шайкештигин бекемдеп турган руханий эрежелердин,

>?1Кайсы илимий, диний жана философтук агымдарда мындай ойлор камтылган?

баалуулуктардын жана үстөмдүк кылгын түшүнүктөрдүн (приоритеттердин) тутуму.

Бабалардын төптүгүнүн калыпчасы:

Негизги руханий аныктагычтар:	Руханий аныктагычтардын акыл-эстик кубулуштору:
Жамааттык ой-жүгүртүүгө жана жамааттык баалуулуктарга берилгендик	Жамааттык менчик жана чарба жүргүзүү
Баштачтардын жамаат үчүн рухий жоопкерчилиги	Уруу-уруктук түзүлүш жана Бийдин жетектөөсү
Адамдын алмустактагы загин* (ген) таза сактоо	Санжыра жана тукум кенчин* (генофонд) бузбоо тарыйкасын (жети ата) пайдалануу
Адамкерчилик эрежелерине ылайык киши өмүрүн милдеттүү түрдө сактоо	Жоокерлик салтта боюнда бар аялдарды жана балдарды өлтүрбөө талабы, аначылык салты
Рухий аяндуу аңыздар* (вестничество)	Манас айтуу, алдын-ала билүүчүлүк
Жаханиат-ааламдык кубаттуулук баскычтарына адамдын жупталышы	Асман-Теңирди, Умай-Энени, Ата-баба арбактарын улуктоо
Жер жаратылышында адамдын күн көрүшүнүн рухий осулдары* (принциптери)	Жер-суу таюу, табияттык аң-сезимдин салты, жаратылыштык чыдамдуулук, керектөөдө азга топук
Адамдагы кубаттуулук	Кубаттуулук түзүлүшүнө эргүү

түзүлүшүнүн бүтүндүгүн кармоо	өнөрлөрү – комуз, талма бий, көмөкөй ыр, оймо –аркылуу таасир этүү
Алакалашуунун рухий осулдары	Адамдын үй-бүлөсүндө жана жамаат менен коомдоштуктагы байланыштары, алыш-бериши

Бул калыпчанын (матрицанын) негизги эрежеси болуп акыркы осул мурдагыларысыз жана баары бири-бирисиз турмушта пайдаланылбаганы эсептелинет. Бүтүндүктүн шайкештиги бул кубуттуулук тең салмактык.

Жамааттык жоопкерчилик ар бир киши Аалам-Мен-Үй-бүлөм – Айылым - Өлкөм – Жерим (Мекеним) – тизиндисинде өз ордун түшүнгөндө жаралат. Каада-салттар, адаттар, тыйуулар адам баласынын руханий жактан өсүүшүнө себеп болушат. Жамааттык жоопкерчиликти түшүнүү үчүн төмөнкү нерселер маанилүү.

1. Аталган тизиндинин бүтүндүгү, анын ар бир бөлүкчөсү бирдей мааниге ээ болуусун жана күч-кубатуулук тараптан тең салмакта болуусун шарт кылат;
2. Ой-жүгүртүүнүн чулугун (толуктугун) сактоо, башкача айтканда акыл-эс менен туйумдун (подсознание) тең салмагын табуу. Ошошну менен бирге Мен киммин? Менин ордум кайсы? Менин эмненге жаралгам? Деген суроолорду коюу.
3. Күйөө-Аял негизиндеги кубат теңдигин сактоо аркылуу инсандын эки жактуулук мамилесинин бүтүндүгүн түшүнүү себеби Аял Күйөө үчүн жана Күйөө Аял үчүн бири биринин бейакыл (иррационалдык) чагылышкан элеси (көрүнүшү) болуп эсептелет;
4. Үй-бүлөнүн бүтүндүгү (Ата-бабалар – Ата-эне – Бала-чака);
5. Коомдун бүтүндүгүнө жеке инсандын кошкон салымын, коомдогу ордун түшүнүү жана сактоо. Жамааттык жоопкерчиликке алып барган жоопкерчиликтин баскычтары төмөнкү тизиндиде көргөзүлгөн: Мен (өзүмө болгон жоопкерчилик) –

Менин уругум – Менин айылым – Менин элим (өлкөм).

Жогоруда көрсөтүлгөн жамааттык жоопкерчиликти тариздери кыргыздардын ой-жүгүртүсүндө гана эмес, күнүмдүк жашоосунда, бири бири менен болгон, табият менен, коңшу элдер менен болгон мамилелерде колдонулуп келген. Ошондуктан, азыркы заманда сунушталып жаткан коомдук – саясий карым-катнаштардын жат үлгүлөрү ишке ашырууга келгенде биз каалагандай иштебей жатышат. Буга бир нече себептер бар. Кээбир үлгүлөр бейтаасын (абстракттуу) болсо, башкалары кыргыздардын жамааттуулук баалуулуктарын эске алышпай, негизинен эле коомдук аң-сезимде орун алган салттык баалуулуктар менен дал келишпейт. Ушундай түшүнгөнгө татаал болгон нерселердин бири бул өзүмчүлдүк (индивидуализм) жана көтөрүмдүүлүк (толерантность). Чексиз өзүмчүлдүк адамзаттын тирүү калышына салым кошо албайт, көтөрүмдүүлүк болсо табияттын нукура мыйзамдарын бузбашы керек. Жашоону жана бүтүндүктү сактаган тутум катары руханий калыпчанын негизги эрежеси болуп табигый, нукура нерсени кабыл алуу жана табигый эмес нерселерди четке кагуу болуп саналат. Ошондуктан, руханий мурасты төмөндө берилген коомдук талаптарга жооп бере тургандай натыйжалуу жана пайдалуу колдонуу максатында аны терең түшүнүү кажет:

1. Коомду башкарууда адилеттик жана ачык-айкындык менен башкаруу (анын ичине маалыматка жетүүнү, чечим кабыл алууга катышууну камсыздоо, бүтүмдөрдү жалаң гана макулдашуу жана айкындык кырдаалында кабыл алуу, таарынган азчылыктын болушуна жол бербөө кирет);
2. Коомдо жакырчылыкка учурагандар болбошу үчүн каражаттарды (ресурстарды) калыс бөлүштүрүү – бул жамааттык жоопкерчиликти эң жогорку көрүнүшү;
3. Менчикти ишенимге негизделген түрдө башкаруу (форма доверительного управления) – бул үнөмияттык (экономикалык) мамилелерде болгон жамааттык жоопкерчиликти көрүнүшү. Саясий мамилелерде болсо – бул косөмдөрдүн (элитанын)

коомдун ар бир мүчөөсүнө коопсуздук сезимин берүү болуп эсептелинет.

Коомду руханий негиздерде куруу үчүн, башкача айтканда элдер бири бирин бирдиктүү Бүтүндүк тутумдун мүчөөлөрү катары кабыл алуу үчүн, адам баласынын руху айлана-чөйрөнүн, тамак-ашытн, дем-абанын, ой-пикирдин, каалоо-ниеттин, иш-аракеттин тазалыгына көз каранды болгон күч-кубат экенин терең түшүнүү керек. Кыргыздардын элдик билими адам баласы менен аалам бир экенин тааныйт. Бул нерсе заманбап илим тарабынан да тастыкталып келет. Мисалы үчүн, Самат Кадыровдун күч-кубаттык талаалардын биримдиги жөнүндө түшүндүрмөсү (теориясы) аны кванттык физика илиминин көз карашынан тастыктайт. ▲2

Ар түрдүү болуп кубулган айлана-чөйрөнүн бүтүндүгүн сактоо да чоң мааниге ээ. Адамзат тибияттын бүтүндүгүнүн негизинде өсүп чыккан. Негизинен, салттык чөйрөнүн руханияты акыл менен таанылбай келет. Ал коомдук карым-катнаштардын бир бөлүкчөсү болуп, күнүмдүк жашоодо каада-салт, ырым-жырымдар аркылуу сакталат. Мисалы үчүн, кыргыз элинин түшүнүгүндө руханияттын рухтар менен болгон түздөн түз байланышы бар. Бул болсо дүйнөнүн көзгө көрүнөөр бөлүкчөсү менен ыйык (кайып) бөлүкчөсүнүн биримдигин билдирет. Бул байланышты тастыктап, кыргыздар тирүүлөрдүн иштерине өзүнүн таасирин тийгизе алган, сактай алган ата-бабаларынын рух-арбактарына кайрылып турушат. Мисалы үчүн, арбак ыраазы болмоюн, тирүүнүн иши жүрбөйт деген макал бар эмеспи. Ошентип, жамааттуулук маткелдик (материалдык) тутум менен гана эмес, руханий дүйнө менен дагы байланышта болгондуктан, жамааттык жоопкерчиликтин болушу бирдиктүү Бүтүндүктү сактоодо дайым керек. Кыргыз элинин салтындагы жамааттуу жоопкерчиликтин көрүнүштөрү:

- 1) Дайыма баса белгиленип турган жамааттын (уруунун, уруктун, үй-бүлөнүн) кадыр-баркы;
- 2) Жашоо шарттарынын кыйындыгынан келип чыккан **эстүү жаматтуулук**. Ал эки түрдө идаралашкан (институтташкан):
 - а) башкарууда Курултай, Кеңеш ж.б. түрлөрүндө
 - б) тирлик жашоодо – оз жардам топторунда, мисвлы үчүн ашар. Коомдогу жаматтуулукка инсандардын

▲21998-ж. 22-27 июньда өткөн «Табият таануунун негизги (фундаменталдуу) көйгөйлөрүү» аттуу эл аралык илимий жыйындын (кнгресс) чечими: «... жыйында Самат Кадыров тартуулаган «Физикалык дүйнөнүн түшүндүрмөсү (теориясы)» аттуу илимий ишинин ичинде ... физикалык дүйнөнүн түшүндүрмөсүнүн сүрөттөмөсү камтылганы жана ал иш чоң илимий жетишкендик болгонун белгилейт. С. Кадыровдун кванттык тартуу күчтүн түшүндүрмөсү (теория квантовой гравитации)

бири бирине жардам берүү муктаждыгы себеп болгон. Жеке адамдардын деңгээлинде болсо - ачык-айкын, көтөрүмдүү болуу, жакындарга боор тартуу жана карым-катнашты түзүүгө керек болгон башка нерселер түрткү болгон.

- 3) Коомдун ичиндеги карым-катнаштын негизи болгон **элге кызмат кылуу жана руханий жоопкерчилик**. Натыйжада, коомдун ар бир мүчөөсүнө кам көрүлчү (коомдо жетим балдардын, жесир аялдардын, кедей кембагалдардын пайда болушуна жол бербөөгө чөн аракет кылынчу). Руханий жоопкерчилик уруу башчынын өз элинин ар бир мүчөөсүн алдында жоопкерчилиги бар экенин билдирген. Ошону менен бирге уруунун башында турган киши абийирдүү, адилеттүү болушу, баарына (өз балдарына да) бирдей караган, көрөөгөч болушу руханий жоопкерчиликтен чыккан талап болуп эсептелинет. Коомдун ар бир мүчөөсү болсо коомдук бейпилдик жөнүндө гана кам көрбөй, анын абийириин жана намысын сактоого милдеттүү болгон;
- 4) маткелдик деңгээлде чагылдырылган, калыптанган диний ырым-жырымдардын жоктугу **көчмөндөрдүн руханий билиминин тирүүлүгүн билдирет**. Айлана-чөйрөнүн баары же анын кээбир жерлери ыйык саналып, алардын ээлери бар деп таанылчу. Көчмөндөр айлана-чөйрөнү ыйык тутканы алардын жүрүш-турушуна да таасир этчү: табияттын койнунда жүргөндө катуу кыйкырууга, таштанды таштоого, жаман ойлоого, жинденүүгө, кыскасы адам баласы менен ааламдын бүтүн тутумундагы шайкештикти бузуучу бүт нерселерге тыйуу салынган.
- 5) **абийирди төкпөй жашоо**, башкача айтканда кыйынчылык убакыттырда да кишилик кадыр-баркты жоготпой өмүр сүрүү – бул жамааттык жоопкерчиликтин негизги баалуулуктарынын бири.

Жамаат менен жашап, жан багуу инсандардан чоң көтөрүмдүүлүктүү талап кылынган. Буга далилди элдик оозеки чыгармачылыкта, айрыкча макал-лакаптарда тапсак болот: «Экөө урушса, акылдуурагы күнөөлүү», «атаңды өлтүргөнгө энеңди алып бер» ж.б. Өзгөчө мааниге жаш

биздин дүйнөбүз – Аалам түнт (туюк) экенин жана айланып турганын далилдеп турат.

<...>

С.Кадыровдун түшүндүрмөсүндө бирдик талаа – бул тартуу күч (гравитация) талаасы (гравиинерттик талаа). Бул дүйнөнүн майда деңгээлдериндеги менен аалам деңгээлинде көрүнүштөрүнүн биримдигинин эрежесин тастыктайт. Биз, Жыйын-98дин катышуучулары, Самат Кадыров илимди кыйынчылыктан (кризистен) чыгарууга чоң салымын кошконун далилдейбиз. Жыйындын катышуучулары кыргыз элин Самат Кадыровдой залкар окумуштусу бар экени менен куттуктайбыз жана анын Бирдик талаанын түшүндүрмөсү биздин кылымдын улуу ачылыштарынын бири деп тааныйбыз. Чечим 1998 жылдын 26

балдардын таалим-тарбиясы ээ болчу. Бул милдет коомдун ар бир мүчөөсүнө жүктөлчү, мисалы үчүн «сөөгү меники, эти сеники» деген макал дагы деле бар. Инсандардын милдеттерине, жашына, кылган ишине, ж.б. нерселерге карата алардын коомдогу орду (статусу) аныкталчу - «ордун тапкан – оңолот» деген сөз бекр чыккан эмес. Ушунун баары коомдук тутумдун туруктуулугун камсыздап, жеке инсандардын кыялдары коомдук кызыкчылыктар менен теңделип турчу. Элдик билимде инсандын жашоосуна болгон мамилесине, ниеттерине, каалоо-тилектерине өтө чоң маани берилет. >?2 Чыр-чатактарды чечүүгө келгенде элдик даанышмандык инсандын көйгөйгө болгон мамилесине басым жасап, коомдун (үй-бүлөнүн, уруктун, топтун ж.б.) бейпилдиги жана коомдун укугу жеке адмдын укугуна караганда үстөмдүк кылыш экенин белгилейт. Ошондуктан күнүмдүк жашоодогу чыр-чатактарды чечүү үчүн ага катышкандардын баардыгынын элдешүүгө умтулуусу болушу зарыл болчу. Тобо кылуу менен кечирүү болсо салттык коомдордо чыр-чатактарды чечкен натыйжалуу ыкмалардын бири болуп келген. Ошого байлануштуу «астыңа келсе атандын кунун кеч» деген накыл сөз да айтылчу. Тобо кылуунун жамааттык түрлөрү да бар болчу.Элдешүүнүн баскычтарынын бири кечир суроо же «астына тушуу» болчу. Бирөөнүн астына түшкөндө күнөөлү киши өзү жалгыз барчу эмес, жанында уруктун башчысы да кошо түшчү. Урук башчысы жок астына түшүп келген кишини «жетесиз селсаяк тура» деп кабыл алышчу эмес себеби жамааттык жоопкерчилик тараптан караганда, артында урук-тууганы жок кишини теңине алуу мүмкүн эмес болчу. Кээбир чыр-чатактар чакан кеңештерде жана чоң курултайларда биргеликте чечилчү. Мисалы үчүн, Чеч-Дөбөдө өткөн аксакалдар курултайларында уруулар арсында болгон чатактар чечилчү. Айыптуу болуп табылган тараптын башчылары жана аксакалдары калың эл алдында таарынгандардан кечирим сурап, алардын айткан сөздөрүн угуп, койгон талаптарына көнүп берчү. Салт боюнча күнөөлүү тарап унчукпай, тобо келтирип турчу. Элдешүүдө жапа чеккен тарапка күнөөлүү тарап кун	июнунда ... бир добуштан кабыл алынды >?2Таалим-тарбия жөнүндө элдик макал-лакаптарды эстегиле. Сиздин элиңиздин таалим-тарбияга байланыштуу кайсы салттары белгилүү?
---	--

же айып төлөчү. Кун менен айыпты төлөө милдети урукка жүктөлчү. Ошондуктан, бир кишинин күнөөсү үчүн уругу толугу менен жоопко тартылып, жамааттык жоопкерчиликтин пайда болушусуна шарт түзүлгөн: уруктун баары ар бир мүчөөсүнө, ар бир инсан болсо уругуна жооптуу болчу.

Чыр-чатактан кийинки кишилердин сезимдерин жана көңүлдөрүн өзгөртүүгө багытталган чырчатакты өзгөртүү (трансформациялоо) заманбап түшүндүрмөсүндө да (теориясында) жогоруда аталган нерселерге окшош ыкмалар бар. Анын ичинде жеке жана жамааттуу жоопкерчилик, кечирим суроо, күнөөсүн кечүү, айып төлөөгө даяр болуу ж.б. Бул жерде заманбап илим чыр-чатактарды чечүүгө салттык усулдарды колдонууга аракет кылып жатканын көрө алабыз.

Ошону менен бирге, жамааттык жоопкерчилик «тескер жагын» көргөзүп, чыр-чатактын ырбап кетишине да себепкер болушу мүмкүн. Мисалы үчүн, 2012ж. апрель айында Ош жана Араван жергесинде өткөн баштапкы изилдөөнүн алкагында бир нече кишилердин пикири жыйналып, талданган. Ошол пикирлерге таянсак, маектерге катышкандардын көбүнчөсү 2010 ж. Ош окуяларында жамааттык жоопкерчиликтин мыйзамдары бузулганын белгилешкен. Алардын айтуусунда, өзбек элинин кээбир башчылары, өздөрүнүн жеке кызыкчылыктарын элдин кызыкчылыктарынан өйдө коюп, чагым салып чыр-чатактын чыгышына себепкер болушкан. Натыйжада, өзбек элинин бай-башчылары алдын ала өлкөдөн чыгып кетишип, жаңжалдан жалгыз гана карапайым, жөнөкөй адамдар жапа чегип, үйлөрү өрттөнгөнүн билдиришти. Кыргыз элинин жамааттык жоопкерчилик сезими да өзүн терс жагынан көрсөткөнүн, Кыргызстандын бүт аймактарынан жаштар чогулуп Ошко жөнөп, бир четинен жергиликтүү кыргыз жашоочуларын жанын жана намысын коргоп, экинчи жагынан жергиликтүү өзбек элинен өчүн алып, кагылышуулар орун алып, кан төгүлгөнүн да белгилешти. Ошентип, өзбек элинин башчылары өзүмчүлдүк кызыкчылыктарын элдин кызыкчылыктарынан жогору койгондуктан жана кыргыз элинин башчылары ошол убакта жоголуп кеткендигинен (кийлигишүүдөн баш тарткандыгынан) эки элдин жамааттык жоопкерчилиги сезими чыр-чатак учурундагы

терс көрүнүштөргө алып келди. >?3

Жамааттык жоопкерчилик Бүтүндүктүн бирдиктүү тутумунун, ааламдын иштөө мыйзамченемдери менен тыкыс байланышта. Бул тутумда анын ар бир бөлүкчөсүнүн орду жана милдети бар. Шайкештиктин эң майда деңгээлинде дагы бузулушу капалуу кесепеттерди алып келет. Аны биз коомдук-саясий, маданий, табигый чөйрөлөрдө көрүп турабыз. Бул биздин аалам жана табият менен болгон түздөн-түз байланышыбыз бар экенин тастыктап турат. Милдеттердин так жана айкын бөлүнүшү, коомдун бүтүндүгүн сактоого пайдубал болуп, коомдун жана жердеги жашоонун туруктуулугун камсыздап жамааттык жоопкерчиликке алып келет.

☺ **Суроолор:**

1. «Дүйнө (аалам) – бүтүн тутум (система)» дегенди түшүндүрүп бериңиз.
2. Жеке жана жамааттык жоопкерчиликтиң байланышы кандай?
3. Чыр-чатакты алдын алууда жана чечүүдө жамааттык жоопкерчилик канчалык деңгээлде натыйжалуу боло алат?
4. Сизге белгилүү болгон жамааттык жоопкерчиликтиң көрүнүштөрүн атагыла. Анын оң жана терс көрүнүштөрү кайсы?

>?3Кыргыз менен өзбек элдеринин башчылары 2010 жылдын июнунда болгон көйгөлөрдү оңунан чечкен кайсы мисалдарды билесиз? Жаңжал убагында башчылардын милдети кандай?Чыр-чатактарда жеке жоопкерчиликтиң орду канчалык?

Айтпаева Гүлнара - филологиялык илимдердин доктору, Айгине маданий-изилдөө борборунун негиздөөчүсү жана жетекчиси, Улуттук университеттин профессорунун м.а. Кыргызстандагы Америкалык университеттин тилдер кафедрасынын улуу мугалими (1996-1999), Кыргызстандагы Америкалык университетинин Кыргыз таануу факультетинин негиздөөчүсү жана жетекчиси (1999-2002), Борбордук Азиядагы Америкалык университетиндеги Маданий антропология жана археология бөлүмүнүн негиздөөчүсү жана жетекчиси (2002-2005). Айтпаева Гүлнара бир нече илимий иштердин ээси, алардын ичинде: Жайчылык: аба-ырайынын шартын адамдардын муктаждыгы менен шайкештикке келтирүү (Continuum, 2012); Катардагы мусулмандар (Этнографическое обозрение, 2010); Кыргызстандагы ыйык жерлер: руханий парыз, ден-соолук жана зыярат кылуу (Ashgate, 2009); »Кожожаш» дастанындагы кылымыш, жазаалоо жана кечирүү үчилтиги (Journal of Folklore Research Indiana University Press, 2006). Кыргызстандагы ыйык жерлер тууралуу жети китептин башкы редактору, ЮНЕСКОнун эксперти (2012).

Кожобекова Айжаркын – философия илимдеринин кандидаты, доцент, жаш илимпоздорду колдоого багытталган эл аралык CARTI (Central Asia and Caucasus Research and Training Initiative) программасынын катышуучусу. Илимий иштеринин негизги багыттары болуп кыргыздардын руханий мурас, улуткуруу, билим берүү маселелери эсептелинет. Айжаркын Кожобекованын илимий кызыкчылыктарын сүрөттөй ала турган макалаларынын ичинде Акыл-эстин өзгөрүшү (Саясат жана Коом. – Б., 2002), Улуттар аралык араздашуу - идентификациянын кагылышуусу (Ата-Тюрк Ала-Тоо, - Б., 2004) ж.б. белгилей кетсек болот.

Садыр уулу Жумагазы – Кыргызстандагы эң алгачкы бейөкмөт уюму, «Ашар» ыктыяр коомунун негиздөөчүлөрүнүн бири, 1989- жылы коомдун Төрагасы болуп шайланган. 1999-жылы «Арыш» коомдук бирикмесин негиздеп, кыргыздын салттуу өзжардам усулдарын коомчулукка биринчи жолу алып чыгуу менен дүйнөлүк Өз Жардам Топтор тастыгына (концепция) салымын кошуп келе жатат. Садыр уулу Жумагазы 1969-1973-жж Ысык-Көл айыл чарба техникумун бүтүрүп, 1981-жылы Ленинград Университетинен журналист кесибин алып чыгат. 1983-1987-жж «Советтик Кыргызстан» гезитинде кабарчы, 1987-1991-жж «Кыргыз жери» журналында редактор орун басары милдеттерин аткарган. 1994-1995-жж Бишкек шаар акиминин Биринчи орун басары катары жаңы конуштар маселесин тейлеген. 1995-жылы саясый жүйө менен 2 жылга сотто кесилип, 4 ай Каракол абагында кармалып, 2005-жылы акталган. Азыркы учурда жергиликтүү өзбашкарууну салттуу улуттук нукка салууга жана насыя саясатын жалаң эле пайда табууну көздөөдөн, кардардын кызыкчылыгын коргоону кошо ала жүрүүгө багытталган иш-аракеттерди жүргүзүп жатат.

Самаков Айбек– «Айгине» маданий изилдөө борборунда иштейт, Кыргыз – Орусия славян Университетинде эл аралык мамилелер факультетинде окуйт. 2010 – 2011 жылдагы Global UGRAD аттуу жогорку окуу жайлардын окуучулары үчүн болгон алмашуу программасында катышкан.

Сейдахматова Чынара Бугу уруусунан болот. Коомдук ишмер, кыргыз элинин салттык (элдик) билимин анын ичинде салттык коомдордогу аялзаттын турмушунун руханий жана тирлик жактарын изилдеп, узчулукка жана ойма-саймалардын маанилэрин талдоого кызыгат. Ошону менен бирге салттык кийимди тигип алектенет. Чынара Сейдахматованын илимий кызыкчылыктарын сүрөттөй алган эмгектеринин ичинде Мүйүздүүлүк – Ысык-Көлдүн ыйык касиети (Айгине, 2009), Көчмөн демократия жөнүндө ой жүгүртүүлөр, (www.traditionalknowledge.org), Кыргызстандагы Элдик Курултай кыйымылдын артында эмне бар? (BBC) аттуу макалаларды атасак болот.

Список использованной литературы Колдонулган адабияттардын тизмеси

- Абдулахатов Н.У. Роль и место паломничества в жизни населения Ферганской долины (По материалам святых мест Ферганской области): автореф. дисс. ианд. ист. наук: 07.00.07 / Абдулахатов Нодиржон Ураимович. – Ташкент, 2008.
- Акаев А. О выдающихся личностях. – Б. 1999. С.48
- Акын [Электронный ресурс] // Википедия – свободная энциклопедия. URL: <http://ru.wikipedia.org/wiki/Акын> (дата обращения 20.01.2013)
- Арифханова З. Традиционные сообщества в современном Узбекистане [Электронный ресурс] // Центральная Азия и Кавказ [Официальный сайт]. URL: <http://www.cac-s.org/journal/cac-10-2000/06.arifh.shtml> (дата обращения: 20.01.2013).
- Асан Кайбылда уулу Күү баяны. Б. 2000.
- Асанбеков К. Ысык-Көлдүн жети акеси (Семь мудрецов Ысык-Куля). Б., 2007.
- Бектурганова К.А. Роль и место женщины в истории Кыргызстана (XIX начало XXI вв.). Б., 2006.
- Бушков В.И. Таджикистан: традиционное сообщество в постиндустриальном мире // Этнографическое обозрение, 1995, № 4.
- Жалал-абаддагы ыйык жерлер жана эл даанышмандыгы. – Б.: «Агине» маданий-изилдөө борбору, 2010.
- Иващенко Е. Украл – изнасиловал – женился. Джигит! [Электронный ресурс] // Международное информационное агентство «Фергана». URL: <http://rus.kg/news/obshetvo/4534-ukral-iznasiloval-zhenilsya-dzhigit.html> (дата обращения 20.01.2013)
- Иманов А. Мойт аке, Сарт аке, Тилекмат чечен. Каракол: 2009.
- Искусство [Электронный ресурс] // Википедия – свободная энциклопедия. URL: <http://ru.wikipedia.org/wiki/Искусство> (дата обращения 20.01.2013)
- Ислам. Энциклопедический словарь. М. 1991.
- Исследовательская деятельность АКЦ [Электронный ресурс] // Ассоциация кризисных центров [Официальный сайт]. URL: http://www.acc.web.kg/research_rus.html (дата обращения 20.01.2013)
- История кыргызов и Кыргызстана: Учебник для вузов. Б., 2010.
- Каримова М. Б. Об обряде «Бибисешанба», проводимом с участием женщин [Электронный ресурс] // Журнал научных публикаций аспирантов и докторантов. URL: http://jurnal.org/articles/2012/hist11.html#_ftnref13 (дата обращения 20.01.2013)
- Касиеттүү Баткен аймагы жана эл билими. Б. 2012. С. 352.
- Киргизско-русский словарь: в 2 т. / Составитель К.К. Юдахин. – Ф.: Главная редакция Киргизской Советской Энциклопедии, 1985.
- Конвенция о ликвидации всех форм дискриминации в отношении женщин (ратифицировано КР в 1997 г.)
- Конфликт [Электронный ресурс] // Википедия – свободная энциклопедия. URL: <http://ru.wikipedia.org/wiki/Конфликт> (дата обращения 20.01.2013)
- Коран / Перев. с араб. и комментарии М.-Н. О. Османова. 2-е изд. М., 1999. Здесь и далее текст Корана приводится по указанному изданию.
- Коран / Перевод смыслов и комментарии. В. М. Пороховой. 6-е изд., перераб. и доп. — М.: "Аванта+", 2002. — 792 с.

Курбанов Р. Худайбийское перемирие, как стратегия мусульманского миротворчества [Электронный ресурс] // Альвасатыя [Официальный сайт]. URL: <http://islam-wasatiya.ru/index.php?id=61> (дата обращения 20.01.2013)

Кыргыз адабиятынын тарыхы / Кыргыз эл ырчылары. Б. 2002. С. 10.

Кыргызстандагы мазар басуу: Талас тажрыйбасынын негизинде. Б. 2010. С. 432.

Оштогу ыйык жерлер жана эл билими. Б. 2011. С. 232.

Плоских В.М. Наш Кыргызстан: Популярная историческая энциклопедия (с древности до конца XIX века) Б., 2004. С-187-188.

Положение "О махаллинских (квартальных) комитетах в городах, поселках и кишлаках Республики Узбекистан". Ташкент, 1993.

Пособие для Руководителей Охраняемых Природных Территорий [Электронный ресурс] // Sacred Natural Sites [Официальный сайт]. URL: <http://sacrednaturalsites.org/wp-content/uploads/2011/10/PAG-046-Ru.pdf> (дата обращения 20.01.2013)

Почему Ислам? [Электронный ресурс] // URL: <http://www.whyislam.ru/forum/viewtopic.php?f=28&t=5689> (дата обращения 20.01.2013)

Святость [Электронный ресурс] / Современная энциклопедия. URL: http://dic.academic.ru/dic.nsf/fre_rus/118056/Святость (дата обращения 20.01.2013)

Словарь / Под ред. М.Ю. Кондратьева // Психологический лексикон.

Энциклопедический словарь в шести томах / Ред.-сост. Л.А. Карпенко. Под общ. ред. А.В. Петровского. — М.: ПЕР СЭ, 2006.

Смертность женщин и новорожденных в Кыргызстане самая высокая среди стран Центральной Азии – ООН [Электронный ресурс] // КирТaг Кыргызское телеграфное агентство [Официальный сайт]. URL: <http://www.kyrtag.kg/?q=ru/news/24184> (дата обращения 20.01.2013)

Сюкияйнен Л. Шариатское правосудие: теоретические основы и практика [Электронный ресурс] // Отечественные записки. № 2 (10) 2003. URL: <http://www.strana-oz.ru/2003/2/shariatskoe-pravosudie> (дата обращения 20.01.2013)

Тайп [Электронный ресурс] // Википедия – свободная энциклопедия. URL: <http://ru.wikipedia.org/wiki/Тайп> (дата обращения 20.01.2013)

Тимошенко К.И. Примирительные процедуры в контексте психологической безопасности человека [Электронный ресурс] // Электронный научный журнал «Инженерный вестник Дона». № 4 (часть 1), 2012 г. URL: <http://ivdon.ru/magazine/archive/n4t1y2012/1221> (дата обращения 20.01.2013)

Турдалиева Ч. Западные путешественники и исследователи о кыргызах и Кыргызстане (вторая половина XIX – начало XX вв.). Б., 2009.

Ферганская долина [Электронный ресурс] // Википедия – свободная энциклопедия. URL: http://ru.wikipedia.org/wiki/Ферганская_долина (дата обращения 20.01.2013)

Хамрохов Б. Как выбрать аксакала? [Электронный ресурс] // Новости Узбекистана. URL: http://www.nuz.uz/rubrik/detail/953/3137/?sphrase_id=2710 (дата обращения 20.01.2013)

Эсенберлин И. Кочевники. Алматы: “Жазушы”, 1986. С. 435.

Ысык-Көлдөгү ыйык жерлер: касиет. Зыярат, өнөр. – Б.: «Айгине» маданий изилдөө борбору, 2009. С. 420.

Follett, Mary. Dynamic administration: The collected papers of Mary Parker Follett: Early sociology of management and organizations. Vol. 3. Routledge, 2003.

Kandiyoti, Deniz, and Azimova, Nadira. "The communal and the sacred: women's worlds of ritual in Uzbekistan." *Journal of the Royal Anthropological Institute* 10.2 (2004): 327-349.

Sharp, Gene. "198 methods of nonviolent action." *Bulletin of Peace Proposals* 3 (1972).